

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-9/2
1982

ფილოსოფიისა და
ფსიქოლოგიის
სერია

4.1982

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1982, № 4

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ფილოსოფიისა და
ფსიქოლოგიის
სერია

СЕРИЯ
ФИЛОСОФИИ И
ПСИХОЛОГИИ

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

4.1982

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

● თბილისი
ТБИЛИСИ

ს ა რ ე დ ა კ ტ ი ო კ ო ლ ე გ ი ა :

თ. ბუაჩიძე, ვ. გრიგოლაკა (რედაქტორის მოადგილე), ვ. თევზაძე, ვ. კეშელავა,
ზ. მიქელაძე, რ. ნათაძე, შ. ნადირაშვილი, ა. ფრანგიშვილი, ნ. ჭავჭავაძე
(რედაქტორი), ო. ჯიოგვი (რედაქტორის მოადგილე).

პასუხისმგებელი მდივანი ც. შალამბერიძე

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Буачидзе Т. А., Григолава В. В. (зам. редактора), Джгоев О. И. (зам. редактора),
Кешелав В. В., Микеладзе З. Н., Натадзе Р. Г., Надирашвили Ш. А.,
Прангишвили А. С., Тевзадзе Г. Б., Чавчавадзе Н. З. (редактор).

Ответственный секретарь Ц. А. Шаламберидзе

Ⓒ „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1982.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ტელეფონი 37-95-46

გადაეცა წარმოებას 22.9.82; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 20.12.82; შუკვ. № 3243;
ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂; ქაღალდის ზომა 7×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი
თაბახი 10,9; საალრიტეზო-საგამომცემლო თაბახი 9,4; უე 17253; ტირაჟი 700;
ფანი 85 კაბ.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტისაგან, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისაგან, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსაგან	5
სკკ ცენტრალური კომიტეტის, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს მიმართვა კომუნისტურ პარტიას, საბჭოთა ხალხს	5
საინფორმაციო ცნობა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის შესახებ	7
ამხანაგ ი. ვ. ანდროპოვის სიტყვა	8
ამხანაგ ბ. შ. ჩირენძაძის სიტყვა	9
იური ვლადიმერის კი ანდროპოვი	11
სამგლოვიარო მიტინგი წითელი მოედანზე	
ი. ვ. ანდროპოვის სიტყვა	12
დ. თ. უსტინოვის სიტყვა	13
ა. პ. ალექსანდროვის სიტყვა	14
გ. ვ. პუშკაროვის სიტყვა	15
ბ. თ. გორდინძაძის სიტყვა	16

სსრ კავშირის შუამდგომლობა 60 წლისთავი

ქართულ ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ მეცნიერებათა განვითარების 60 წელი	17
--	----

ფილოსოფია

ლ. მღვივანი, მოთხოვნების კატეგორიის კვლევის ზოგიერთი ასპექტისათვის	31
ვ. მისხნი, სოციალური აქტიურობა როგორც ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორია	36
ო. დამენია (სოხუმი), მოქმედების დიალექტიკა და აზროვნების აღზრდა	52
რ. ტაბისკვი (ცხინვალი), გ. ვ. პლენანოვი პირველი რუსული რევოლუციის არსისა და მამოძრავებელი ძალების შესახებ	64
ვ. კობახიძე, ადამიანის გონითი ქმნალობის საკითხისათვის მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის ეპოქაში	76

ფსიქოლოგია

ნ. ზინაიდავილი, პრესტიჟის მოთხოვნის და მისი ფსიქოლოგიური ბუნების ზოგიერთი საკითხი	86
ა. დობროვნიკი (მოსკოვი), არაცნობიერი და განწყობა ფსიქოთერაპიის პრობლემათა შუქზე	97

ახალი თარგმანები

რ. დეპარტი, მსჯელობა მეთოდის შესახებ (ფრანგულიდან თარგმნა დ. ლაზარევიძემ)	111
ურნალი „მაცნეს“ ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერიის 1982 წლის შინაარსი, № 1—4	122

СОДЕРЖАНИЕ

От Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза, Президиума Верховного Совета СССР, Совета Министров СССР	5
Обращение Центрального Комитета КПСС, Президиума Верховного Совета СССР, Совета Министров СССР к Коммунистической партии, к советскому народу	5
Информационное сообщение о Пленуме Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза	7
Речь товарища Ю. В. АНДРОПОВА	8
Речь товарища К. У. ЧЕРНЕНКО	9
ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ АНДРОПОВ	11
Траурный митинг на Красной площади	
Речь Ю. В. АНДРОПОВА	12
Речь Д. Ф. УСТИНОВА	13
Речь А. П. АЛЕКСАНДРОВА	14
Речь В. В. ПУШКАРЕВА	15
Речь А. Ф. ГОРДИЕНКО	16

60-ЛЕТНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ СССР

60 лет развития грузинской философской и психологической наук	17
---	----

ФИЛОСОФИЯ

Л. В. МДИВАНИ, О некоторых аспектах исследования категории потребности	31
В. А. МЕСХИ, Социальная активность как категория исторического материализма	36
О. Н. ДАМЕНИЯ (Сухуми), Диалектика деятельности и воспитание мышления	52
Р. В. КАБИСОВ (Цхинвали), Г. В. Плеханов о сущности и движущих силах первой русской революции	64
В. В. КОРТАВА, К вопросу о духовном становлении человека в эпоху научно-технической революции	76

ПСИХОЛОГИЯ

Н. Г. ЗЕНАИШВИЛИ, Потребность в престиже и некоторые вопросы ее психологической природы	95
А. Б. ДОБРОВИЧ (Москва), Установка и бессознательное в свете проблем психотерапии	97

НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ

Р. ДЕКАРТ, Рассуждение о методе (перевод с французского Д. Лабучидзе)	111
Содержание журнала «Мацне» серии философии и психологии за 1982 год № 1—4	122

17.342

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტისაგან,
სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისაგან,
სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსაგან

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭო ღრმა მწუხარებით აუწყებენ პარტიასა და მთელ საბჭოთა ხალხს, რომ 1982 წლის 10 ნოემბერს დილის 8 საათსა და 30 წუთზე უეტრად გარდაიცვალა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივანი, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს

პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი.

ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის — დიდი ლენინური საქმის ერთგული განმგებლის, მშვიდობისა და კომუნისტური მშენებარე მებრძოლის სახელი მუდამ იცოცხლებს საბჭოთა ადამიანებისა და მთელი პროგრესული კაცობრიობის გულში.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის,
სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს

მ ი მ ბ რ თ ე ბ ა

კომუნისტურ პარტიას, საბჭოთა ხალხს

ძმირვასო აშხანაგეო!
საბჭოთა კავშირის კომუნისტურმა პარტიამ, მთელმა საბჭოთა ხალხმა მძიმე დანაკლისი განიცადეს. გარდაიცვალა ლენინის დიდი საქმის ერთგული განმგებლობი, მგზნებარე პატრიოტი, გამოჩენილი რევოლუციონერი და მშვიდობისათვის, კომუნისტური მებრძოლი, თანამედროვეობის უთვალსაჩინოესი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწე ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი.

ლ. ი. ბრეჟნევის მთელი მრავალმხრივი მოღვაწეობა, პირადი ბედი განუყოფელია საბჭოეთის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი ეტაპებისაგან. კოლექტივიზაცია და ინდუსტრიალიზაცია, დიდი სამამულო ომი და ომის შემდგომი აღორძინება, ყამირის ათვისება და კოსმოსის კვლევის ორგანიზაცია — ყოველივე ეს მუშათა კლასის სახელგანთქანი შეიძინა ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ბიოგრაფიის ნიშანსვეტებიცაა. ყველგან, სადაც უნდა გაეგზავნა იგი პარტიას, ლეონიდ ილიას ძე თავდადებით, მისთვის ჩვეული ენერჯითა და სიმტკიცით, გაბედულებითა და პრინციპულობით იბრძოდა მისი დიდი იდეალებისათვის.

აშხანაგ ბრეჟნევის სახელს, მის დაუცვრობელ მუშაობას სკკპ ცენტრალური კომიტეტის

გენერალური მდივნისა და სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის პოსტებზე საბჭოთა ადამიანები, ჩვენი მეგობრები მთელ მსოფლიოში სამართლიანად უკავშირებენ პარტიული და სახელმწიფო ცხოვრების ლენინური ნორმების თანამიმდევრულ დამკვიდრებას, სოციალისტური დემოკრატიის სრულყოფას. იგი ბრძნულად წარმართავდა პარტიის ლენინური შტაბის — მისი ცენტრალური კომიტეტის, ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს საქმიანობას, გვიჩვენებდა ერთსულოვანი კოლექტიური მუშაობის უნარიანი ორგანიზაციის მაგალითს. მას ეკუთვნის უთვისაჩინოესი როლი განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე პარტიის ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური სტრატეგიის შემუშავებასა და განხორციელებაში, ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესების კურსის განსაზღვრასა და რეალიზაციაში, ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური და თავდაცვითი ძლიერების შემდგომ განმტკიცებაში.

წარუვალია ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის დამსახურება საერთაშორისო ასპარეზზე ჩვენი პარტიის პოლიტიკის — მშვიდობისა და მშვიდობიანი თანამშრომლობის, დამაბუღლობის შენელებისა და განიარაღების, იმპერიალიზ-

ს. შარვაშია სსრ კავშირის
საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს

მის აგრესიული ხრიკების მტკიცედ უყოვედების, ბირთვული კატასტროფის თავიდან აცილების პოლიტიკის ჩამოყალიბებასა და განხორციელებაში. დიღია მისი წვლილი მსოფლიო სოციალისტური თანამეგობრობის შეკავშირებაში, საერთაშორისო კომუნისტური მძრაობის განვითარებაში.

სანამ ლენინდ ილიას ძის გული ძგერდა, მისი ფიქრები და საქმეები მთლიანად ექვემდებარებოდა მშრომელი ადამიანების ინტერესებს. მშრომელთა მასებთან იგი მუდამ იყო განუყოფლად დაკავშირებული. კომუნისტთა, უკვე კონტინენტის ასობით მილიონი ადამიანის შეგნებაში იგი იყო და დარჩება ლენინური იდეურობის, თანმიმდევრული ინტერნაციონალიზმის, რევოლუციური ოპტიმიზმისა და ჰუმანიზმის განსახიერებლად.

მძიმე ჩვენი დანაკლისი, დიღია ჩვენი მწუხარება. ამ გლოვის უამს საბჭოთა კავშირის კომუნისტები, უკველა მშრომელი სულ უფრო მჭიდროდ ირანზმებთან სკკ ლენინური ცენტრალური კომიტეტის, მისი ხელმძღვანელი ბირთვის გარშემო, რომელიც ჩამოყალიბდა ლენინდ ილიას ძე ბრენენევის კეთილნაყოფიერი გავლენით. ხალხს სჭერა პარტიის, მისი მძღვარი კოლექტიური გონებისა და ნების, მთელი გული უჭერს მხარს მის საშინო და საგარეო პოლიტიკას. საბჭოთა ადამიანებმა კარგად იციან: ლენინის დროსა, ოქტომბრის დროსა, რომლითაც მსოფლიო-ისტორიული გამარჯვებანი მოვიპოვეთ, საიმედო ხელშია.

პარტია და ხალხი შეიარაღებული არიან სკკ XXIII—XXVI ყრილობების მიერ შემუშავებული კომუნისტური აღმშენებლობის დიდებული პროგრამით. ეს პროგრამა განუხრებლად სორციელდება. პარტია კვლავაც უყოველ ღონეს იხმარს წარმოების ინტენსიფიკაციის, მისი ეფექტიანობისა და მუშაობის ხარისხის ამაღლების, სსრ კავშირის სასურსათო პროგრამის შესრულების საფუძველზე ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესებისათვის. პარტია კვლავაც უყოველნაირად იზრუნებს მუშათა კლასის, კოლმეურნე გლეხობისა და სახალხო ინტელიგენციის კავშირის განმტკიცებისათვის, საბჭოთა საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკური და იდეური ერთიანობის, სსრ კავშირის ზალხთა ძმური მეგობრობის განმტკიცებისათვის, მარქსიზმ-ლენინიზმისა და პროლეტარული სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით მშრომელთა იდეოლოგიური წრთობისათვის.

უცვლელია საბჭოთა ხალხის ნება მშვიდობისადმი. არა ომისათვის მზადება, რომელიც ზალხებს თავის მატერიალურ და სულიერ სიმ-

დიდრეთა უმიზნო ხარჯვას უქადის, არამედ მშვიდობის განმტკიცება — ამ ზვალნიდელი დღის შუქურვარსკვლავი. ამ კეთილშინდელი იდეით არის გამსჭვალული ოთხმოციანი წლების სამშვიდობო პროგრამა, პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს მთელი საგარეო-პოლიტიკური საქმიანება.

ჩვენ ვხედვთ საერთაშორისო ვითარების მთელ სირთულეს, იმპერიალიზმის აგრესიული წრეების ცდებს ძირი გამოუთხარონ მშვიდობიან თანარსებობას, უბიძგონ ხალხებს მტრობისა და სამხედრო კონფრონტაციის გზისკენ. მაგრამ ეს ვერ შეარყევს ჩვენს მტკიცე გადაწყვეტილებას დაიცვათ მშვიდობა. უყოველ ღონეს ვიხმართ, რათა სამხედრო ავანტიურების მოყვარულებმა საბჭოთა ქვეყანას მოუშაადებულს არ მოუსწრონ, რომ პოტენციურმა აგრესორმა იცოდეს: მას გარდაუვალად ელის გამანადგურებელი საპასუსო დარტყმა.

საბჭოთა კავშირი, რომელიც ეყრდნობა თავის ძლიერებას, იჩენს უდიდეს სიფიზილესა და თავდაპირილობას, უცვლელ ერთგულებას თავისი საგარეო პოლიტიკის მშვიდობისმოყვარული პრინციპებისა და მიზნებისადმი, შეუპოვრად იბრძოდებს იმისათვის, რომ კაცობრიობას თავიდან ააცილოს ბირთვული ომის საფრთხე, იბრძოდებს ადამაღვლობის შენელებისა და განიარაღებისათვის.

ამ ბრძოლაში ჩვენთან ერთად არიან მოძვე სოციალისტური ქვეყნები, ეროვნული და სოციალური განთავისუფლებისათვის მებრძოლები, უკველა კონტინენტის მშვიდობისმოყვარე ქვეყნები, მსოფლიოს უკველა პატოსანი ადამიანი. მშვიდობის პოლიტიკა გამოხატავს კაცობრიობის ძირეულ საარსებო ინტერესებს, და ამიტომაც მომავალი ასეთ პოლიტიკას ეყუთვის.

საბჭოთა ხალხს პარტია მიანიჩა თავის ნაცად კოლექტიურ ბელადად, ბრქენ ხელმძღვანელად და ორგანიზატორად. მუშათა კლასის, მშრომელი ხალხის სამსახური პარტიის მთელი საქმიანობის უმაღლესი მიზანი და აზრია. პარტიისა და ხალხის ურყევი ერთიანობა იყო და არის საბჭოთა საზოგადოების უდრეკი ძალის წყარო. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია თვალისჩინივით უფრო თბილდება მშრომელთა ნდობას, დღენიდავ განამტკიცებს თავის კავშირს მასებთან. ხალხი პრაქტიკულად დარწმუნდა, რომ ჩვენი პარტია მოვლენების უყოველი შემობრუნების დროს, უყოველი განსაცდელის დროს თავისი ისტორიული მისიის სიმაღლეზე რჩება. ლეო-

ნიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ხელმძღვანელობით შემუშავებული საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა კვლავაც თანამიმდევრულად და მიზანდასახულად განხორციელდება.

ლ. ი. ბრეჟნევის ცხოვრება და მოღვაწეობა მუდამ იქნება კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა ხალხისათვის ერთგული სამსახურის შთაბაგონებელი მაგალითი.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის

ცენტრალური კომიტეტი, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭო გამოთქვამენ რწმენას, რომ კომუნისტები, ყველა საბჭოთა ადამიანი გამოიჩინენ მაღალ შეგნებასა და ორგანიზებულობას, ლენინური პარტიის ხელმძღვანელობით თავდადებული შემოქმედებითი შრომით უზრუნველყოფენ კომუნისტური მშენებლობის გეგმების შესრულებას, ჩვენი სოციალისტური სამშობლოს შემდგომ აყვავებას.

საინფორმაციო ცნობა

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის შესახებ

1982 წლის 12 ნოემბერს გაიმართა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის რიგგარეშე პლენუმი.

ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს დავალებით პლენუმი გახსნა და სიტყვა წარმოთქვა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს წევრმა, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა ამხანაგმა ი. ვ. ანდროპოვმა.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის ლ. ი. ბრეჟნევის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის წევრებმა ღეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ხსოვნას პატივი სცეს წუთიერი მწუხარე ღუმლით.

ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა აღნიშვნა, რომ კომუნისტურმა პარტიამ, საბჭოთა ხალხმა, მთელმა პროგრესულმა კაცობრიობამ მძინე დანაკლისი განიცადეს. გარდაიცვალა კომუნისტური პარტიის საბჭოთა სახელმწიფოს, საერთაშორისო კომუნისტური, მუშათა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწე, მშვიდობისათვის მგზნებარე მებრძოლი.

ღეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევა, რომელიც ლენინური კომუნისტური პარტიის წევრი იყო ნი წელზე მეტ ხანს, აქედან 18 წელს — მისი ხელმძღვანელის პოსტზე, უდიდესი წვლილი შეიტანა პარტიის რიგების მონაღლითობის, საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და თავდაცვითი ძლიერების განმტკიცებაში. უაღრესად დიდია მისი როლი მშვიდობისა და საერთაშორისო უშიშროების განმტკიცებაში. ღეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის სახელი, რომელთანაც უშუალოდ არის და-

კავშირებული ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების დიდი მოღწევები, — ინდუსტრიალიზაცია და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია, საბჭოთა ხალხის ისტორიული გამარჯვება დიდ სამამულო ომში, ჩვენი სამშობლოს სახალხო მეურნეობის ომისშემდგომი აღდგენა, კოსმოსის კვლევა, ყველა წარმატება საბჭოთა სახელმწიფოს ეკონომიკის, მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებაში, სამუდამოდ შევიდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის, ჩვენი დიდი სამშობლოს ისტორიაში.

ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მონაწილეებმა ღრმა თანაგრძობა გამოუცხადეს განსვენებულის ნათესაებებსა და ახლობლებს.

ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა განიხილა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის არჩევის საკითხი.

ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს დავალებით სიტყვა წარმოთქვა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს წევრმა, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა ამხანაგმა კ. უ. ჩერნომეომ. მან წამოაყენა წინადადება, რომ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად აირჩიონ ამხანაგი ი. ვ. ანდროპოვი.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად პლენუმმა ერთხმად აირჩია ამხანაგი იური ვლადიმერის ძე ანდროპოვი.

შემდეგ პლენუმზე გამოვიდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივანი ამხანაგი ი. ვ. ანდროპოვი. მან გულითადი მადლობა მოახსენა ცენტრალური კომიტეტის პლენუმს დიდი ნდობისათვის — სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის პოსტზე არჩევისათვის.

ამხანაგმა ი. ვ. ანდროპოვმა აღუთქვა სკკპ ცენტრალურ კომიტეტს, კომუნისტურ პარტიას, რომ მთელ თავის ძალ-ღონეს, ცოდნასა და ცხოვრებისეულ გამოცდილებას მოახმაროს სკკპ XXVI ყრილობის გადაწყვეტილებებით დასახული კომუნისტური მშენებლობის პროგრამის წარმატებით შესრულებას, მემკვიდრეობითობის უზრუნველყოფას სსრ კავშირის ეკონომი-

კური და თავდაცვითი ძლიერების შემდგომი განმტკიცების, საბჭოთა ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესების, მშვიდობის დამკვიდრების ამოცანების გადაწყვეტაში, მთელი ლენინური საშინაო და საგარეო პოლიტიკის გატარებაში, რომელიც ლ. ი. ბრეჟნევის დროს ხორციელდებოდა.
ამით პლენუმმა მუშაობა დაამთავრა.

ამხანაგ ი. ვ. ანდროპოვის სიტყვა

ამხანაგებო!

ჩვენმა პარტიამ და ქვეყანამ, მთელმა საბჭოთა ხალხმა მძიმე დანაკლისი განიცადეს. შეწყდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს ხელმძღვანელის, საერთაშორისო კომუნისტური და მუშათა მოძრაობის გამორჩენილი კოლაწის, მგზნებარე კომუნისტის, საბჭოთა ხალხის ერთგული შვილის — ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის გულის ძგერა.

გარდაიკვალა თანამედროვეობის უდიდესი პოლიტიკური მოღვაწე. ჩვენს რიგებს გამოაყლდა ამხანაგი და მეგობარი, დიდსულოვანი და დიდბუნებოვანი, გაგები და კეთილმოსურნე, გულისხმიერი და ღრმად ჰუმანური ადამიანი. საქმისადმი უსაზღვრო ერთგულება, უკომპრომისო მომთხოვნელობა საკუთარი თავისა და სხვებისადმი, ბრძნული წინდახედულება პასუხსაგებ გადაწყვეტილებათა მიღებაში, პრინციპულობა და გამბედაობა ისტორიის მკვეთრ ცვლილებათა ყაზის, ადამიანებისადმი უცვლელი პატივისცემა, გულისხმიერება და ყურადღება — აი ის შესანიშნავი თვისებები, რომლებისთვისაც აფასებდნენ და უყვარდათ ლეონიდ ილიას ძე პარტიასა და ხალხს.

გთხოვთ წუთიერი დუმილით პატივი სცეთ ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ნათელ სსოვანს.

ლეონიდ ილიას ძე ამბობდა, რომ მისი ცხოვრების თითოეული დღე განუყოფელია იმ საქმეებისაგან, რომლებითაც ცხოვრობენ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია, მთელი საბჭოთა ქვეყანა. და ეს მართლაც ასე იყო.

ქვეყნის ინდუსტრიალიზაცია და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია, დიდი სამამულე ომი და ომისშემდგომი აღდგენა, ყამირის ათვისება და კოსმოსის კვლევა — ყველა ეს დიდი ნიშანსვეტი საბჭოთა ხალხის შრომისა და ბრძოლის გზაზე, ამავე დროს

კომუნისტ ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ბიოგრაფიის ნიშანსვეტებია.

ლეონიდ ილიას ძის სახელთან და საქმეებთან განუხრელად არის დაკავშირებული დიდი სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების ძლიერების ზრდა და ყოველმხრივი თანამშრომლობის გაღრმავება, მსოფლიო კომუნისტური მოძრაობის აქტიური მონაწილეობა. ჩვენს ეპოქაში კაცობრიობის წინაშე მდგომი ისტორიული ამოცანების გადაწყვეტაში, მსოფლიოში ეროვნული განთავისუფლებისა და სოციალური პროგრესის მთელი ძალების სოლიდარობის განმტკიცება. ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი მარად ემახსოვრება მადლიერ კაცობრიობას როგორც თანამიმდევრული მგზნებარე და დაუცხრომელი მეზობლი ხალხთა მშვიდობისა და უშიშროებისათვის, იმ მსოფლიო ბირთვული ომის საფრთხის თავიდან აცილებისათვის, რომელიც კაცობრიობას შეექმნა.

კარგად ვიცით, რომ მშვიდობას იმპერიალისტებს ვერ გამოსთხოვ. იგი უნდა დავიცვათ მხოლოდ საბჭოთა შეიარაღებული ძალების ურყევ ძლიერებაზე დაყრდნობით. როგორც პარტიისა და სახელმწიფოს ხელმძღვანელი, როგორც სსრ კავშირის თავდაცვის საბჭოს თავმჯდომარე ლეონიდ ილიას ძე ნიჟადაც უთმობდა ყურადღებას იმას, რომ ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობა თანამედროვე მოთხოვნათა დონეზე ყოფილიყო.

აქ, ამ დარბაზში, შეიკრიბნენ ისინი, ვინც შედის ჩვენი პარტიის შტაბში, რომელსაც თვრამეტ წელს უცვლელად ედგა სათავეში ლეონიდ ილიას ძე. თითოეულმა ჩვენგანმა იცის, რამდენი ძალ-ღონე შეაღია და სულის მგზნებარება ჩააქსოვა მან ერთსულოვანი, კოლექტიური მუშაობის ორგანიზაციას, იმას, რომ ეს შტაბი კვალივცს უტყუარ ლენინურ კურსს. თითოეულმა ჩვენგანმა იცის, რა ფასდაუდებელი წვლილი შეიტანა ლეონიდ ილიას ძემ იმ ჭანსადო მორალურ-პოლიტიკუ-

რი ატმოსფეროს შექმნაში, რომელიც დღეს ახასიათებს ჩვენი პარტიის ცხოვრებასა და საქმიანობას.

ლეონიდ ილიას ძის სახელთან დაკავშირებული მარქსიზმ-ლენინიზმის დასაცავად ჩვენი პარტიის პრინციპული ბრძოლა, განვითარებული სოციალიზმის თეორიის შემუშავება, კომუნისტური მშენებლობის ყველაზე აქტუალური ამოცანების გადაწყვეტის გზების განსაზღვრა. მის მოღვაწეობას მსოფლიო კომუნისტურ მოძრაობაში სამართლიანად მისცეს უმაღლესი შეფასება მომე პარტიებმა, ჩვენმა საზღვარგარეთელმა კლასობრივმა ძმებმა, სოციალიზმისათვის, კავიტალის უღლის წინააღმდეგ, დიდი კომუნისტური იდეალების გამარჯვებისათვის ჩვენმა თანამებრძოლმა ამხანაგებმა.

ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის სიცოცხლე შეწყდა მაშინ, როცა მისი აზრები, მეცადინეობა მიმართული იყო ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული განვითარების იმ უდიდესი ამოცანების გადაწყვეტისადმი, რომლებიც განსაზღვრეს სკვპ XXVI ყრილობამ და ცენტრალური კომიტეტის მომდევნო პლენუმებმა. ამ ამოცანების შესრულება, ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ხელმძღვანელობით შემუშავებული ჩვენი პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო-პოლიტიკური კურსის თანამიმდევრული განხორციელება, ჩვენი უპირველესი მოვალეობაა. და ეს იქნება ჩვენს რიგებს გამოკლებული ხელმძღვანელის ნათელი ხსოვნის საუკეთესო პატივისცემა.

დიდა ჩვენი მწუხრება. მიიმა ჩვენი დანაკლისი.

ამ ვითარებაში თითოეული ჩვენგანის, თი-

თოეული კომუნისტის ვალია კიდევ უფრო მკიდროდ შეაკავშიროს ჩვენი რიგები, კიდევ უფრო მტკიცედ დაიარაზოს პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გარშემო, თავის პოსტზე, თავის ცხოვრებაში რაც შეიძლება მტკიცაკეთოს საბჭოთა ხალხის კეთილდღეობისათვის, მშვიდობის განმტკიცებისათვის, კომუნისმის გამარჯვებისათვის.

საბჭოთა ხალხი უსაზღვროდ ენდობა თავის კომუნისტურ პარტიას. ენდობა იმიტომ, რომ მისთვის არ ყოფილა და არც არის სხვა ინტერესები, გარდა საბჭოთა ადამიანების სასარგებო ინტერესებისა. გაამართლო ეს ნდობა— ნიშნავს იარო წინ კომუნისტური მშენებლობის გზით, იღვწოდეს ჩვენი სოციალისტური საშობლოს შემდგომი აყვავებისათვის.

ჩვენ, ამხანაგებო, გვაქვს ისეთი ძალა, რომელიც გვეხმარებოდა და გვეხმარება უმძიმეს მომენტებში, რომელიც საშუალებას ვაძლევს გადაეწყვიტოთ ურთულესი ამოცანები. ეს ძალაა ჩვენი პარტიული რიგების ერთიანობა, ეს ძალაა პარტიის კოლექტიური სიბრძნე, მისი კოლექტიური ხელმძღვანელობა, ეს ძალაა პარტიისა და ხალხის ერთიანობა.

ჩვენი პლენუმი დღეს იმისთვის შეიკრება, რომ პატივი სცეს ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ხსოვნას და უზრუნველყოს იმ საქმის განგრძობა, რომელსაც მან თავისი სიცოცხლე შეაღია.

პლენუმმა უნდა გადაწყვიტოს საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის არჩევის საკითხი.

ვთხოვ ამხანაგებს, გამოთქვან აზრი ამ საკითხზე.

ამხანაგ კ. უ. ჩერნენკოს სიტყვა

ძმირფსსკო ამხანაგებო!
პოლიტიკურად დამავალა გამოკესულიყავი ცენტრალური კომიტეტის ამ რიგგარეშე პლენუმის მონაწილეთა წინაშე.

ჩვენს ცენტრალური კომიტეტის რიგგარეშე პლენუმს ნამდვილად საგანგებო ხასიათი აქვს. ქვეყანა და პარტია დიდად დამწუხრებული არიან. გარდაიცვალა ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი.

საბჭოთა ხალხმა დაკარგა გამოჩენილი ხელმძღვანელი, რომელიც თითქმის ორი ათწლეულის მანძილზე მეთაურობდა პარტიასა და

სახელმწიფოს, მთელ ძალ-ღონესა და უდიდეს ნიჭს ახმარდა საბჭოთა ადამიანების ბედნიერებას, ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური მშენებლობის საქმეს. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კაცობრიობამ დაკარგა მშვიდობის, თავისუფლებისა და სოციალური პროგრესის იდეალისათვის დიდი, კემმარტად დაუცხრომელი მებრძოლი. ჩვენ, საბჭოთა კომუნისტებმა, ჩვენმა ძმებმა სოციალისტურ ქვეყნებში, ჩვენმა თანამებრძოლებმა მსოფლიო კომუნისტურ მოძრაობაში დაკარგეს ლენინის საქმის ნიჭიერი განმგრძობი, ადამიანი, რომლისაგანაც

ესწავლობდით მშრომელთა ინტერესებისადმი უსაზღვრო ერთგულებას.

ენით უთქმელია ჩვენი მწუხარება ამ დანაკლისის გამო, მაგრამ ამ გლოვის ეპოს დიდ ნუგუმს გვეცემს ყველასათვის ძვირფასი ლეონი ილიას ძის ცხოვრების გაკვივლებით.

ლეონიდ ილიას ძეს სრულად ჰქონდა მომადლებული ნიჭი მთლიანად ეცხოვრა საზოგადოების ინტერესებით, ხალხის ინტერესებით. ასე იყო ყოველთვის, ჭაბუკობის წლებიდან სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდე.

ლეონიდ ილიას ძემ კარგად იცოდა, რომ პარტო კეთილი სურვილები ლიტონი სიტყვებია. არ ეპარა გამოთქვა სწორი აზრები, საჭიროა განამტკიცო ისინი ზუსტი ორგანიზატორული მუშაობით, ვასაგები და მისაწვდომი გახადო მშრომელთა ფართო მასებისათვის. მას უყვარდა ადამიანები. იგი ენდობოდა ადამიანებს.

ლეონიდ ილიას ძე ვაქაციური სულის ადამიანი იყო. მან დაამტკიცა ეს არა პარტოდ და სამამულო ომში, რომელიც ვანლო პირველიდან უკანასკნელ დღემდე. ვაქაციობას ერთხელაც არ უღალატა მისთვის მთელი ცხოვრების გზაზე. იგი დიდად, მეტად დიდად აფასებდა თითოეულ ამხანაგში გამბედიობას, პრინციპულობას, სიმტკიცეს ყოველგვარი განსაცდელის ეპოს.

ლეონიდ ილიას ძის გვერდით ყოფნა, მისი მოსმენა, მისი მახვილი გონების, გამჭრიახობის, სიცოცხლის ტრფილის თვალნათლივ შეგრძნება იყო სკოლა ყველა ჩვენგანისათვის, ვისაც წილად ზედა ბედნიერება მის მხარდამხარ ემუშავა.

ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი ფასდაუდებელ მემკვიდრეობას გვიტოვებს. ჩვენი 18-მილიონიანი პარტია ერთიანი და შეკავშირებულია. საბჭოთა ხალხს უსაზღვროდ სწამს პარტიის სობრძნისა. ჩვენი ცხოვრების ნორმები გახდა მომთხოვნელია და პატივისცემა კადრებისადმი, ურდოვეი დისციპლინა და გაბეჯული სასარგებლო ინიციატივების მხარდაჭერა, შეურთიებლობა ბიუროკრატიზმის ყოველგვარი გამოვლინებისადმი და მუდმივი ზრუნვა მასებთან კავშირის განვითარებისათვის, საბჭოთა საზოგადოების ნამდვილი დემოკრატიზმისათვის.

ვეფრობოდებოდეთ და ვავითარებდეთ ხელმძღვანელობის ამ სტილს, თვალისჩინივით ვიცავდეთ ყველაფერს, რაც თავისი სიტყვითა და საქმით ლეონიდ ილიას ძემ გვიანდერძა, — ჩვენი ვალა მისი ხსოვნის წინაშე, ჩვენი ვალაა. პარტიისა და ქვეყნის წინაშე. მტკიცე საწინდარი იმისა, რომ ასე იქნება,

არის პარტიის ხელმძღვანელი ბირთვი, მისი ცენტრალური კომიტეტი, პოლიტბიურო, რომელიც ჩამოყალიბდა ლეონიდ ილიას ძის გადაწყვეტი მოწაწილობით.

პოლიტბიუროს სახელით მიწა გამოვთქვა უღრმესი რწმენა, რომ ჩვენი პლენუმი მთელი ქვეყნის, მთელი მსოფლიოს წინაშე ცხადყოფს, რომ პარტია კვლავაც მტკიცედ ივლის ლენინური კურსით, რომელიც თანამედროვე ეტაპზე მყავიოდ და სრულად არის გამოხატული სკკპ XXIII—XXVI ყრილობების გადაწყვეტილებებით. ჩვენი პარტიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, რომლის შემუშავებასა და შესრულებაში უდიდესი წვლილი შეიტანა ლეონიდ ილიას ძე. ბრეჟნევემ, განხორციელდება მტკიცედ, თანამიმდევრულად და მიზანდასახულად.

ჩვენი ორიენტირები იყო, არის და იქნება ხალხის კეთილდღეობა და ქვეყნად მშვიდობის შენარჩუნება.

ჩვენ გვაქვს ვრცელი, კარგად აწონილ-დაწონილი სოციალურ-ეკონომიკური პროგრამა. ეკონომიკა ეკონომიური უნდა იყოს, ასეთია პარტიის მიზითება. ეს ყი ნიწნაღს ინდუსტრიული და აგარული სექტორების ტექნიკურ განახლებას, მართვის სრულყოფის და, რა თქმა უნდა, შრომის ორგანიზაციის გაუმჯობესებას, მისი ნაყოფიერების ზრდას. ამ გზაზე განუხრელად განვითარდება ჩვენი სახელმწიფოს ეკონომიკა, გაუმჯობესდება ხალხის კეთილდღეობა. ამავე გზაზე განმტკიცდება ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობა.

ჩვენ გვაქვს თობმოციანი წლების ვრცელი კონკრეტული სამშვიდობო პროგრამა. იგი შესაბამეა ხალხის მისწრაფებებს. დაძაბულობის შეწელება, განიარაღება, კონფლიქტური სიტუაციების დაქლვეა, ბირთვული ომის საფრთხის აღკვეთა — აი ამოცანები, რომლებსაც ვისახავთ. ჩვენ გვიწდა საიმედო უშიშროება ჩვენთვის და ჩვენი მეგობრებისათვის, მსოფლიოს ყველა ხალხისათვის.

ძვირფასო ამხანაგებო!

ყველა ჩვენგანს, ალბათ, შეგნებული აქვს, რომ მეტად ჭირს იმ დანაკლისის შეწეება, რომელსაც ლეონიდ ილიას ძის გარდაცვალების გამო განვიციდით. ახლა ორციად, სამკეცად უფრო საჭიროა კოლექტიურად გაუძღვდეთ პარტიის საქმეს. ყველა პარტიულ ორგანოში ერთსულდოვანი, ერთობლივი მუშაობა უზრუნველყოფს შემდგომ წარმატებებს როგორც კომუნისტურ მშენებლობაში, ისე სავრთაშორისო ასპარეზზე ჩვენს საქმიანობაშიც.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ განიხილა შექმნილი ვითარება და დამა-

ვალა პლენუმს შეეთავაზო სკკ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად აირჩიოს ამხანაგი იური ვლადიმერის ძე ანდროპოვი. საჭიროდ არ მიმაჩნია ვიამბოთ მისი ბიოგრაფია. იური ვლადიმერის ძეს კარგად იცნობენ პარტიასა და ქვეყანაში როგორც ლენინური პარტიის საქმისათვის თავდადებულ, ერთგულ კომუნისტს, როგორც ლეონიდ ილიას ძის უახლოეს თანამებრძოლს.

იური ვლადიმერის ძეს აქვს საშინაო და საგარეო პოლიტიკის, იდეოლოგიის დარგში მრავალმხრივი საქმიანობის გამოცდილება. იგი იყო კომკავშირული ზეღმძღვანელიც და დიდი პარტიული მუშაკიც, დიპლომატიც. იგი საკმაოდ გაისარჯა სოციალისტური თანამებრძობის განმტკიცებისათვის, ჩვენი სახელმწიფოს უშიშროების უზრუნველყოფისათვის.

ლეონიდ ილიას ძე დიდად აფასებდა მის მარქსისტულ-ლენინურ მრწამსს, პარტიულობას, ფართო გონებრივ ჰორიზონტს, მის შესანიშნავ საქმიან და ადამიანურ თვისებებს. პოლიტიბიუროს ყველა წევრს მიაჩნია, რომ იური

ვლადიმერის ძემ კარგად შეითვისა ხელმძღვანელობის ბრვენევისეული სტილი, ხალხის ინტერესებისათვის ბრვენევისეული ზრუნვა, კადრებისადმი ბრვენევისეული დამოკიდებულება, მტკიცე გადაწყვეტილება მთელი ძალეებით წინააღმდეგ აგრესორთა ზრიკებს, დიცივას და განამტკიცოს მშვიდობა.

იური ვლადიმერის ძისათვის დამახასიათებელია პარტიული თავმდაბლობა, სხვა ამხანაგების აზრის პატივისცემა და კოლექტიური მუშაობისადმი მისწრაფება. პოლიტიბიუროს ერთსულოვანი აზრით, ამხანაგი ანდროპოვი ღირსია ცენტრალური კომიტეტის წევრობის, პარტიის წევრობის.

ძვირფასო ამხანაგებო! თავს ვხრით რა ლეონიდ ილიას ძის ნათელი ხსოვნის წინაშე, ჩვენ საქვეყნოდ ვაცხადებთ, რომ დაუცხრომლად განვაგრძობთ ჩვენი აღმშენებლობით მუშაობას. ყველაფერი, რის დამთავრებაც ვერ მოასწრო ლეონიდ ილიას ძემ, ყველაფერი, რაც მისი ზეღმძღვანელობით დასახა პარტიამ აღსრულდება.

იური ვლადიმერის ძე ანდროპოვი

იური ვლადიმერის ძე ანდროპოვი დაიბადა 1914 წლის 15 ივნისს რკინიგზელის ოჯახში სტავროპოლის მხარის საღებურ ნავუტსკაიში. აქვს უმაღლესი განათლება. სკკ წევრია 1939 წლიდან.

თექვსმეტი წლის კომკავშირელი იყო, როცა ი. ვ. ანდროპოვმა მუშად დაიწყო მუშაობა ჩრდილოეთ ოსეთის ასს რესპუბლიკის ქალაქ მონღოვში. შემდეგ მისი შრომითი ბიოგრაფია გაგრძელდა ვოლგის სანაოსნოს გემებზე, სადაც მესწავურად მუშაობდა.

1936 წლიდან ი. ვ. ანდროპოვი კომკავშირულ სამუშაოზეა.

იგი არჩეული იყო იაროსლავლის ოლქის ქალაქრიბინისკის სანაოსნო ტრანსპორტის ტექნიკუმის კომკავშირული ორგანიზაციის განთავისუფლებულ მდივნად. მალე დააწინაურეს სრულიად საქავშირო ალკც ცენტრალური კომიტეტის კომორგის თანამდებობაზე ქალაქ რიბინსკის ეოლოდარსკის ქახელობის გემსასუენში. 1938 წელს იაროსლავლის ოლქის კომკავშირელებმა ი. ვ. ანდროპოვი აირჩიეს სრულიად საქავშირო ალკც იაროსლავლის საოლქო კომიტეტის პირველ მდივნად. 1940 წელს ი. ვ. ანდროპოვს ირჩევენ კარელიის ალკც ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად.

დიდი სამამულო ომის პირველი დღეები-

დანვე ი. ვ. ანდროპოვი კარელიაში პარტიზანული მოძრაობის აქტიური მონაწილეა. 1944 წელს, ფაშისტ დამპყრობთაგან პეტროზავოდსკის განთავისუფლების შემდეგ, ი. ვ. ანდროპოვი პარტიულ სამუშაოზეა. მის ირჩევენ პარტიის პეტროზავოდსკის საქალაქო კომიტეტის მეორე მდივნად, 1947 წელს კი კარელიის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მეორე მდივნად.

1951 წელს ი. ვ. ანდროპოვი სკკ ცენტრალური კომიტეტის გადაწყვეტილებით გადაწყაივთ სკკ ცენტრალური კომიტეტის აპარატში და ნიშნავენ სკკ ცენტრალური კომიტეტის ინსპექტორად, შემდეგ კი ქვეგანყოფილების გამგედ.

1953 წელს პარტიამ ი. ვ. ანდროპოვი დიპლომატიურ სამუშაოზე გაგზავნა. რამდენიმე წელს იყო იგი სსრ კავშირის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩად უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკაში.

1957 წელს ი. ვ. ანდროპოვი დააწინაურეს სკკ ცენტრალური კომიტეტის განყოფილების გამგედ.

პარტიის XXII და მომდევნო ყრილობებზე ი. ვ. ანდროპოვს ირჩევენ სკკ ცენტრალური კომიტეტის წევრად.

1962 წელს ი. ვ. ანდროპოვი სკვპ ცენტრალური კომიტეტის მდივნად აირჩიეს.

1967 წლის მაისში ი. ვ. ანდროპოვი ინიშნება სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსთან არსებული სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის თავმჯდომარედ. იმავე წლის ივნისში იგი არჩეულ იქნა სკვპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბუროს წევრობის კანდიდატად.

1982 წლის მაისში ი. ვ. ანდროპოვი აირჩიეს სკვპ ცენტრალური კომიტეტის მდივნად.

1973 წლის აპრილიდან ი. ვ. ანდროპოვი სკვპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბუროს წევრია.

იური ვლადიმერის ძე ანდროპოვი სსრ კავშირის მთელი რიგი მოწვევების უმაღლესი საბჭოს დეპუტატია.

ყველა პოსტზე, სადაც კი პარტიის ნებით იღვწოდა ი. ვ. ანდროპოვი, გლინდებოდა მისი ერთგულება ლენინის, პარტიის დიდი საქმისადმი. იგი მთელ თავის ძალ-ღონეს, ცოდნასა და გამოცდილებას ახმარს პარტიის გადაწყვეტილებათა განხორციელებას, კომუნისტური იდეების გამარჯვებისათვის ბრძოლას.

სამშობლოს წინაშე დიდი დამსახურებისათვის ი. ვ. ანდროპოვს — კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს თვალსაჩინო მოღვაწეს — 1974 წელს სოციალისტური შრომის გმირის წოდება მიენიჭა. იგი დაჯილდოებულია ოთხი ლენინის ორდენით, ოქტომბრის რევოლუციისა და წითელი დროშის ორდენებით, სამი შრომის წითელი დროშის ორდენითა და მედლებით.

საგებლოვნიარო მიტიმნი ვითელ მოვანსა

ი. ვ. ანდროპოვის სიტყვა

ამხანაგბო!

მძიმე დანაკლისი განიცადეს ჩვენმა პარტიამ, ჩვენმა ხალხმა, მთელმა მოწინავე კაცობრიობამ. დღეს ვეთხოვებით ჩვენი სამშობლოს სახელგანთ შვილს, მგზნებარე მარქსისტ-ლენინელს, კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს გამოჩენილ ხელმძღვანელს, საერთაშორისო კომუნისტური და მუშათა მოძრაობის უთვალსაჩინოეს მოღვაწეს, ხალხთა მშვიდობისა და მეგობრობისათვის დაუცხრომელ მებრძოლს ლეონიდ ილიას ძე ბრეჯნევის. ნება მიბოძეთ, უწინარეს ყოვლისა, ღრმა თანაგრძნობა გამოუცხადო ლეონიდ ილიას ძის ოჯახსა და ახლობლებს.

ლეონიდ ილიას ძე ეყუთვნოდა იმ პოლიტიკურ ხელმძღვანელთა პლეადას, რომლებიც აღიზარდნენ და გამოიწვრთნენ დიდი ოქტომბრის მონაპოვართა დამკვიდრებისათვის, ლენინის ანდერძის განხორციელებისათვის, ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის აშენებისათვის, მისი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის საბჭოთა ხალხის თავდადებული ბრძოლის წლებში.

მუშა და მეომარი, გამოჩენილი ორგანიზატორი და ბრძენი პოლიტიკური მოღვაწე ლეონიდ ილიას ძე ბრეჯნევი ხალხთან სისხლხორცეულად, განუყრელად იყო დაკავშირებული. მთელი მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა ემკვდმდებარებოდა მშრომელი ადამიანების ინტერესების სასახსრის. მთელი თავისი ხალხის ნიჭი, მთელი თავისი უღიდესი ენერგია მან მოახზარა სოციალიზმის — თავისუფლებისა და სოციალური სამართლიანობის,

მშრომელი ადამიანების ძმობის საზოგადოების საქმეს.

პარტიული და სახელმწიფო ხელმძღვანელობის უმაღლეს პოსტებზე ლეონიდ ილიას ძე ბრეჯნევის მოღვაწეობასთან დაკავშირებული ჩვენი პარტიისა და ქვეყნის ისტორიის უაღრესად მნიშვნელოვანი პერიოდი. მისი ხელმძღვანელობით მუშავდებოდა და თანამიმდევრულად ხორციელდებოდა პარტიის პოლიტიკა, რომელიც გამსუვალულია მუდმივი ზრუნვით მშრომელი ადამიანისათვის, ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესებისათვის, მტკიცედ დამკვიდრდა პარტიული და სახელმწიფო ცხოვრების ლენინური ნორმები, ერთსულოვანი, ერთობლივი მუშაობის სასიკეთო ატმოსფერო.

ხალხის მესხიერებაში ლეონიდ ილიას ძე ბრეჯნევი სამუდამოდ დარჩება როგორც მტკიცე მშვიდობისა და ხალხთა მშვიდობიანი თანამშრომლობისათვის გამოჩენილი მებრძოლი. იგი თანამიმდევრულად, სულის მთელი მგზნებარებით იბრძოდა საერთაშორისო ადამბულობის შენელებისათვის, იმისათვის, რომ კაცობრიობა ესნა ბირთვული ომის საფრთხისაგან, განემტკიცებინა სოციალისტური თანამეგობრობის შეკავშირება და საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის ერთიანობა.

ამხანაგბო! ამ მწუხარების ეას, როცა ვეთხოვებით ლეონიდ ილიას ძე ბრეჯნევის, მთელი ჩვენი პარტია, მისი ცენტრალური კომიტეტი აცხადებენ, რომ ურყევად აქვთ გადაწყვეტილი მტკიცედ და თანამიმდევრულად განახორციელონ ის სტრატეგიული გეზი სა-

შინაო და საგარეო პოლიტიკაში, რომელიც შეშეშავდა ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევის კეთილსაყფიერი გავლენით.

საბჭოთა ადამიანები, რომლებიც კიდევ უფრო მჭიდროდ ირახმებიან პარტიის, მისი ლენინური ცენტრალური კომიტეტისა და მისი კოლექტიური ხელმძღვანელობის გარშემო, აცხადებენ, რომ მხარს უჭერენ პარტიის პოლიტიკას, უსაზღვროდ ენდობიან მას. პარტია კვლავაც ყოველ ღონეს იმხარს იმისათვის, რომ კიდევ უფრო აამაღლოს ხალხის ცხოვრების ღონე, განავითაროს საბჭოთა საზოგადოების დემოკრატიული საფუძვლები, განამტკიცოს ქვეყნის ეკონომიკური და თავდაცვითი ძლიერება, დაამკვიდროს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის მოძმე ხალხთა მეგობრობა. სკკპ ცენტრალური კომიტეტი განუხრელად განახორციელებს პარტიის XXVI ყრილობის გადაწყვეტილებებს, საბჭოთა ხალხის ნებას.

ჩვენ ძალ-ღონეს არ დავიშურებთ იმისათვის, რომ კიდევ უფრო განვამტკიცოთ სოციალისტური სახელმწიფოების დიდი თანამეგობრობის შეკავშირება, მთელი მსოფლიოს კომუნისტთა რიგების ერთიანობა საერთო მიზნებისა და იდეალებისათვის ბრძოლაში. ჩვენ შევინარჩუნებთ და განვავითარებთ სოლიდარობასა და თანამშრომლობას კოლონიური ჩაგვრისაგან განთავსდულ ქვეყნებთან, ეროვნულ დამოუკიდებლობისა და სოციალური პროგრესისათვის ხალხთა ბრძოლასთან. ყოველთვის ვიქნებით მშვიდობისათვის, საერთაშორისო დაძაბულობის შენელებისათვის ბრძოლის საქმის ერთგული.

რთულ საერთაშორისო ვითარებაში, როცა იმპერიალიზმის ძალები ცდილობენ ხალხებს

უბიძგონ მტრობისა და სამხედრო კონფრონტაციის გზისაკენ, პარტია და სახელმწიფო უწყევად დაიცვენ ჩვენი საშობლოს საარსებო ინტერესებს, უზრუნველყოფენ დიდ სიფხიზლეს, მზადყოფნას გამანადგურებელი ლახვარი ჩასკენ აგრესიის ყოველგვარ ცდას. ისინი არაველებენ თავიანთ მეცადინეობას ხალხთა უშიშროებისათვის ბრძოლაში, განამტკიცებენ თანამშრომლობას პლანეტის მთელ მშვიდობისმოყვარე ძალებთან. ყოველთვის მზად ვართ ყველა სახელმწიფოსთან, ვინც ამას მოისურვებს, პატიოსანი, თანასწორუფლებიანი და ურთიერთხელსაყრელი თანამშრომლობისათვის.

ამ მწუხარების დღეებში განსაკუთრებული ძალით ვგრძნობთ ჩვენი პარტიის, საბჭოთა ხალხისადმი სოციალიზმის ქვეყნების უშიშროებების, მოძმე პარტიების, სოციალური პროგრესისათვის ყველა მებრძოლის მხარდაჭერასა და სოლიდარობას. მაღლობელი ვართ მათი ამისათვის. ვემაღლიერებით აგრეთვე ყველა კონტინენტის ბევრი ქვეყნის მთავრობებსა და ხალხებს, რომლებმაც ამ დღეებში პარტიე სცეს ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევის სსოვნას.

ამხანაგებო! საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია მტკიცედ აცხადებს, რომ მუშათა კლასის, უშიშროელი ხალხის საქმისადმი, კომუნისტისა და მშვიდობის საქმისადმი სამსახური, რომელსაც მთელი თავისი სიცოცხლე შეაღლია ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევისა, არის და კვლავაც იქნება მთელი მისი საქმიანობის უმაღლესი მიზანი და აზრი.

მშვიდობით, ძვირფასო ლენინი ილიას ძე! შენი სსოვნა არასდროს არ ჩაქრება ჩვენს გულში, შენი საქმე გავრძელდება ჩვენი პარტიისა და ხალხის მიღწევებში!

დ. თ. უსტინოვის სიტყვა

ძმირშასტო! ამხანაგებო!
ამ ძნელ ეამს ჩვენ ყველანი დიდ მწუხარებას განვიცდით. ჩვენგან წავიდა ჩვენი ამხანაგი და თანამებრძოლი — სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივანი, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე, სსრ კავშირის თავდაცვის საბჭოს თავმჯდომარე, საბჭოთა კავშირის მარშალი ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევი.

ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევის მთელი დიდი და ნათელი ცხოვრება უკლებლივ მოხმარდა ხალხს, კომუნისტურ პარტიას, საბჭოთა სახელმწიფოს. იგი სამარადჟამოდ დარჩება ყვე-

ლა საბჭოთა ადამიანისათვის იმის მავალითად, თუ როგორ უნდა იცხოვროს და იმუშაოს ერთგულმა ლენინელმა, ნამდვილმა კომუნისტმა, ქეშმარიტმა პარტიოტმა და ინტერნაციონალისტმა.

კაცობრიობის მაღლიერ სსოვნაში ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევი დარჩება როგორც დაძაბულობის შენელების გამოჩენილი ხუროთმოძღვარი, როგორც მშვიდობის დაუცხრომელი და უღრეკი მებრძოლი.

დიდი სამაშალო ომის პირველიდან ბოლო დღეებამდე ლენინი ილიას ძე ბრეჟნევი ფრონტზე იყო. საბრძოლო ვითარების ყვე-

ლაზე ძნელ პირობებში პირადი მაგალითითა და მგზნებარე პარტიული სიტყვით მიუძღვოდა მეომრებს გამარჯვებისაკენ. ლეონიდ ილიას ძე უშუალოდ მონაწილეობდა ბევრი ოპერაციის გეგმების შედგენასა და განხორციელებაში, დიდ ორგანიზატორულ და პოლიტიკურ მუშაობას ეწეოდა ჯარებში.

მან უდიდესი წვლილი შეიტანა სახალხო მეურნეობის ომის შემდგომ აღდგენაში. ლეონიდ ილიას ძის სახელთან დაკავშირებულია სსრკაშირში განვითარებული სოციალიზმის აშენება, ჩვენი სამშობლოს უდიდესი სოციალურ-ეკონომიკური, მეცნიერულ-ტექნიკური მიღწევები. დიდ ძალ-ღონესა და ენერჯიას ახმარდა ლეონიდ ილიას ძე რაკეტულ-კოსმოსური ტექნიკის შექმნის სამუშაოებს.

ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი შეუნებელ ყურადღებას უთმობდა ჩვენი ქვეყნის საიმედო თავდაცვისუნარიანობის, მთელი სოციალისტური თანამებრძობის უშიშროების უზრუნველყოფას! იგი ყოველდღიურად ზრუნავდა საბჭოთა შეიარაღებული ძალებისათვის. უაღრესად ნაყოფიერი იყო მისი საქმიანობა, რომელიც მიზნად ისახავდა თანამედროვე სამხედრო ტექნიკით არმიისა და ფლოტის აღჭურვას, უმაღლეს დონეზე მათი საბრძოლო მზადყოფნის შენარჩუნებას.

საბჭოთა ხალხის დიდი შვილი — ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მასთან მთელი თავისი ცხოვრებით, მთელი თავისი მუშაობით, კარგად იცნობდა და ღრმად ესმოდა მშრომელი კაცის საზრუნავი

და საჭიროებანი. იგი იცნობდა ჯარისკაცის ცხოვრებასაც დღენიდაც, მამობრივად ზრუნავდა არმიისა და ფლოტის მეომრებისათვის. მეომრებიც ამ ზრუნვას დიდი სიყვარულით უპასუხებდნენ.

ამხანაგებო!
ამ დღეებში შეიარაღებული ძალების მეომრები, ისევე როგორც მთელი საბჭოთა ხალხი, კიდევ უფრო მჭიდროდ ირახმებიან კომუნისტური პარტიისა და მისი ლენინური ცენტრალური კომიტეტის გარშემო. მუდამ მტკიცედ ვერათავლებთ ოქტომბრის იდეებს, მუდამ ერთად ვიღვანებთ კომუნისტური მშენებლობის დიდი მიზნების მისაღწევად.

კომუნისტური პარტიის მიერ აღზრდილი საბჭოთა შეიარაღებული ძალები იყო და კვლავ იქნება ხალხთა მშვიდობისა და უშიშროების მძლავრი ფაქტორი. ისინი მუდამ მზად არიან დაიცვან ჩვენი საზღვრების ხელშეუვალობა და საბჭოთა ხალხის მშვიდობიანი შრომა, პირნათლად მოიხადონ თავიანთი პატრიოტული და ინტერნაციონალური ვალი.

ამ მწუხარების ქაშის საბჭოთა კავშირის მარშლის ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის კუბოსთან საბჭოთა შეიარაღებული ძალები ძირს ზრიან საბრძოლო დროშებს.

მშვიდობით, ჩვენი ძვირფასო მეგობარო და ამხანაგო!

შენი ხსოვნა მარად იცოცხლებს ჩვენს გულში, კომუნისტური პარტიის საქმეებსა და საბჭოთა ხალხის მიღწევებში!

ბ. პ. ალექსანდროვის სიტყვა

პატივცემილო ამხანაგებო!
მთელ ხალხთან ერთად საბჭოთა მეცნიერები ღრმად დაამწუხრა თანამედროვეობის გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწის, ხალხთა მშვიდობისა და ბედნიერებისათვის მებრძოლის ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის გარდაცვალებამ. ისევე, როგორც თავის დროზე დიდ ლენინს, ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის მიაჩნდა, რომ ჩვენს ქვეყანაში ახალი საზოგადოების, განვითარებული სოციალიზმის საზოგადოების ორგანიზაცია შეიძლება მხოლოდ იმ პირობით, თუ ფართოდ გამოვიყენებთ თანამედროვე მეცნიერებას წარმოების ფექტიანობის ამაღლებისა და ინტენსიური განვითარების გზაზე ეკონომიკის გადაყვანისათვის.

იგი ღრმად და სწორად აფასებდა ფუნდა-

მენტური და გამოყენებითი გამოკვლევების საჭირო თანაფარდობას, დიდ დახმარებას უწყევდა მეცნიერების ახალ მიმართულებათა შექმნა-განვითარებას.

ლეონიდ ილიას ძემ უდიდესი შრომა მოახმარა საბჭოთა კავშირის ენერგეტიკული ბაზის განვითარებასა და შექმნას, სასურსათო პრობლემისა და სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის პრობლემების გადაჭრას ჩვენი სამშობლოს განვითარების ხანგრძლივი პერიოდისათვის. პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მისი ხელმძღვანელობით მიაღწია ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური და თავდაცვითი ძლიერების მრავალჯობის გადიდებას და ეს უდიდესი ძლიერება მოახმარა მთელი კაცობრიობის მთავარი ამოცანის — საერთაშორისო

დაძაბულობის შენელების, მშვიდობის შენარჩუნების ამოცანის გადაწყვეტას.

ლეონიდ ილიას ძეს, როგორც მშვიდობისა და განიარაღებისათვის მებრძოლს, ჩვენი პლანეტის ყველა ადამიანი იცნობს. დიდი სამამულო ომის დაწყებიდან გამარჯვების დღემდე ლეონიდ ილიას ძე ფრონტზე იყო. იგი ხელაუდა, თუ რა უბედურება მოაქვს ომს ხალხებისათვის, და საკუთარი გამოცდილებით დარწმუნდა, რომ ყველა ხალხის უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა დაიცვან ქვეყნად მშვიდობა. თავისი უდიდესი ენერჯია, თავისი კომუნისტური პრინციპულობა ლეონიდ ილიას ძემ მშვიდობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლას მოახმარა.

დაუცბრომლად ზრუნავდა ლეონიდ ილიას ძე ჩვენი ხალხის კეთილდღეობისათვის. სსრ კავშირის ახალი კონსტიტუციის შემუშავებისას მისმა პრინციპულმა მითითებებმა უდიდესი პოზიტიური ზეგავლენა მოახდინა სოციალისტური დემოკრატიის განვითარებაზე.

როგორც ლენინის დიდი საქმის ერთგულმა განმგრძობმა, მან დიდი შემოქმედებითი წვლილი შეიტანა მარქსისტულ-ლენინური თეორიის განვითარებაში. ამ დამსახურებისათვის სსრ

კავშირის მეცნიერებათა აკადემიამ ლეონიდ ილიას ძეს მიანიჭა თავისი უმაღლესი ჯილდო — კარლ მარქსის სახელობის ოქროს მედალი.

ლეონიდ ილიას ძის მთელმა შეგნებულმა ცხოვრებამ ოქტომბრის შემდეგ ჩაიარა. მისი ცხოვრების სკოლა ძნელი იყო, და მხოლოდ მისმა არჩვეულებრივმა ნიჭმა და ხალხზე დაყრდნობამ დააყენა იგი ასეთ გამორჩეულ ცხოვრების გზაზე, რომელიც ხალხის კეთილდღეობას მიეძღვნა.

ამხანაგებო!

საბჭოთა მეცნიერებს, რომლებიც გულსიტკივლით ეთხოვებოან ლეონიდ ილიას ძეს, თავიანთ მოვალეობად მიანიათ კიდევ უფრო მჭიდროდ დაირაზმონ მშობლიური კომუნისტური პარტიისა და მისი ლენინური ცენტრალური კომიტეტის გარშემო. უფრო აქტიურად და ორგანიზებულად იმოქმედონ მეცნიერებისა და ტექნიკის ყველა ფრონტზე, რათა უზრუნველყონ ჩვენი სამშობლოს ისეთი პროგრესი, რომლისთვისაც მოგვიწოდებდა ლეონიდ ილიას ძე!

3. 3. კუშპარიძის სიტყვა

ამხანაგებო!

ღრმა მწუხარებით არის აღესილი ჩვენი გული. მოსკოვის შრომელები ყველა საბჭოთა ადამიანთან ერთად ეთხოვებოან ლენინის დიდი საქმის განმგრძობს, მშვიდობისა და კომუნისტებისათვის მგზნებარე მებრძოლს ლეონიდ ილიას ძე ბრევენეს.

მწარეა იმის შეგნება, რომ გარდაიცვალა კაცი, რომელმაც მთელი სიცოცხლე და ქემ-მარტიად ტიტანური შრომა მთლიანად მოახმარა პარტიის დიდ საქმეს, ხალხის ბედნიერებისათვის ბრძოლას.

ლეონიდ ილიას ძე, რომელმაც თავისი შრომით ბიოგრაფია მუშად, ქარხნის საყვირით დაიწყო, ყოველთვის და ყველაფერში ახლობელი იყო მუშათა კლასისათვის, ყველა მშრომელისათვის; განუყრელად იყო დაკავშირებული მათთან.

საბჭოთა ადამიანები ლეონიდ ილიას ძეს უპასუხებდნენ წრფელი, გულითადი სიყვარულით, უდიდეს პატივს სცემდნენ მას და უსახლვროდ ენდობოდნენ. ყველა თავიანთ წარმეტყველებას კომუნისტურ მშენებლობაში, სამშობლოს ძლიერების განმტკიცებაში ისინი სამართლიანად უკავშირებდნენ ლეონიდ ილიას ძე ბრევენეის სახელს, მის პარტიულ და სა-

ხელმწიფო მოღვაწეობას, მის პირად წარმართულ მონაწილეობას საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს პოლიტიკური კურსის შემუშავებასა და განხორციელებაში.

პარტიისა და სახელმწიფოს უმაღლეს პოსტებზე ყოფნისას ლეონიდ ილიას ძე ოცდახუთ წელზე მეტ ხანს ცხოვრობდა და მუშაობდა ჩვენი დიდი სამშობლოს დედაქალაქში. იგი ნიდავგ დიდ ყურადღებას უთმობდა მოსკოვს, სანიმუშო კომუნისტურ ქალაქად მის გადაქცევას, მიღობდა შრომის კოლექტივებში, გულითადდ ესაუბრებოდა მოსკოველებს, მამობრივად ზრუნავდა მათი შრომისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისათვის. ლეონიდ ილიას ძე არაერთხელ აუჩრევით სკკპ ყრილობების დღეგაგადად დედაქალაქის პარტიული ორგანიზაციისაგან, ხანგრძლივი დროის მანძილზე იყო მოსკოველთა დეპუტატი სსრ კავშირისა და რუსეთის სფს რესპუბლიკის უმაღლეს საბჭოებში.

მე წილად მხედა პატივი ვყოფილიყავი ნღობით აღჭურვილი პირი, როცა ლეონიდ ილიას ძე ბრევენეი კენჭს იყრიდა რუსეთის სფს რესპუბლიკის უმაღლეს საბჭოში ზაემანის საარჩევნო ოლქში. და მე კარგად ვიცი,

თუ რა ახლოს მიჰქონდა გულთან მას ადამიანთა საჭიროებანი, ამომჩვეულთა განაწესები, თუ რა დიდი გულთბილობით ეციდებოდა თითოეულ ადამიანს, რომელთანაც უხდებოდა შეხვედრა.

ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის სიკვდილი განუზომლად მძიმე დანაკლისია პარტიისათვის, საბჭოთა სახელმწიფოსათვის, მაგრამ მწუხარება დაბნეულობას ვერ შეიტანს ჩვენს რიგებში. მოსკოვის მუშათა კლასი, მშრომელები, ისევე როგორც მთელი ჩვენი საბჭოთა ხალხი, კიდევ უფრო მჭიდროდ დაირაზმებიან

მშობლიური კომუნისტური პარტიის, მისი ცენტრალური კომიტეტის, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს გარშემო. ჩვენ ვამარაგებთ შრომითს მეცადინეობას, რათა მარად ცოცხლობდეს და იმარჯვებდეს ლენინის საქმე, ოქტომბრის საქმე, რათა ზორცის ისხამდეს ქვეყნად კომუნნიზმისა და მშვიდობის იდეალები, რომლებსაც მთელი თავისი ნათელი სიცოცხლე შეაღია ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევმა.

მშვიდობით, ჩვენო ძვირფასო ლეონიდ ილიას ძე!

ა. თ. გორდინენკოს სიტყვა

ძმირწასმ ამხანაგებო!

ყოველმა დნებროძერეინსკელმა, დნებროპეტროვსკელმა, ისევე როგორც ყველა საბჭოთა ადამიანი, დიდი გულსიტყვილით შეიტყუა საბჭოთა ხალხის ერთგული შეიღის, კომუნისტური პარტიის, საბჭოთა სახელმწიფოს, საერთაშორისო კომუნისტური და მუშათა მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწის, მშვიდობისათვის მგზნებარე მებრძოლის, ჩვენი ძვირფასი, დაუვიწყარი თანამემამულის ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის გარდაცვალების ამბავი.

უდიდესი ნიჭის, იშვიათი მოზიზილაობის ადამიანის ლეონიდ ილიას ძის სახელთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ჩვენი ქალაქის ბედები. აქ დაიბადა და გაიზარდა იგი. აქ შევიდა კომკავშირში. აქ 1931 წლის ოქტომბერში გახდა ლენინური პარტიის წევრი. ძერეინსკის სახელობის ქარხანაში გაიარა პირველი მუშური უნივერსიტეტები, შეითვისა მუშათა კლასის საუკეთესო თვისებები.

მას შემდეგ ლეონიდ ილიას ძე ყველგან და ყოველთვის კომუნნიზმისათვის ბრძოლის მოწინავე ხაზზე იყო. იგი შთააგონებდა ადამიანებს, მიუძღოდა მათ ახალი მიღწევებისაკენ დიდი ლენინური იდეალების გამარჯვებისათვის.

ლეონიდ ილიას ძე მუდამ მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მშობლიურ ქალაქთან, ჩვენს საქალაქო პარტიულ ორგანიზაციასთან. მთელი თავისი მოუცლელი მთხედრად იგი პოულობდა დროსა და შესაძლებლობას ჩასწვდომოდა ჩვენს საქმეებს, გვაზნებებდა გულთბილი სიტყვითა და მამობრივი რჩევა-დარიგებით. დნებროძერეინსკის, მთელი დნებროპეტროვსკის ოლქის კომუნისტები, მშრომელები ნიადაგ გრძობდნენ ყველა ჩვენგანისათვის საყვარელი ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის ყურადღებასა და ზრუნვას. ჩვენს ხსოვნაში წა-

რუშლელი კვალი დატოვა მისმა შეხვედრებმა, გულთბილმა, გულითადმა საუბრებმა თანამემამულეებთან, დიდმა ინტერესმა მათი ცხოვრებისა და მუშაობისადმი.

ლეონიდ ილიას ძის უდიდესი საბრძოლო და შრომითი დამსახურების აღსანიშნავად მის სამშობლოში — ქალაქ დნებროძერეინსკში ბრინჯაოს ბიუსტი დაიდგა. იგი მუდამ მოგვაგონებს, თუ რა დიდი პატივი და რა დიდი პასუხისმგებლობა გვაქისრია, როგორც ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის თანამემამულეებს.

ძნელი დასაჯერებელია, რომ ლეონიდ ილიას ძე აღარ შეგვხვდებოდა, აღარ ჩამოვა ჩვენთან, აღარ გამოიკითხავს, როგორ მუშაობენ ქარხნები, როგორ მიმდინარეობს მშენებლობა, აღარ მოიკითხავს ადამიანებს, აღარ დაინტერესდებოდა პარტიის საქალაქო კომიტეტის საქმეებით. გვიმძიმს ამაზე ფიქრი. დანაღლისი აუნაზღურებელია.

მედგარმა მარქსისტ-ლენინელმა, გამოცდილმა პარტიულმა ხელმძღვანელმა, ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევმა დიდი და სახელოვანი ცხოვრება განვლო. მან ბევრი რამ გააკეთა ჩვენი მრავალრიოვანი საბჭოთა სამშობლოსათვის. მისი ნათელი სახე მარად იცოცხლებს დნებროძერეინსკის მშრომელების, ყველა საბჭოთა ადამიანის გულში, როგორც კომუნისტური პარტიის საქმისადმი, საბჭოთა ხალხის საქმისადმი ერთგულების შთამაგონებელი მთავალითი.

განშორების ამ მძიმე ეპოს კარგად გვესმის, რომ მისთვის საუკეთესო ძეგლი იქნება ჩვენი თავდადებული შრომა სკკპ XXVI ყრილობის წინასწარდასახულობათა მსვრულებისათვის ჩვენი საყვარელი სამშობლოს მშვიდობისა და კომუნნიზმის საკეთილდღეოდ.

მშვიდობით, ჩვენო ძვირფასო ლეონიდ ილიას ძე!

სსრ კავშირის შექმნის 60 წლისთავი

ქართულ ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ მეცნიერებათა
ბანვითარების 60 წელი

17.342

ყოველი მეცნიერების განვითარებას განსაზღვრავს როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნები, ისე მეცნიერული აზრის შინაგანი ლოგიკა. სხვა მეცნიერებებისაგან განსხვავებით, ფილოსოფია უფრო მჭიდროდ არის დაკავშირებული საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესთან და მის განვითარებაზეც სულ უფრო ძლიერ გავლენას ახდენს ეს უკანასკნელი.

ქართული ფილოსოფიური აზრი 20-იანი წლების დასაწყისისათვის, როცა საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირი ჩამოყალიბდა, რომლის 60 წლისთავსაც ახლა ვზეიმობთ, მნიშვნელოვანი ამოცანების წინაშე იდგა. ამ პერიოდის წინ, ერთი მხრივ, წარმოებდა მარქსისტული ფილოსოფიის პროპაგანდა და ცდილობდნენ მის გამოყენებას საზოგადოებრივი ცხოვრების ამოცანების გადასაწყვეტად, ხოლო მეორე მხრივ, საფუძველი ეყრებოდა ორიგინალურ პროფესიულ ფილოსოფიურ კვლევებს, რომლებიც კლასიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობის ათვისებასა და დასავლეთ ევროპის უახლესი ფილოსოფიური მიმდინარეობების კრიტიკული გააზრებისა და დაძლევის ცდას ემყარებოდნენ. 20-იანი წლების დასაწყისიდან კი მარქსისტული ფილოსოფიის დამკვიდრებასთან ერთად ხდებდა ამ ორი ნაკადის—მარქსისტული ფილოსოფიის პროპაგანდისა და ცხოვრებისადმი მისი მიყენების ცდებისა და ორიგინალური პროფესიული ფილოსოფიური კვლევების — შეერთება. ამ ვითარებამ თავისი დადებითი როლი შესასრულა: მან განაპირობა ის, რომ ქართულმა ფილოსოფიურმა მეცნიერებამ იმთავითვე აქტუალური პრობლემების გადაწყვეტას მოჰკიდა ხელი და ფუნდამენტურად და პროფესიულად იკვლევდა მათ.

20-იან და 30-იან წლებში ყალიბდება ახალი, სოციალისტური კულტურა და, ამასთან დაკავშირებით, აქტუალობას იძენს წარსულის მემკვიდრეობასთან ახალი, სოციალისტური კულტურის დამოკიდებულების პრობლემა. ფილოსოფიური მეცნიერებისათვის, კულტურული მემკვიდრეობის ზოგადი პრობლემის გარდა, მეტად მნიშვნელოვანი იყო წარსულ ფილოსოფიასთან, კერძოდ, კლასიკურ გერმანულ ფილოსოფიასთან დამოკიდებულების საკითხი. გერმანულ იდეალისტურ დიალექტიკასთან დაპირისპირებაში განხილვა საშუალებაა იძლეოდა მარქსისტული დიალექტიკის და, საერთოდ, მარქსისტული ფილოსოფიის თავისებურების დახასიათებისათვის, ამიტომ იყო, რომ ამ პერიოდში, ერთი მხრივ, გრძელდებოდა ჩვენი საუკუნის დასაწყისში შ. ნუტუბიძის, დ. უზნაძისა და ს. დანელიას მიერ დაწყებული კრიტიკული ათვისება წარსულისა და უახლესი დასავლეთის ფილოსოფიისა, ხოლო მეორე მხრივ, დაიწყო მარქსისტული ფილოსოფიის პოზიციებიდან გერმანულ იდეალისტური დიალექტიკის შესწავლა და დაძლევა. ამ პერიოდის დასაწყისში გამოქვეყნდა¹

¹ უფრო დაწვრილებით ამ პერიოდის შესახებ იხ. Т. А. Буачидзе, О. И. Джиев. Философская мысль в Грузии за годы Советской власти. „Вопросы философии“, 1967, № 9; Н. З. Чавчаваძე. 50 лет философской науки в Грузии. Там же, 1971, № 5.

2. „მაცნე“, ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1982, № 4

პ. მარქსის ნახ. ს.პ. სსრ
სახელმწიფო რეპერტორი

წ. ნუცუბიძის „აღთოლოგიის საფუძვლები“, „ლოგია“ და „ქეშმარიტება და შემეცნების სტრუქტურა“, რომელიც გერმანიაში გამოვიდა. 20-იან წლებში დაიბეჭდა დ. უზნაძის მონოგრაფია ბერგსონის ფილოსოფიის შესახებ და შეიქმნა ს. დანელიას მნიშვნელოვანი გამოკვლევები ანტიკური ფილოსოფიის დარგში. 20-იან და 30-იან წლებში შეიქმნა, აგრეთვე, მ. გოგობერიძის ისტორიულ-ფილოსოფიური გამოკვლევები „მატერიალიზმისა და დიალექტიკის პრობლემების განვითარება მარქსამდე“ და „ფილოსოფიის ისტორია“, რომელიც 1941 წ. გამოქვეყნდა.

ორიგინალური თვალსაზრისი განავითარა გერმანული იდეალიზმის შესახებ კ. ბაქრაძემ თავის ნაშრომებში „დიალექტიკის პრობლემა გერმანულ იდეალიზმში“ და „სისტემა და მეთოდი ჰეგელის ფილოსოფიაში“. ამ ნაშრომებში ახლებურად იქნა გააზრებული კლასიკური გერმანული იდეალიზმის ისტორია, გამოვლენილ იქნა ჰეგელის დიალექტიკის პრინციპული ნაკლოვანებანი და, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფილოსოფიური პრობლემების პოზიტივური დამუშავების თვალსაზრისით, დასახულ იქნა მარქსისტული ფილოსოფიის პოზიციებიდან დიალექტიკისა და ლოგიკის პრინციპული საკითხების გადაწყვეტის გზებზე.

30-იან წლებშივე შეიქმნა და გამოქვეყნდა ს. წერეთლის პირველი ნაშრომები, რომლებშიც ანტიკური და კლასიკური გერმანული ფილოსოფიური მემკვიდრეობა გაანალიზებულ იქნა იმ თვალსაზრისით, რომ დასახული ყოფილიყო გზები აზროვნების შესახებ მარქსისტული მოძღვრების, დიალექტიკური ლოგიკის ძირითადი პრობლემების გადასაწყვეტად. შემდგომ, 50-იან და 60-იან წლებში ს. წერეთლის დიდი მუშაობის შედეგები შეკამბულ იქნა რიც მონოგრაფიულ გამოკვლევებში „ლოგიკურის მარქსისტულ-ლენინური გაგებისათვის“, „ლოგიკური კავშირის დიალექტიკური ბუნება“, „დასაბუთების საწყისი“, „დიალექტიკური ლოგია“ და სხვ. ამავე მიმართულებით იქნა გამოკვლეული აზროვნება ლ. გოკიელის ორიგინალურ გამოკვლევებში „ლოგიკურის ბუნების შესახებ“ და „ლოგია“.

ქართველი ფილოსოფოსების ამ ფუნდამენტურ გამოკვლევებს, იმ დისკუსიებს. რომლებიც დიალექტიკური და ფორმალური ლოგიკის ურთიერთობის შესახებ იმართებოდა იმ პერიოდში როგორც საჯარო პაექრობების სახით, ისე მეცნიერულ გამოცემებში, მხოლოდ ცალკეული პრობლემების გადასაწყვეტად კი არ ჰქონდა მნიშვნელობა, არამედ ისინი წარმოადგენდნენ საკითხების ღრმა და ორიგინალური დამუშავების ნიმუშს, აყალიბებდნენ მაღალპროფესიული ფილოსოფიური კვლევის კულტურას და მათი კეთილმოყოფელი გავლენა იგრძნობოდა შემდგომ ფილოსოფიის სრულიად სხვადასხვა დარგების განვითარებაში.

ფილოსოფიური აზრის განვითარებამ დაადასტურა მეტაფიზიკური სისტემების შექმნის, სამყაროზე აპრიორული თვალსაზრისის პოსტულირების გზის უნაყოფობა. ფილოსოფიის ცდამ დამდგარიყო მეცნიერებაზე მაღლა და მისთვის ეკარნახა ის, თუ როგორ უნდა გადაწყვეტილიყო მეცნიერული საკითხები, მარცხი განიცადა. მარქსისტულმა ფილოსოფიამ შეგნებულად უარყო ძველი ფილოსოფიის პრეტენზია ყოფილიყო მეცნიერებათა მეცნიერება. მეორე მხრივ, დასავლეთის ფილოსოფიაშიც მეტაფიზიკის მარცხმა საერთოდ ფილოსოფიის უარყოფის ტენდენციას მისცა დასაბამი. პოზიტივისტური თვალსაზრისის მომხრეებმა ფილოსოფიას მხოლოდ მეცნიერების მონაცემების ენობრივი

ანალიზის ამოცანა დააკისრეს, მარქსისტული თვალსაზრისისათვის ფილოსოფიის ამგვარი გაგებაც მიუღებელია. კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა, ჯერ-ერთი, აზროვნების დიალექტიკური ბუნების დახასიათება ფილოსოფიის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად მიიჩნიეს. მეორეც, მათ ფილოსოფიის ამოცანა დააკისრეს, რომ ყოფილიყო სამყაროს გარდაქმნის იარაღი, რაც არსებობდა ნიშნავდა ადამიანის ცხოვრების ორიენტირის გარკვევის ამოცანას. რაც შეეხება მეცნიერებას, ფილოსოფიას მის მიმართ ის ამოცანა დაეკისრა, რომ მას გამოეველინა მეცნიერების, მეცნიერული აზროვნების განვითარების კანონზომიერება და მეცნიერების მონაცემებზე დაყრდნობით გაერკვია ადამიანის ცხოვრებისეული ორიენტირები და ადამიანის იდეალების განხორციელების გზები.

ქართულმა საბჭოთა ფილოსოფიამ იმთავითვე მიიპყრო ყურადღება ადამიანს, მისი ცნობიერების შემსწავლელ მეცნიერებებს და ჩვენი საუკუნის მეცნიერული აზროვნების ფილოსოფიური განზოგადება დაისახა მიზნად. ადამიანის ცნობიერების შესწავლას დ. უზნაძის მიერ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფილოსოფიისათვისაც. XX საუკუნის ფიზიკის მიღწევების ფილოსოფიურ განზოგადებას ისახავდა მიზნად მ. გოგიბერიძე თავის გამოკვლევაში „ინშტაინის რელატივიზმის თეორია და მისი ფილოსოფიური საფუძვლები“. მეცნიერების ახალი მეთოდოლოგიური ტენდენციებისა და ადამიანის ცნობიერების მეცნიერული შესწავლის მნიშვნელოვან ფილოსოფიურ განზოგადებას წარმოადგენს კ. მეგრელიძის მონოგრაფია „აზროვნების სოციოლოგიის ძირითადი პრობლემები“, რომელიც 30-იან წლებში შეიქმნა, მაგრამ მხოლოდ 1965 წ. იხილა პირველად დღის სინათლე. ამ წიგნმა გამოსვლისთანავე მიიპყრო ფილოსოფიური საზოგადოებრიობის ყურადღება და იგი საბჭოთა ფილოსოფიური ლიტერატურის ერთ-ერთ საუკეთესო ნაწარმოებად იქნა აღიარებული. ამგვარი შეფასება მან იმითაც დაიმსახურა, რომ წიგნში გამოთქმული და დაფუძნებული იდეები საოცარ შესაბამისობაში აღმოჩნდა მეცნიერების განვითარების თანამედროვე ტენდენციებთან.

ცნობიერების კანონზომიერების კვლევას მიეძღვნა მნიშვნელოვანწილად აკად. ა. ბოჭორიშვილის მეცნიერული მოღვაწეობა, მის მიერ შექმნილი ფუნდამენტური მონოგრაფია „ფსიქოლოგიის პრინციპული საკითხები“ (სამ ტომად) და ორიგინალური ნაშრომები „არაცნობიერის პრობლემა ფსიქოლოგიაში“, „ფსიქოლოგიაში და ანტიფსიქოლოგიაში ფსიქოლოგიაში“, „ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგია“ და სხვ.

ეროვნული კულტურისადმი დიდმა ყურადღებამ ჩვენს ქვეყანაში სტიმული მისცა ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ინტენსიურ კვლევას. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო შ. რუსთაველის „გეგზისტყაოსანის“ იუბილის აღნიშვნა 1937 წ. ამ საიუბილეო თარიღის მომზადებასთან დაკავშირებით ჩვენი საზოგადოებათმცოდნეები იკვლევდნენ რუსთაველისა და მისი ეპოქის მოაზროვნების ფილოსოფიურ მემკვიდრეობას. ამ პერიოდში გამოქვეყნდა ი. ფანცხავას ნაშრომი „დიალექტიკის ელემენტები XI—XII საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიაში“. ამავე წლებში დაიწერა მ. გოგიბერიძის გამოკვლევები რუსთაველისა და პეტრიწის შესახებ, რომლებიც წიგნად უფრო გვიან გამოქვეყნდა. მაგრამ ქართული ფილოსოფიის ისტორიას როგორც მეცნიერებას არსებითად საფუძველი ჩაუყარეს შ. ნუცუბიძის ორიგინალურმა ფუნდამენტურმა გამოკვლევებმა. მეცნიერული საზოგადოებრიობის დიდი ინტერესი გამოიწვია და ცხოველ დისკუსიას მისცა დასაბამი შ. ნუცუბიძის მიერ

შუა საუკუნეების აზროვნებაში ფსევდოდოქსისე არეობაგელის ნაწარმოებების როლის გამოკვლევამ და მათი ავტორის გაიგივებამ პეტრე იბერთან (1942 წ. გამოქვეყნებულ წიგნში „ფსევდოდოქსისე არეობაგელის საიდუმლოება“), ხოლო შემდეგ აღმოსავლური რენესანსის იდეის წამოყენებამ წიგნში „რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი“. ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში შ. ხუცუბიძის გამოკვლევები შეჯამდა მის ორტომეულში „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1956—1958).

ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიის კვლევა შემდგომშიც ინტენსიურად მიმდინარეობს. კვლავ დიდი ყურადღება ექცევა ფეოდალური ხანის ფილოსოფიური აზროვნების კვლევას, ქართული ფილოსოფიისა და ძველ ბერძნულ და ნეოპლატონურ ფილოსოფიასთან მისი დამოკიდებულების ახალიცა. ქართული ფილოსოფიური აზრის კვლევის არეალიც გაფართოვდა და მოიცავს როგორც მე-19 საუკუნის ფილოსოფიური და საზოგადოებრივი აზრი, ისე XX საუკუნის საქართველოში ფილოსოფიური აზრის ისტორიაც, აგრეთვე ქართული ფილოსოფიური აზროვნების კავშირები როგორც რუსულ და დასავლურ ფილოსოფიასთან, ისე მოამე სომხეთის ფილოსოფიურ აზროვნებასთან. ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში ჩვენი გამოკვლევების დიდი ღირსებაა ის, რომ მათში, როგორც წესი, დაძლეულია ის ცალმხრიობა, რაც ხშირად ახასიათებს ანალოგიურ გამოკვლევებს: ისინი ან შემოისაზღვრებიან წმინდა ონტოლოგიური და გნოსეოლოგიური გამოკვლევების განხილვით ან, პირიქით, სრულიად კარგავენ საზღვრებს ფილოსოფიურ აზროვნებასა და ლიტერატურის ისტორიას შორის. ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიის დარგში მუშაობა ჩვენში ემყარება მეცნიერულად ჩამოყალიბებულ სწორ მეთოდოლოგიურ წანამდგერებს.

40—60-იან წლებში გრძელდებოდა კვლევა, რომელსაც ქართული საბჭოთა ფილოსოფიის ჩამოყალიბების დროს მიეცა დასაბამი. იქმნებოდა ნაშრომები მარქსისტული ფილოსოფიის თავისებურების შესახებ, მარქსისტული დიალექტიკის, შემეცნების თეორიისა და ლოგიკის კარდინალურ პრობლემებზე. ამ მიმართულებით წარმოებული კვლევის დაგვირგვინება იყო ს. წერეთლის „დიალექტიკური ლოგიკა“, რომელიც არა მარტო დიალექტიკური ლოგიკის სისტემატური გადმოცემის ცდას წარმოადგენს, არამედ აგრეთვე მარქსისტული ფილოსოფიის თავისებურების დახასიათებასაც: ეს წიგნი, ისევე როგორც ხ. წერეთლის სხვა გამოკვლევები, ემყარება და ამავე დროს აფუძნებს დიალექტიკის, შემეცნების თეორიისა და ლოგიკის იგივეობის იდეას, რომელიც არსებითად მარქსისტული ფილოსოფიის თავისებურებას, მასში ონტოლოგიისა და გნოსეოლოგიის გათიშვის დაძლევის, გამოხატავს. ამ მიმართულებით მუშაობა შემდეგშიც გრძელდება. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი იყო ამ მხრივ გ. ბაჩულაშვილის მონოგრაფია „კატეგორიების დიალექტიკა როგორც გნოსეოლოგიური ლოგიკა“. ამ პერიოდში მუშაობა გრძელდება 20-იან წლებში დაწყებული სხვა მიმართულებებითაც — მეცნიერული აზროვნების ფილოსოფიური განზოგადების, კლასიკური და თანამედროვე დასავლეთის ფილოსოფიის კრიტიკული ათვისებისა და დაძლევის მიმართულებით და სხვ.

60—70-იან წლებში, ტრადიციული მიმართულებებით მუშაობის გაგრძელებასთან ერთად, მნიშვნელოვნად ფართოვდება ფილოსოფიური კვლევის არე, რაც თვით ცხოვრების მოთხოვნილებებმა განსაზღვრა: საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარმა ცვლილებებმა, მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ და

მისმა ზემოქმედებამ სულიერ კულტურაზე, სულ უფრო მეტად მოითხოვა ფილოსოფიის დაახლოება ცხოვრებასთან, ადამიანის ყოფიერებასთან მისი დაკავშირება. ეს მოთხოვნა გაცნობიერებულ იქნა ქართულ ფილოსოფიაშიც და ამან განაპირობა ფილოსოფიური კვლევის არეალის გაფართოება. ჰერ კიდევ 50-იან წლებში ამავე ტენდენციით იყო განპირობებული ინტერესის ზრდა და კვლევის გაფართოება სოციალური ფილოსოფიის, ეთიკისა და ესთეტიკის პრობლემებისადმი, ხოლო ფილოსოფიის ისტორიაში მეტი ყურადღება მიექცა იმ მიმართულებებს, რომლებსთვისაც ამოსავალი ადამიანის ყოფიერება იყო. ფილოსოფიის ახალი ორიენტაციის აუცილებლობა განსაკუთრებით მკვეთრად გამოთქვა ზ. კაკაბაძემ თავის ცნობილ მონოგრაფიაში „ეგზისტენციალური კრიზისის პრობლემა და ედმუნდ ჰუსერლის ტრანსცენდენტალური ფენომენოლოგია“ (1966) და მის შემდგომ ნაშრომებში. ცხოვრებისა და ცხოვრებისეული პრობლემებისადმი ფილოსოფიის ამ შემობრუნების მაჩვენებელი იყო აგრეთვე საკავშირო სიმპოზიუმის გამართვა ღირებულების პრობლემაზე თბილისში (1965), სადაც ქართველი ფილოსოფოსები განსაკუთრებით აქტიურად იცადნენ აქსიოლოგიური პრობლემატიკის აუცილებლობას მარქსისტული ფილოსოფიისათვის. ფილოსოფიის ამ ახალი ორიენტაციის მაჩვენებელი იყო შემდგომი მუშაობის გაშლა ფილოსოფიურ ანთროპოლოგიაში, რაზეც მეტყველებდა ზ. კაკაბაძისავე წიგნი „ადამიანი როგორც ფილოსოფიური პრობლემა“ (1970) და, განსაკუთრებით, ფილოსოფიური ანთროპოლოგიის განყოფილების დაარსება ფილოსოფიის ინსტიტუტში აკად. ა. ბოჭორიშვილის ხელმძღვანელობით. და ბოლოს, ამავე ტენდენციას გამოხატავდა მუშაობის გაშლა კულტურის ფილოსოფიურ პრობლემებზე. ამ პრობლემებმა — ღირებულების, ადამიანის და კულტურის პრობლემა — შეადგინეს სწორედ ფილოსოფიის ინსტიტუტის სტრატეგიული ხაზი, რომელიც შემუშავდა საბოლოოდ ფილოსოფიის ინსტიტუტის შესახებ საქ. კვ. ცენტრალური კომიტეტის 1973 წ. ოქტომბრის დადგენილების შემდეგ². ეს სტრატეგიული ხაზი საშუალებას იძლევა არა მარტო იმისათვის, რომ მოხდეს ინსტიტუტის ძალების კონცენტრაცია გარკვეულ პრობლემებზე, არამედ ამ ძალების წარსამართავად ყველაზე აქტუალური პრობლემების გადასაწყვეტად. ფილოსოფიური კვლევის ამგვარი ორიენტაცია სულ უფრო მეტად შეიმჩნევა ჩვენი ქვეყნის სხვა ფილოსოფიური ცენტრების (მოსკოვი, კიევი, ლენინგრადი, როსტოვი და სხვ.) მოღვაწეობაშიც. ქართველი ფილოსოფოსების გამოკვლევებმა ადამიანის, ღირებულებისა და კულტურის პრობლემებზე ფილოსოფიური საზოგადოებრიობის მხარდაჭერა მოიპოვა.

ადამიანის, ღირებულებისა და კულტურის პრობლემებზე მუშაობა ნაყოფიერი აღმოჩნდა ისეთი ტრადიციული მიმართულებებისათვისაც ფილოსოფიაში, როგორიცაა ეთიკა და ესთეტიკა, ფილოსოფიის ისტორია და ისტორიის ფილოსოფია, რომელთა განვითარებამ, თავის მხრივ, აგრეთვე, მოამზადა ფილოსოფიის ახალი ორიენტაცია. ეთიკაში წინ წაიპოვია ადამიანის ცხოვრების საზრისისა და ღირსების პრობლემებმა, ესთეტიკაში — ესთეტიკური ღირებულებისა და მხატვრული კულტურის თავისებურების კვლევამ, ფილოსოფიის ისტორიაში — ისტორიული კვლევის დაკავშირებამ კულტურის ისტო-

² ამის შესახებ იხ. Н. З. Чавчавадзе. Человек—культура—ценности. Журн. „Вопросы философии“, 1981, № 6, აგრეთვე ჩვენი ჟურნალის ა. წ. № 1-ის მოწინავე.

რიასთან, თანამედროვე ფილოსოფიის იმ მიმართულებებზე ყურადღების გადატანამ, რომლებიც ადამიანის ცხოვრების საზრისსა და მის ყოფიერებაზე ახდენდნენ რეფლექსირებას. ათეიზმისა და რელიგიის ფილოსოფიის სფეროშიც წინ წამოიწია მორალისა და ცხოვრების საზრისის პრობლემებმა და სხვ.

ადამიანის, ღირებულებისა და კულტურის პრობლემების კვლევამ სტიმული მისცა აგრეთვე პიროვნების, ერისა და ერის კულტურის ურთიერთობის, ერებისა და ეროვნული კულტურების ურთიერთობის ფილოსოფიურ გააზრებას, რაც, თავის მხრივ, ჩვენს ქვეყანაში ეროვნული კულტურის განვითარებისადმი საზოგადოების ყურადღებით არის გამოწვეული. ადამიანისა და კულტურის პრობლემებს დაუკავშირდა უკანასკნელ დროს აგრეთვე კონკრეტულ-სოციოლოგიური გამოკვლევები და მეცნიერული კომუნიზმის პრობლემების დამუშავებაც, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნება ახალი ადამიანის აღზრდის აქტუალური პრობლემის მეცნიერული გადაწყვეტისათვის.

ფილოსოფიის კავშირი ცხოვრებასთან მართა ცხოვრებისეულ ტენდენციებზე რეფლექსიის გზით კი არ ხორციელდება, არამედ მეცნიერული აზროვნებისა და მეცნიერების ტენდენციების გააზრების გზითაც. ფილოსოფიის კავშირი მეცნიერებასთან დასაწყისში ემპირიულ დონეზე ხორციელდება ხოლმე და არსებითად ბუნებისმეტყველების მონაცემების უბრალო შეჯამებას ისახავს მიზნად. ფილოსოფიის ამოცანების ამგვარი შემოსაზღვრა არ უწყობს ხელს მეცნიერებასა და ფილოსოფიას შორის მჭიდრო ურთიერთთანამშრომლობის დამყარებას. ეს თანამშრომლობა რომ ნაყოფიერი იყოს, ფილოსოფია არ უნდა კმაყოფილდებოდეს კერძო მეცნიერების მონაცემების უბრალო თავმოყრით, რასაც ზოგჯერ მეცნიერების ფილოსოფიური განზოგადების პრეტენზია აქვს ხოლმე, არამედ თვით მეცნიერების, მეცნიერული აზროვნების კანონზომიერებას უნდა ავლენდეს და მასზე დამყარებით წყვეტდეს საკუთრივ ფილოსოფიურ პრობლემებს. უკანასკნელ დროს სწორედ ასეთი მიმართულება დამკვიდრდა მეცნიერების ფილოსოფიური კვლევის სფეროში, რაც უეჭველად სასიკეთო იქნება როგორც ფილოსოფიის, ისე მეცნიერებისათვის. ფილოსოფიისა და მეცნიერების ურთიერთსასარგებლო კავშირს ხელს უწყობს აგრეთვე ის ნაყოფიერი კვლევა, რაც ჩვენში წარმოებს და რაც დაკავშირებულია ლოგიკისა და მეცნიერების ფილოსოფიური საკითხების გამიჯვნასთან საკუთრივ ლოგიკური და მეცნიერებათმცოდნეობის პრობლემებისაგან.

ფილოსოფიის განვითარებისათვის საქართველოში დიდ ხელშემწყობ ფაქტორს წარმოადგენენ კონტაქტები საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ფილოსოფიურ ცენტრებთან. მთელი რიგი პრობლემების კვლევაში ჩვენი ფილოსოფოსები თანამშრომლობენ ამიერკავკასიის სხვა რესპუბლიკების, უკრაინის, მოსკოვის, ლენინგრადის და სხვა ფილოსოფიური ცენტრების მეცნიერებთან. ამიერკავკასიის რესპუბლიკების თანამშრომლობას განსაკუთრებით სისტემატური ხასიათი მიეცა უკანასკნელ ათეულ წელში: ყოველწლიურად იმართება ამიერკავკასიის ფილოსოფიის ინსტიტუტების ერთობლივი კონფერენციები, რომელთა მასალების საფუძველზე შემდეგ იქმნება კოლექტიური ნაშრომები. უკანასკნელ წლებში გამოვიდა ამგვარი წესით „მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია და განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების კანონზომიერებანი“, „კულტურის ფილოსოფიური პრობლემები“ (ორივე თბილისში), „ფილოსოფია და მეცნიერების მეთოდოლოგიური საკითხები“ (ერევანი). ჩვენი რეს-

პუბლიკის ფილოსოფოსები მონაწილეობას იღებენ მოსკოვში, კიევისა და სხვა ქალაქებში გამოცემულ რიგ ფილოსოფიურ ნაშრომებში. ქართველ ფილოსოფოსთა ნაშრომების საგრძნობი ნაწილი გამოდის რუსულ ენაზე, რაც საშუალებას იძლევა მკითხველთა უფრო ფართო წარმადობას გაიცნოს ის, ადვილეს მათ თარგმნას სხვა ენებზეც. ასევე საკავშირო და საერთაშორისო ასპარეზზე ქართველ ფილოსოფოსთა მიღწეული შედეგების გატანის კარგი საშუალებაა საკავშირო ფილოსოფიურ ჟურნალებში გამოქვეყნებული პერიოდული წერილები ქართული ფილოსოფიის შესახებ, აგრეთვე სპეციალური ნორმები, რომლებიც ჟურნალმა „Вопросы философии“-მ დაუთმო ქართველ ფილოსოფოსთა ნაშრომების გამოქვეყნებას (1971 წ. № 5 და 1981 № 6).

ნიშანდობლივია ქართული ფილოსოფიის გეოგრაფიული არეალის გაფართოებაც. მართლაც, უკანასკნელ წლებში საინტერესო ნაშრომები გამოქვეყნდა ფილოსოფიის სხვადასხვა დარგში ქ. სოხუმში, ქუთაისში, ბათუმში, ცხინვალში. საქართველოს სხვადასხვა კულტურულ ცენტრებში ფილოსოფიური კვლევის წარმატებულობაზე შეიძლება ვიმსჯელოთ ჩვენი ჟურნალის ამ ნომრის მიხედვითაც. ეს ამავე დროს, წარმოაჩენს იმ ამოცანებსაც, რომლებიც ისახება ფილოსოფიური დაწესებულებებისა და ფილოსოფიური საზოგადოების წინაშე რესპუბლიკის სხვადასხვა ცენტრებში ფილოსოფიური კვლევის შემდგომი სტიმულირებისთვის.

ქართული ფილოსოფიური მეცნიერება გარკვეული წარმატებებით ხვდება საბჭოთა კავშირის შექმნის 60 წლისთავს, მაგრამ ამავე დროს დიდია ის ამოცანები, რომლებიც მის წინაშეა დასახული ფილოსოფიური კულტურის ამაღლების, ცხოვრებასთან ფილოსოფიის დაახლოების მიმართულებით.

* * *

საქართველოში ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარების ისტორიულად მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენდა თბილისის უნივერსიტეტის დაარსება (1918 წ.), რომელშიც იმთავითვე იქნა ჩამოყალიბებული ფსიქოლოგიის განყოფილება. ამ განყოფილებამ არა ერთი კვალიფიციური ფსიქოლოგი მისცა რესპუბლიკას. ამ დროსვე შეიქმნა უნივერსიტეტში ფსიქოლოგიის კათედრა და პირველი ექსპერიმენტული სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორია. როგორც კათედრის, ისე ლაბორატორიის დამაარსებელი და ხელმძღვანელი იყო დიმიტრი ნიკოლოზის ძე უზნაძე (1918—1950), რომელმაც უმაღლესი ფსიქოლოგიური განათლება ქ. ლაიფციგში მიიღო პირველი ექსპერიმენტატორ-ფსიქოლოგის ვ. ვუნდტის ხელმძღვანელობით.

ფსიქოლოგიური მეცნიერება იმდენად მძლავრად იყო განვითარებულ საქართველოში, რომ როდესაც 1941 წელს დაარსდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, მის სისტემაში შეიქმნა ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი, რომელიც ერთადერთი იყო სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში 1951 წლამდე.

დ. უზნაძის პირველი გამოკვლევები, რომელიც მან უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიურ ლაბორატორიაში შეასრულა, გამოქვეყნდა 1922—1924 წლებში საქართველოსა და გერმანიაში.

დ. უზნაძე ერთ-ერთი პირველი საბჭოთა ფსიქოლოგია, რომელმაც იმთავითვე მატერიალისტური ფსიქოლოგიის შექმნას მოჰკიდა ხელი.

„В первых же работах Д. Н. Узнадзе касающихся принципиальных

вопросов психологии „Impersonalia“ (1923), „Сновы экспериментальной психологии“ (1925) в самых общих чертах были намечены пути разработки ключевых положений конкретной психологии на кафедре психологии и в лаборатории экспериментальной психологии Тбилисского университета“ (А. С. Прангишвили, 30 лет Института психологии им. Д. Н. Узнадзе Академии Наук Грузинской ССР. 1972).

დ. უზნაძე ავტორია პირველი საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოებისა ქართულ ენაზე ფსიქოლოგიაში („ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ 1925 წ., „ზოგადი ფსიქოლოგია“ 1949 წ., „ბავშვის ფსიქოლოგია“ 1946 წ. და სხვა).

დ. უზნაძის უშუალო ხელმძღვანელობით სწარმოებდა ამ დროს ფართო ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიური მუშაობა აგრეთვე პედაგოგიურ ინსტიტუტებში, ფსიქონერვულ დაწესებულებებსა, სკოლებსა და საბავშვო ბაღებში.

ძირითად პრობლემას, რომელსაც უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის ლაბორატორია ამუშავებდა დღიდან მისი დაარსებისა, წარმოადგენდა განწყობის თეორიული და ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია, რომელმაც განვითარების დიდი გზა განვლო დაწყებული დ. უზნაძისა და მისი თანამშრომლების გამოკვლევებით და დამთავრებული დ. უზნაძის მონოგრაფიით „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“. ეს მონოგრაფია, რომელმაც საერთაშორისო აღიარება პპოვა ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში, ქართულ ენაზე გამოვიდა 1949 წელს, 1964 წელს რუსულ ენაზე ითარგმნა (მოსკოვი), ხოლო 1966 წელს ინგლისურ ენაზე გამოვიდა (ნიუ-იორკი).

ფენომენი, რომელიც დ. უზნაძემ აღმოაჩინა განწყობის კვლევის სფეროში, თავის დროზე აღიარებულ იქნა, როგორც „უზნაძის ეფექტი“, რასაც უ. პიაჟემ სპეციალური მონოგრაფია მიუძღვნა (1944წ.).

1940 წელს უზნაძემ გამოაქვეყნა შემაჯამებელი სტატია „განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებები“ (უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX), სადაც იგი ასახელებს 54 გამოკვლევას ამ სფეროში. ეს შრომები შესრულებულია მისი მოწაფეების: ნ. ადამაშვილის, ა. ავალიშვილის, ა. ბოჭორიშვილის, ი. ბუაღვას, ქ. გაფუას, ე. კეყერაძის, ქ. მდივნის, რ. ნათაძის, ვ. ნორაკიძის, ფ. ხაჭაპურიძის, გ. ხმალიძის, ზ. ხოჯავას და შ. ჩხარტიშვილის მიერ.

ამვე გამოკვლევების შედეგები დ. უზნაძემ განაზოგადა ლაბორატორიაში გამოქვეყნებულ შრომაში „გამოკვლევები განწყობის ფსიქოლოგიაში“ (1939), რომელსაც ფართო გამომხატურება ჰქონდა საერთაშორისო მეცნიერულ წრეებში.

ასევე საერთაშორისო რეზონანსი ჰქონდა დ. უზნაძის შრომებს „იმპერსონალია“, „სახელდების ფსიქოლოგიური საფუძვლები“, „დაჯგუფების ცდები სკოლის წინარე ასაკის ბავშვებთან“, „ცნების ჩამოყალიბება სკოლისწინარე ასაკში“, „განწყობის შეცვლა, როგორც კონტრასტული ილუზიის საფუძველი“, „სიმძიმის ილუზია და მისი ანალოგები“ და სხვა, რომლებიც 1924—1935 წლებში გამოქვეყნდა გერმანულ ჟურნალებში.

დ. უზნაძის ყველა დასახელებული შრომის ძირითადი დებულებები ასახულია ფსიქოლოგიურ ენციკლოპედიაში, რომელიც ქ. გეტიგენში გამოიცა 1959—1970 წლებში (12 ტომად).

დ. უზნაძის ხელმძღვანელობით ფართოდ გაიშალა მუშაობა ფსიქოლოგიის ისეთ დარგებში, როგორცაა ზოგადი ფსიქოლოგია, სამედიცინო ფსი-

ქოლოგია, გენეტიკური ფსიქოლოგია, პიროვნების ფსიქოლოგია, პედაგოგიუ-
 ოი ფსიქოლოგია და სხვა.

დაარსებულ იქნა ინსტიტუტის პერიოდული ჟურნალი „ფსიქოლოგია“, რომლის რედაქტორი დ. უზნაძე იყო (მისი გარდაცვალების შემდეგ ა. ფრანგიშვილი).

დ. უზნაძის გარდაცვალების შემდეგ მისი სახელი მიეკუთვნა მის მიერ დაარსებულ ინსტიტუტს და სწორედ „უზნაძის ინსტიტუტის“ სახელწოდებით არის იგი ცნობილი საბჭოთა და საერთაშორისო ფსიქოლოგიურ წრეებში.

განსაკუთრებით ფართო აღიარება ჰპოვა განწყობის ფსიქოლოგიამ, როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე საზღვარგარეთ, დ. უზნაძის გარდაცვალების შემდეგ, როცა ფართო დისკუსია გაიშალა ფსიქოლოგიის ფილოსოფიურ საკითხებსა და ფსიქიკის ფიზიოლოგიური საფუძვლების შესახებ (1950—53 წწ.).

მრავალმხრივ დისკუსიებში დ. უზნაძის მოწაფეებმა შესძლეს დაესაბუთებინათ განწყობის, როგორც პიროვნების ქცევის მარეგულირებელი ფაქტორის, კანონიერება საბჭოთა ფსიქოლოგიაში.

ამჟამად დ. უზნაძის განწყობის თეორია აღიარებულია საბჭოთა ფსიქოლოგიაში, როგორც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმდინარეობა, ხოლო ინსტიტუტის მეცნიერული ერთდრეკილი ფართო გავრცელებას პოულობს როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე საზღვარგარეთ.

დ. უზნაძის სკოლის წარმომადგენელთა მონოგრაფიები თუ ცალკეული სტატიები სისტემატურად ქვეყნდება აშშ-ში, ინგლისში, საფრანგეთში, პოლონეთში, უნგრეთში, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში, იაპონიაში, კანადაში, იტალიაში, ბულგარეთში, რუმინეთსა და სხვა ქვეყნებში.

1976 წელს გამოქვეყნდა ბერლინში კრებული „განწყობის ფსიქოლოგია“, რომელშიც დ. უზნაძის შრომებთან ერთად მოთავსებულია ა. ფრანგიშვილის, ვ. გრიგოლავას, ზ. ხოჯავას, ნ. ელიავას, რ. ნათაძის, შ. ჩხარტიშვილისა და ე. გერსამიას გამოკვლევები.

კრებულის რედაქტორია ბერლინის უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორი პროფესორი მ. ფორვერგი. კანადელი ფსიქოლოგები: ჯ. პრიცუკი, დ. ბერლანი, რ. ჰერცოგი, ვ. ანრუ, პ. ჯანზენი და სხვ. ინტენსიურ ექსპერიმენტულ მუშაობას აწარმოებენ განწყობის ფსიქოლოგიაში და მრავალი საყურადღებო შედეგი აქვთ მიღებული. უზნაძის სკოლის გამოკვლევებს იმდენად დიდი საერთაშორისო რეზონანსი ჰქონდა, რომ XVIII საერთაშორისო კონგრესზე (მოსკოვი, 1966 წ.) სპეციალური სიმპოზიუმი მიეძღვნა დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიის პრობლემების განხილვას (სიმპოზიუმის ხელმძღვანელი პროფ. ა. ფრანგიშვილი).

დ. უზნაძის დაბადების 85-ე წლისთავთან დაკავშირებით ფსიქოლოგიის ინსტიტუტმა გამოაქვეყნა კრებული „ფსიქოლოგიური გამოკვლევები“ (რედ. ა. ფრანგიშვილი). კრებულში გარდა ქართველი ავტორებისა, შევიდა მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის გამოჩენილი ფსიქოლოგის მიერ სპეციალურად ამ კრებულისათვის დაწერილი გამოკვლევა (ყ. პაყე — შევიცარია, ჯ. ბრუნერი — აშშ, ი. ლინგარტი — ჩეხოსლოვაკია, ნ. ოკონორი — ინგლისი, შ. შატო — საფრანგეთი, ჯ. პრიცუკი — კანადა, დ. შეკოუ — აშშ, კ. სატო — იაპონია, ვ. ნებელიცინი, პ. ვალპერინი, ფ. ბასინი — სსრკ და სხვ.). კრებულში

ორმოცზე მეტი სტატია არის წარმოდგენილი, რომლებიც კარგად ასახევენ ფსიქოლოგიური მეცნიერების აქტუალურ პრობლემატიკას ყველა მოწინავე ქვეყანაში და იმ ფართო რეზონანსს, რომელიც დ. უზნაძის განწყობის თეორიას აქვს საერთაშორისო ფსიქოლოგიურ აზროვნებაში.

ქართული საბჭოთა ფსიქოლოგიური სკოლის დიდ აღიარებას წარმოადგენდა 1971 წელს სსრკ ფსიქოლოგთა საზოგადოების IV ყრილობის მოწვევა თბილისში (პრეზიდენტი ა. ფრანგიშვილი, საორგანიზაციო კომიტეტის თავმჯდომარე ვ. გრიგოლავა, საპროგრამო კომიტეტის თავმჯდომარე შ. ნადირაშვილი), რომლის მუშაობაში მონაწილეობას ლეზულობდნენ აგრეთვე სოციალისტური ქვეყნების წარმომადგენლები. ყრილობის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო 1200-ზე მეტმა ფსიქოლოგმა და მოსაზღვრე მეცნიერების წარმომადგენელმა.

ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლები სისტემატურად მონაწილეობენ საერთაშორისო კონგრესების (ბონი — 1960 წ., ლიუბლიანა — 1963 წ., მოსკოვი — 1966 წ., ლონდონი — 1969 წ., ტოკიო — 1972 წ., პარიზი — 1976 წ., ლაიპციგი — 1980 წ.), კონფერენციებისა და სიმპოზიუმების მუშაობაში (ბერლინი, პრაღა, ვარშავა და სხვ.).

განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ინსტიტუტში განწყობის ფსიქოლოგიის თეორიულ და ექსპერიმენტულ შესწავლას, რომელიც არა მარტო ზოგადი ფსიქოლოგიის განყოფილებაში (ხელმძღვანელ პროფ. ზ. ხოჯავა) სწარმოებს, არამედ ინსტიტუტის თითქმის ყველა განყოფილებასა და ლაბორატორიაში.

ფიქსირებული განწყობის მეთოდით ჩატარებული ექსპერიმენტული გამოკვლევების მონაცემების თანახმად, განწყობა შეიძლება განვმარტოთ, როგორც მთლიანი სუბიექტის (პიროვნების) მოქმედების მოდუსი, ყოველ დისკრეტულ მომენტში (დ. უზნაძე) — მოდუსი, რომელიც წარმოადგენს „ადამიანური ძალების“ ორგანიზაციის უმაღლეს დონეს (კ. მარქსი), რომელიც თითქოსდა აფოკუსირებს ყველა შინაგან დინამიკურ დამოკიდებულებას, აშუალებს ინდივიდში მასზე სტიმულური ზემოქმედების ფსიქოლოგიურ ეფექტს და რომლის ბაზაზეც აღმოცენდება განსაზღვრული მიმართულების მოქმედება, როგორც ინდივიდისა და გარემოს შორის დამოკიდებულებათა ვაჟინასწორება.

განწყობის ცნების საფუძველზე ნათელი ხდება ადამიანური ქმედების, თვით პიროვნების, როგორც მთელის, გამოვლინების ბუნება, უფრო ზუსტად, ადამიანისა და ქმედების ერთიანობის ბუნება.

განწყობა, როგორც განზოგადებული მდგომარეობა, როგორც მთლიანი სუბიექტის მოდუსი მისი მოქმედების ყოველ დისკრეტულ მომენტში, განსაზღვრავს იმ წანამძღვრებს, რომლებიც საფუძველად უდევს ფსიქიკური აქტივობის კონკრეტულობის გამოვლინებას.

დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში თუ მისი გახსნის მომენტში სულ 3 განყოფილება იყო (ზოგადი, გენეტიკური, პათოფსიქოლოგია), ამჟამად აქ 4 განყოფილება და 8 ლაბორატორია მუშაობს: ზოგადი ფსიქოლოგიის, პიროვნების კვლევის ფსიქოლოგიის, შრომის და სოციალური ფსიქოლოგიის, სამედიცინო ფსიქოლოგიის განყოფილებები. ინსტიტუტში არსებობს პროფესიული მიდრეკილებების კვლევის, არასრულწლოვან დამნაშავეთა ქცევის, მეტყველების, უმცროსკლასელოთა სწავლების, მეორე ენის სწავლების, მოტივისა და მოთხოვნილების, შრომითი კოლექტივების,

მასწავლებლის პიროვნების შემსწავლელი ფსიქოლოგიური ლაბორატორიები. გარდა ამისა, საზოგადოებრივ საწყისებზე შეიქმნა ორი სამუშაო ჯგუფი, რომელთაგან ერთი მუშაობს ოჯახის სოციალურ-ფსიქოლოგიურ პრობლემებზე, ხოლო მეორე პროპაგანდის ფსიქოლოგიის საკითხებზე.

სამედიცინო ფსიქოლოგიის განყოფილებაში დაწყებულია მუშაობა ნარკომანიის ფსიქოლოგიის საკითხების კვლევის მიმართულებით, რაც უაღრესად აქტუალურია ნარკომანიის გავრცელების წინააღმდეგ ფსიქოლოგიური სამსახურის გაძლიერების თვალსაზრისით.

ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი ერთადერთი ფსიქოლოგიური დაწესებულებაა საბჭოთა კავშირში, რომელიც წარმატებით მუშაობს სოციალურ მოთხოვნილებათა ბუნების შესწავლის მიმართულებით. ეს მუშაობა იმდენად ნაყოფიერი და პერსპექტიული აღმოჩნდა, რომ ამ საკითხის შესწავლაში ჩაება როგორც საბჭოთა კავშირის, ასევე სოციალისტური ქვეყნების (პოლონეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა, ჩეხოსლოვაკია, უნგრეთი) მრავალი სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულება. ამჟამად გამოქვეყნებულია ამ დარგში შესრულებული ნაშრომების ორი კრებული. სოციალურ მოთხოვნილებათა კვლევას საფუძველი ჩაუყარა შ. ჩხარტიშვილმა.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ არაცნობიერი ფსიქიკურის კვლევის საერთაშორისო ცენტრი გახდა დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი, რომელმაც 1979 წელს დიდი საერთაშორისო სიმპოზიუმი მოაწყო და გამოსცა ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი მასალების 3 ტომი (რედაქტორები ა. ფრანგოვილი, ფ. ბასინი და ა. შეროზია). გარდა საბჭოთა კავშირის სამეცნიერო ცენტრებისა სიმპოზიუმის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს უნგრეთის, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის, პოლონეთის, ჩეხოსლოვაკიის, ბულგარეთის, საფრანგეთის, გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის, აშშ-ის, ავსტრიის, ბელგიისა და სხვა ქვეყნების (სულ 16 ქვეყანა) წარმომადგენლებმა.

ინსტიტუტი სერიოზულ მუშაობას აწარმოებს ე. წ. გამოყენებითი დარგების განვითარების მიმართულებით. ამ მხრეს პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს სამედიცინო ფსიქოლოგიის განყოფილებისა და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის რამდენიმე ლაბორატორიის მუშაობა.

სამედიცინო (აღრე ფსიქოპათოლოგიის) ფსიქოლოგიის განყოფილებას, რომელსაც იმთავითვე პროფ. ს. ბჟალავა ხელმძღვანელობდა, ინსტიტუტის დაარსებისთანავე ჩაეყარა საფუძველი და დიდი მეცნიერული მუშაობა ჩატარა მთელ რიგ დავადებათა (მიზოფრენია, ეპილეფსია, ნევროზები და სხვ.) დიაგნოსტიკური მეთოდების შემუშავების მიმართულებით.

ამჟამად ეს განყოფილება (ხელმძღვანელი ფსიქ. მეც. დოქტ. მ. საყვარელიძე) განაგრძობს მუშაობას შიზოფრენიის მეგეკიდრეობითი ფაქტორების შესწავლის მიმართულებით და თვალსაჩინო შედეგებზე აქვს მოპოვებული.

შედარებით მოგვიანებით, 1957 წ., დაარსდა პედაგოგიური ფსიქოლოგიის განყოფილება, რომელსაც პროფ. შ. ჩხარტიშვილი ხელმძღვანელობდა. ვინაიდან განყოფილებამ იმთავითვე ნაყოფიერი მუშაობა ჩატარა სწავლა-აღზრდის აქტუალურ პრობლემებზე და შესამჩნევი შეიქმნა მისი როლი სასკოლო ცხოვრების სხვადასხვა საკითხთა გადაწყვეტაში, რესპუბლიკის განათლების სამინისტრომ მას გამოუყო თბილისის ორი საბაზო სკოლა ექსპერიმენტული მუშაობის საწარმოებლად.

ამჟამად პედაგოგიური ფსიქოლოგიის სხვადასხვა ლაბორატორიაში მუშავდება: მეორე ენის დაუფლების ფსიქოლოგიური საკითხები (ხელმძღვანელი ფსიქოლოგიის მეც. დოქ. ა. ალხაზიშვილი), დაწყებით კლასებში მათემატიკის სწავლების (ხელმძღვანელი ი. კოტეტიშვილი), მცირეწლოვან დამნაშავეთა პროფილაქტიკის (ხელმძღვანელი ფსიქ. მეც. კანდიდატი ნ. როჯავა), პროფესიული ორიენტაციის, პროფესიული კონსულტაციის და პროფესიული შერჩევის ფსიქოლოგიური საკითხები (ხელმძღვანელი ფსიქ. მეც. კანდიდატი მ. ზარანდია), მასწავლებლის პიროვნების შემსწავლელი ლაბორატორია (ხელმძღვანელი პედ. მეცნ. კანდ. ზ. გაბაშვილი) და შრომითი კოლექტივების შემსწავლელი ლაბორატორია (ხელმძღვანელი ფსიქ. მეცნ. კანდ. ჩარკვიანი).

ფართო მუშაობა წარმოებს შრომისა და სოციალურ ფსიქოლოგიაში (ხელმძღვანელი პროფ. შ. ნადირაშვილი), სადაც რამდენიმე უმცროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა დაიცვა ხარისხი სოციალურ ფსიქოლოგიაში. ამ განყოფილებაში ძირითადად ორი პრობლემა მუშავდება: 1. ჭგუფის სოციალურ-ფსიქოლოგიური კლიმატის შეცვლისა და ფორმირების კანონზომიერებანი; 2. განწყობის ძირითადი კანონზომიერებანი მართვის სისტემაში მომუშავე ოპერატორის მოქმედებაში.

დიდ და ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა პიროვნების ფსიქოლოგიის განყოფილება (ხელმძღვანელი პროფ. ვ. ნორაკიძე). აქ მუშავდება პიროვნების კვლევის ძირითადი ფსიქოლოგიური თეორიები, პიროვნების შესწავლის მეთოდები და სხვ.

დიდი საერთაშორისო გამოხმაურება ჰქონდა ამ განყოფილებაში შესრულებულ ვ. ნორაკიძის ნაშრომს: „Методы исследования характера личности“, რომელზედაც ისეთი დიდი მოთხოვნილება იყო, რომ მეორეჯერ გამოცემა გახდა საჭირო.

მეტყველებისა და ცნობიერების ურთიერთობის საკითხებს სწავლობს შედარებით მოგვინებით დაარსებული პრობლემური ლაბორატორია (ხელმძღვანელი ფსიქ. მეც. დოქ. დ. რამიშვილი). ამ ლაბორატორიაში დამუშავებულ პრობლემებს ფართო რეზონანსი აქვს არა მარტო ფსიქოლოგიაში, არამედ ენათმეცნიერების მთელ რიგ დარგებში.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ინსტიტუტში განწყობის ფსიქოლოგიის საკითხების შესწავლას (ზოგადი ფსიქოლოგიის განყოფილების ხელმძღვანელი პროფ. ზ. ხოჯავა).

პერსპექტიული გეგმით ზოგადი ფსიქოლოგიის განყოფილება შემდეგ ძირითად პრობლემებს შეისწავლის: განწყობა, როგორც პიროვნების, ანალიზის ფსიქოლოგიური ერთეული, განწყობის შესწავლის ექსპერიმენტული მეთოდები, არაციონიერი ფსიქიკური პრობლემა განწყობის ცნების უქუჩე, განწყობის ფორმირებისა და შეცვლის კანონზომიერებანი და სხვ.

საქართველოს კომუნისტური პარტია და მთავრობა მუდმივ მზრუნველობას იჩენს ქართული საბჭოთა ფსიქოლოგიის მიმართ, რისი დადასტურებაც იყო სსრ მინისტრთა საბჭოს 1972 წლის 13 იანვრის № 14 დადგენილება „ფსიქოლოგიური მეცნიერების მდგომარეობის, მისი შემდგომი განვითარებისა და რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობაში გამოყენების ღონისძიებათა შესახებ“ და საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცკ-ის ბიუროს დადგენილება „ფსიქოლოგიის სპეციალისტების გამოყენების შესახებ რესპუბლიკაში“. ამ

დადგენილებებმა საშუალება მისცა ინსტიტუტს ფართო მუშაობა გაეშალა, პირველ რიგში, პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში.

მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს დადგენილებები ცუდად ხორციელდება სამინისტროებისა და უწყებების მიერ, რის გამო ბევრი კურსდამთავრებული ფსიქოლოგი სამუშაოზე ვერ ეწყობა. დადგენილებები ითვალისწინებს სამინისტროებისა და უწყებების მიერ ფსიქოლოგიური სამსახურის შემოღებას მსხვილ საწარმოებში, მაგრამ მხოლოდ ქუთაისის ორჯონიკიძის სახელობის საავტომობილო ქარხანამ აიყვანა ერთი ფსიქოლოგი და დიმიტროვის სახელობის საავიაციო ქარხანამ—2 ფსიქოლოგი. რა თქმა უნდა, ერთი და ორი ფსიქოლოგი წარმოების საქმიანობაზე შესამჩნევ გავლენას ვერ მოახდენს, მაგრამ თუ იგი გარდაიქმნება მნიშვნელოვან ერთეულად, მას შეუძლია დიდი სამსახური გაუწიოს წარმოებას და ეკონომიკურ ეფექტზეც მოახდინოს მნიშვნელოვანი ზეგავლენა.

სამამულო ომის დაწყების პირველი დღეებიდანვე მთელ საბჭოთა ხალხთან ერთად ჩადგენენ სამშობლოს დაცვის სამსახურში ქართველი ფსიქოლოგებიც.

სამამულო ომის აქტუალურ თემებზე გამოაქვეყნეს შრომები ა. ფრანგიშვილმა („პანიკის ფსიქოლოგიისათვის“), ი. ბეალავამ („პრემორბიდეული პიროვნება ომის ფსიქონერვოზებში“), დ. რამიშვილმა („გმირობის ფსიქოლოგიური არსი და გმირობის სხვადასხვა ტიპი“), ა. მოსიაევამ („მებრძოლის სიმტკიცე და აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები“), ზ. ხოჯავამ („საბრძოლო მოქმედების ფსიქოლოგიური საფუძვლები“), რ. ნათაქემ („ნებისყოფა, როგორც საბრძოლო მოქმედების ფაქტორი“), ა. მოსიაევამ („მებრძოლის დისციპლინის ფსიქოლოგია“), ნ. ელიავამ („მეხსიერების პოსტკომაციური დაავადება“) და სხვა.

1942 წელს ჩატარდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სპეციალური სესია, რომელიც ომის ფსიქოლოგიის საკითხებს მიეძღვნა.

ფსიქოლოგთა ერთი ჯგუფი ცნობილი ექიმ-ფსიქოლოგის ი. ბეალავას ხელმძღვანელობით დიდ მუშაობას აწარმოებდა თბილისის ერთ-ერთ ევაკოპოსპიტალში.

ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის ინიციატივით 1959 წლიდან რეგულარულად ტარდება ამიერკავკასიის ფსიქოლოგთა თათბირები, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მოძმე რესპუბლიკათა სამეცნიერო წრეების აზრთა ურთიერთგაზიარებისა და შემოქმედებითი კონტაქტების თვალსაზრისით.

ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერულ ზედრით წონაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ სადოქტორო ხარისხების მიმნიჭებელი სპეციალიზებული საბჭო მხოლოდ მოსკოვსა (სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში, სსრკ პედაგოგიურ მეცნიერებათა აკადემიის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში) და თბილისში (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი) არსებობს.

ინსტიტუტში მუშაობს 59 მეცნიერი თანამშრომელი, მათ შორის ერთი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, 7 მეცნიერების დოქტორი, 17 კანდიდატი.

ინსტიტუტის მიერ გამოქვეყნებული შრომებიდან უპირველესად უნდა აღინიშნოს დ. უზნაძის მონოგრაფია „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“, რომელიც გამოქვეყნებულია ქართულ, რუსულ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე, და აგრეთვე კრებულები: „ფსიქოლოგიური გამოკ-

ვლევები“, მიძღვნილი დ. უზნაძის დაბადების 85 წლისთავისადმი (თბილისი, 1973 წ.) და „არაცნობიერი — ბუნება, ფუნქცია, კვლევის მეთოდები“, რომელიც შეიცავს სტატიებს 4 ენაზე — რუსულ, ინგლისურ, გერმანულ და ფრანგულ ენაზე (თბილისი, 1978 წ.).

სერიოზული პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს ინსტიტუტის მიერ გამოქვეყნებულ დამხმარე სახელმძღვანელოებს „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“ (2 ტ.) და „ბავშვის ფსიქოლოგია“ (2 ტ.). აღსანიშნავია, რომ ორივე ამ სახელმძღვანელოს განმეორებით გამოცემა გახდა საჭირო.

ქართული საბჭოთა ფსიქოლოგია სსრკ-ს შექმნის 60 წლის მანძილზე ახორციელებდა სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას ფსიქოლოგიის თითქმის ყველა აქტუალურ საკითხზე და ყოველთვის ერთ-ერთი მოწინავე იყო საბჭოთა ფსიქოლოგიაში.

სსრკ პედაგოგიკურ მეცნიერებათა აკადემიის (მოსკოვი) გამოცემაში: „ფსიქოლოგიური მეცნიერება სსრკ-ში“ (ორი ტომი, 1961 წ.) ფართოდ არის წარმოდგენილი დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობა, ქართველი ფსიქოლოგების წვლილი საბჭოთა ფსიქოლოგიის განვითარებაში.

ქართველ ფსიქოლოგთა გამოკვლევები განუყოფლად არის დაკავშირებული საბჭოთა ფსიქოლოგების შემოქმედებით მუშაობასთან მარქსისტული ფსიქოლოგიის შემდგომი განვითარების მიმართულებით.

ფილოსოფია

ლ. ვ. მდივანი

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ИССЛЕДОВАНИЯ КАТЕГОРИИ ПОТРЕБНОСТИ

На современном этапе общественного развития растет роль субъективного фактора во всех сферах жизни, растет активность субъекта, обогащаются и все более разносторонними становятся человеческие потребности, которые являются исходными и, в известном смысле, определяющими человеческую деятельность.

Л. И. Брежнев в отчетном докладе ЦК КПСС на XXVI съезде нашей партии отмечал: «Мы располагаем большими материальными и духовными возможностями для все более полного развития личности и будем наращивать их впредь. Но важно вместе с тем, чтобы каждый человек умел ими разумно пользоваться. А это, в конечном счете, зависит от того, каковы интересы, потребности личности. Вот почему в их активном, целенаправленном формировании наша партия видит одну из важных задач социальной политики» [4, с. 86].

Проблема потребности достаточно сложна и в основном определяется тем, что потребности имеют многоплановые аспекты и уровни, изучаемые различными научными дисциплинами, между которыми не существует такой связи, которая обеспечила бы всестороннее понимание проблемы.

Подход исторического материализма к проблеме потребности, с нашей точки зрения, требует разъяснения таких вопросов, как: закономерности возникновения, формирования и совершенствования потребностей, взаимосвязь между потребностями и социальной средой и производством, функционирование потребностей в развитии общества в целом, их роль в возникновении и развитии форм общественного сознания, взаимозависимость между личными и общественными потребностями, воспитание высоких моральных, эстетических потребностей и решающее значение этих последних в формировании нового человека.

Нельзя не отметить, что современная марксистская философская литература не так богата исследованиями проблемы потребности. Только несколькими авторами ограничивается чисто философское исследование данной проблемы (А. В. Маргулис, Т. П. Шляхтенко, Г. Г. Дилигенский, Д. А. Кикнадзе), в то время как психологическая литература в этом плане достаточно богата. Необходимо отметить труды Д. Н. Узнадзе, С. Л. Рубинштейна, А. Н. Леонтьева, И. А. Джидарьяна, Л. С. Выготского, Ш. Чхартишвили, Ш. А. Надирашвили, А. С. Прангишвили, О. И. Табидзе, В. Л. Какабадзе и целого ряда других психологов.

В последние годы проблема потребности становится предметом изучения эстетиков и этиков. Отметим вышедшую в свет монографию под редакцией и в соавторстве ленинградских авторов М. С. Кагана и В. Т. Иванова «Проблема потребностей в этике и эстетике», а также работы А. Ф. Еремеева, Л. А. Смержа, Е. С. Акопджаняна об эстетических потребностях. В этике — труды Л. М. Архангельского, О. Дробницкого и др. Следует отметить, что является явным упущением тот

факт, что ни в одном учебнике по марксистско-ленинской философии вообще не рассматривается роль потребности в развитии общества, не рассмотрена она и в связи с вопросом производства, личности, возникновением форм общественного сознания. Это создает определенные трудности как в исследовании самой проблемы, так и в процессе преподавания.

Исходным в исследовании вопроса является тезис К. Маркса о том, что общественная жизнь в своей сути является практической и что сам человек — действующее, практическое существо. Познание субъектом закономерности развития мира возможно только на основе активного действия субъекта; субъект, по историческому материализму, является единым субъектом, который, познавая действительность, преобразует ее.

Марксистская теория рассматривает потребность как первопричину и основу человеческой деятельности, как определенную взаимосвязь между человеком и средой, как своеобразное проявление этой связи. Но какова эта связь? Связь, которая устанавливается между человеком и средой обусловлена, с одной стороны, своеобразием среды (понятие среды понимается в широком смысле, можно под этим подразумевать природу, общество и самих людей), ее значимостью для человека и, с другой стороны, своеобразием самого субъекта — в противном случае не было бы смысла говорить о возникновении потребностей.

С точки зрения М. С. Кагана, А. В. Маргулиса и М. М. Хмелова «потребность возникает из соотношения объективных свойств среды, в которой сформировался и функционирует данный субъект, и объективных свойств самого функционирующего субъекта» [8, с. 10].

В. И. Мясищев, рассматривая возникновение потребности, отмечает, что «потребность существует, как объективная и субъективная связь..., которая определяет всю систему поведения человека, вызванного предметом или отношением к нему» [7, с. 4].

Мы в основном согласны с мыслью В. И. Мясищева, но не считаем целиком правильным его заявление о том, что потребность вызывается «предметом или отношением к нему». Думаем, что предмет (среда) и определенное отношение самого субъекта к предмету, вместе взятые, являются необходимыми, но взятые в отдельности — недостаточными для объяснения факта потребности.

Если среда не имеет для субъекта определенную значимость, то между субъектом и средой существует индифферентное отношение. Отношения, которые создаются своеобразием субъекта и объектом определенного для субъекта значения, являются определяющими для возникновения и существования тех или иных потребностей; потребности представляют собой оценочное отношение субъекта, одновременно детерминированное уже оцененным им объектом. Здесь мы имеем дело с довольно сложной системой взаимосвязи, каждый элемент которой существует в определенном диалектическом взаимоотношении и представляет собой равноценный член этих взаимоотношений.

Классики марксизма ясно указывали на тот факт, что содержание человеческой деятельности глубоко и непосредственно связано с человеческими потребностями. «Никто не может сделать что-нибудь — не деля этого, вместе с тем, ради какой-либо из своих потребностей» [1. т. 3, с. 245].

«Там, где индивиды имеют потребности, они уже в силу этого име-

ют некоторое призвание и некоторую задачу...» [1, т. 3, с. 279]. «Люди привыкли объяснять свои действия из своего мышления, вместо того, чтобы объяснять их из своих потребностей» [1, т. 20, с. 493]. Изучая закономерности, в частности, психологический механизм действия, поведения человека, обосновывая теорию установки, Д. Н. Узнадзе решающее значение придавал потребностям и среде. Д. Н. Узнадзе считал, что установка, как специфическое состояние субъекта, возникает в нем как результат влияния объективной ситуации удовлетворения потребностей. По мнению Д. Н. Узнадзе, «при изучении поведения на всех уровнях его развития наиболее фундаментальную роль играет понятие потребности, без которой жизнь вообще немислима» [9].

Что касается мотива, то его основой является как раз определенная потребность. По мнению А. Н. Леонтьева, путем мотива происходит конкретизация потребности. Мотив — форма проявления потребности и всегда связан с удовлетворением определенной потребности. Потребности людей составляют основу их интересов. Не существует интереса вне потребности, именно определенная потребность обуславливает определенный интерес. Связь между ними очень сложна и противоречива. Часто они настолько переплетены, что очень трудно отделить их друг от друга.

Интересную мысль в связи с этим вопросом развивает М. В. Демин: «Интерес есть потребность в овладении объектом потребности, осуществляемая через деятельность, следовательно, это есть потребность в деятельности» [5, с. 3].

Важное место в толковании понятий потребности как категорий исторического материализма обусловлено тем, что в соответствии с материалистическим объяснением истории основу существования общества и его развития составляет производство материальных благ; именно в производстве происходит осуществление потребностей, их определенная реализация; потребности определяют необходимость производства. По К. Марксу, потребность с самого начала подразумевается как необходимый внутренний момент производственной деятельности, будет это материальное или духовное производство. Потребность должна быть потребностью создания ценности, создания нового. Этот ценностный характер потребности, ценностная ориентация должны быть исходными, и это дает «право» рассматривать потребность как категорию исторического материализма.

Между людьми существуют достаточно большие различия в зависимости от того, какие потребности характерны для их «я». Характером потребностей оценивается человек, его деятельность. И предмет оценивается в зависимости от того, какие потребности он может удовлетворить.

К. Маркс, рассматривая значение способа производства в существовании и развитии общества, отмечал: «Какова жизнедеятельность индивидов, таковы и они сами. То, что они собой представляют, совпадает, следовательно, с их производством — совпадает как с тем, что они производят, так и с тем, как они производят» [1, т. 3, с. 19].

Как возникновение потребностей, так и их реализация зависят от характера способа производства, от конкретных условий. Возникновение новых потребностей, их изменение, направление их развития определяются общественной жизнью со всем ее сложным механизмом. Социальная обусловленность потребностей подразумевает существование конкретных социальных факторов.

К.Маркс отмечал: «Человечество ставит себе всегда только такие задачи, которые оно может разрешить... сама задача возникает лишь тогда, когда материальные условия ее решения уже имеются налицо, или, по крайней мере, находятся в процессе становления» [2, т. 1, с. 536].

Люди с их потребностями и деятельностью тесно связаны с конкретным историческим обществом. К. П. Мегрелидзе правильно отмечал, что «когда говорят о потребностях человека, о человеческих интересах... нужно всегда помнить, что не существует «человек вообще», а всегда только человек определенного времени и общества, равно как и общество не есть «общество вообще», но определенное общество, находящееся на известной исторической ступени развития» [6, с. 397—398].

Таким образом, потребности должны быть рассмотрены в конкретной социальной системе. С развитием общества меняется характер, функционирование потребностей; они определяются самой жизнью, конкретным обществом, существующими в этом обществе возможностями удовлетворения потребностей. С развитием общества меняется не только конкретно-историческое содержание и характер потребностей, но и способы, форма деятельности; новые потребности требуют соответствующих форм деятельности. А все это определяет в известном смысле роль людей в развитии общества.

Активная деятельность людей в первую очередь означает и подразумевает постоянную активизацию потребностей, их полноту, глубину, полное выявление жизнеспособности людей. К. Маркс отмечал, что человек в своем существовании отличается «безграничностью своих потребностей и их способностью к расширению» [3, т. 2, с. 235], или еще: «с развитием человека расширяются и производительные силы, которые служат для их удовлетворения» [1, т. 25, с. 387].

Удовлетворение потребностей возможно только в определенной социальной среде, но вместе с целым рядом факторов необходимо учесть потребности социальных групп, коллективов, классов. Деятельность людей требует контактов с другими людьми, характер этих взаимоотношений создает в конечном счете смысл жизни.

Рассматривая данный вопрос, К. Маркс и Ф. Энгельс писали: «Каждое деятельное проявление его существа..., каждое его жизненное стремление становится потребностью, нуждой, которая делает его себялюбие любовью к другим вещам и другим людям. Каждый индивидуум должен создать эту связь, становясь в свою очередь связником между чужой потребностью и предметом этой потребности... естественная необходимость, свойства человеческого существа..., интерес — вот что сцепляет друг с другом членов гражданского общества» [1, т. 2, с. 134].

В процессе удовлетворения своих потребностей люди создают связи и отношения, будь это экономические, политические, идеологические или моральные. Все это есть результат и цель многосторонней творческой активности человека и сущность его надо искать в проявлении его творческих сил. Человек всеми своими возможностями, богатством своих потребностей должен утвердить, оправдать свое существование, производить свое бытие. Это есть процесс самоутверждения, процесс создания истории со всем ее многообразием, целым рядом аспектов и уровней.

Необходимо отметить, что производство вещей и производство жизни не являются тождественными; производство вещей является только возможностью для того, чтобы люди осуществляли свое бытие, произво-

дили бы способ своей жизни. Необходимость производства самой жизни обуславливает производство вещей, производство политических, моральных, эстетических и других сфер, удовлетворяющих потребности людей.

Возникновение потребностей, их существование, развитие и функционирование представляют собой сложный социальный механизм, развитую систему, каждый элемент которой не имеет самостоятельного значения. Смысл и значение их существуют только по отношению друг к другу, во взаимном определении, единстве и своеобразном противоречии. Противоречие на самом деле существует в процессе осуществления потребностей и между потребностями самих людей и социальных групп, классов и целого общества. Это противоречие определяется целым рядом объективных и субъективных факторов, вне действия которых было бы невозможным возникновение, существование и развитие потребностей и жизни самого общества в целом.

Современная эпоха характеризуется значительной динамичностью и, вместе с тем, сложностью осуществления потребностей. Это, в первую очередь, связано с научно-техническим прогрессом, который представляет собой определенную основу изменения общественных и личных потребностей, изменения способа жизни людей.

Советское общество, как это отмечал Л. И. Брежнев на XXVI съезде нашей партии, является обществом людей труда. А это означает, что потребностью всех советских граждан должен быть труд, но труд, свободный от тяжелой физической нагрузки, труд прогрессивный, выявляющий способности человека, труд как средство осуществления высоких моральных и эстетических потребностей.

Главная идея и основное направление политики нашей партии, неизменное программное требование — все для человека, все для блага человека, забота о его потребностях, интересах. А это требует и ставит перед учеными вопрос о более углубленном изучении и объяснении определенных факторов возникновения, совершенствования, воспитания человеческих потребностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, изд. 2-е.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Избр. произвед., М., 1979.
3. Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. М., 1930.
4. Брежнев Л. И. Отчетный доклад Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи в области внутренней и внешней политики, 1981.
5. Демин М. В. К вопросу о природе интереса. «Философские науки», 1972, № 3.
6. Мегрелидзе К. Р. Основные проблемы социологии мышления, 1965.
7. Мясищев В. И. Проблема потребности в системе исторического материализма. Учен. зап. ЛГУ, 1957.
8. Проблема потребностей в этике и эстетике. 1976.
9. Узнадзе Д. Н. Основные положения теории установки. Экспериментальные основы теории установки. Тб., 1961.

Представлена Институтом философии АН Грузинской ССР

მენარა მახვი

სოციალური აპტიურობა როგორც ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორია

1. **ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა სისტემა.** ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიები, კატეგორიათა სისტემის სტრუქტურა, მისი აგების პრინციპების პრობლემა, თანამედროვე საზოგადოებათმცოდნეობის ერთ-ერთი აქტუალური საკითხია, რომლის განხილვაც უადრესად ინტენსიურად მიმდინარეობს. ამ ფაქტის დამადასტურებელია საკავშირო და რეგიონალური კონფერენციები, დისპუტები, რომლებიც უკანასკნელი ათი წლის მანძილზე ეწეობა ჩვენს ქვეყანაში¹, ნაშრომები, სადაც დასმულია და განხილულია აღნიშნული საკითხები. ძნელია დავასახელოთ ისტორიულ მატერიალიზმის დარგში მომუშავე სერიოზული მკვლევარი, რომელიც სპეციალურად ან გაკვრით მაინც არ ეხებოდეს კატეგორიებისა და მათი სისტემის აგების პრობლემებს.

აღნიშნული ვარემოება სრულიად გასაგებია, რადგან ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა სისტემის პრობლემა ეს ისტორიული მატერიალიზმის საგნის, მისი დედაზარის, მისი სტრუქტურის პრობლემაცაა.

მარქსიზმის კლასიკოსებმა შექმნეს და განავითარეს ისტორიული მატერიალიზმი, როგორც მეცნიერება, განსაზღვრეს ლითუმის ყველა ძირითადი კატეგორია და ჩამოაყალიბეს ამ კატეგორიათა სისტემის აგების ფუნქციონალური იდეები. კ. მარქსის „კაპიტალი“ გვევლინება იმ ძირითად სოციოლოგიურ ნაშრომად, სადაც ჩამოყალიბებულია და რეალურ სოციალურ პროცესში ნაჩვენებია ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიები. მიუხედავად აღნიშნულისა, ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიები, მათი ურთიერთკავშირისა და სისტემის აგების პრობლემა არ ყოფილა მარქსიზმის კლასიკოსთა ნაშრომების სპეციალური კვლევის საგანი. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი თანდათან ავითარებდნენ მოძღვრებას ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა შესახებ იმისდა მიხედვით, თუ რა კონკრეტულ-ისტორიული ამოცანების გადაწყვეტას ისახავდნენ მიზნად.

კატეგორიათა სისტემის აგების პრინციპები და თვით კატეგორიათა სისტემის განვითარება არც ვ. ი. ლენინის ნაშრომების სპეციალური მსჯელობის საგანი გამხდარა.

ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა ურთიერთკავშირისა და სისტემის აგების პრობლემატიკის სპეციალური დამუშავების ცდა საბჭოთა ფილოსოფოსებს ეკუთვნით².

¹ იხილეთ საკავშირო თაობიერების, სხდომების, მრგვალი მაგიდის და სხვა მასალები: Актуальные проблемы теории общественно-экономических формаций, «Философские науки», 1979, №6, с. 153—158; Обсуждение проблем общественных отношений, «Вопросы философии», 1978, № 10, с. 159—163; Проблема общей логики и структуры курса исторического материализма, «Философские науки», 1980, № 3, с. 168—176; Рекомендации всесоюзного совещания заведующих кафедр общественных наук, М., 1981.

² იხილეთ ვ. ტუვარინოვის, ლ. ჩენსოკოვის, ე. კელეს, მ. კოვალზონის, ა. სპირკინის, ვ. ბარლ-

ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა შესახებ მსჯელობას იწყებს ცნობილი ფილოსოფოსი ვ. ტუგარინოვი. 1958 წელს გამოდის მისი ნაშრომი [17], სადაც ავტორი, პირველად საბჭოთა ფილოსოფოსებს შორის, აყენებს იდეას ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა განსხვავებული რიგების შესახებ.

ვ. ტუგარინოვის აზრით, ისტორიულ მატერიალიზმში არის ორი სახის კატეგორიები: ფილოსოფიური და სოციოლოგიური. მისი დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან პირველმა გამოთქვა აზრი ისტორიული მატერიალიზმის, როგორც მრავალგანზომილებიანი მეცნიერების შესახებ. ის იყო პირველი, რომელმაც ახლებურად შეხედა საზოგადოებრივი ყოფიერებისა და საზოგადოებრივი ცნობიერების ცნებებს.

შემდგომ პერიოდში საბჭოთა ავტორები ავლენენ ტუგარინოვის კონცეფციის ნაკლოვანებებს, მაგრამ იშვიათია ავტორი, რომელიც მას გულგრილად უვლის გვერდს.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, კატეგორიათა სისტემის პრობლემა ისტორიული მატერიალიზმის საგნის, მისი შინაგანი ლოგიკის და მთელი მეცნიერების სტრუქტურის პრობლემაა. ამიტომ არის, რომ სისტემური იდეები უშუალოდ საგნის ვაგებიდან გამომდინარეობს. ავტორები, რომლებიც ისტორიული მატერიალიზმის საგნის უკიდურეს გნოსეოლოგიზაციას ახდენენ მომხრენი არიან მხოლოდ ერთი რიგის კატეგორიებისა — საზოგადოებრივი ყოფიერების და საზოგადოებრივი ცნობიერებისა.

მეორე ტენდენცია საგნის ვაგებაში ეყრდნობა იმ კანონთა დეტალურ ასახვას, რომელსაც ისტორიული მატერიალიზმი შეისწავლის. ეს იდეა დ. ჩესნოკოვმა [18] წარმოაჩინა, შემდგომ განავითარეს ი. ულედოვმა. ს. გონჩარუკმა [11] და ვ. ვინოგრადოვმა. ამჟამად მოქმედ სახელმძღვანელოებში ისტორიული მატერიალიზმი განსაზღვრულია, როგორც მეცნიერება საზოგადოების განვითარების უზოგადესი კანონების შესახებ. მაგრამ ამ განსაზღვრებაში, ჩესნოკოვის აზრით, არ ჩანს მთავარი, ის, რომ საზოგადოება განიხილება, როგორც მთლიანი სისტემა. ს. გონჩარუკის აზრით, აუცილებელია განვასხვაოთ საზოგადოების, როგორც მთლიანი, თვითმორგანიზებული სისტემის სტრუქტურის კანონები მისი განვითარებისა და ფუნქციონირების კანონებისაგან. თავის მხრივ, გარკვეული სპეციფიკურობით ხასიათდება ფუნქციონირების კანონები განვითარების კანონებთან შედარებით. როგორც ვხედავთ, წარმოდგენილია მოქმედ კანონთა რთული სისტემა, რომელნიც ურთიერთშორის საკმაოდ რთული სუბორდინაციით არიან დაკავშირებულნი.

საგნის ასეთი ვაგება აუცილებლობით მიუთითებს საზოგადოების სტრუქტურის, მისი განვითარებისა და ფუნქციონირების ამსახველ კატეგორიათა არსებობაზე.

საინტერესოა სისტემური იდეა ჩამოაყალიბა ლენინგრადელმა პროფესორმა კარავაევმა. [12]. მისი აზრით, პირველი რიგის კატეგორიები ასახავენ საზოგადოების მატერიალურ ცხოვრებას, მეორე ჯგუფი კატეგორიებისა სულიერი ცხოვრების ასახვისათვის არის განკუთვნილი, მესამე ჯგუფის კატეგორიები კი

აერთიანებს პირველი და მეორე ჯგუფის კატეგორიებს და ატარებს სინთეტურ ხასიათს.

როგორც ვხედავთ, ღრმავდება აზრი ისტორიული მატერიალიზმის, როგორც მრავალგანზომილებიანი მეცნიერების შესახებ.

ისტორიული მატერიალიზმის პრობლემის ცნობილ მკვლევარებს, ვ. კელეს და მ. კოვალზონს მიაჩნიათ, რომ ისტორიული მატერიალიზმი სხვა არა არის რა, თუ არა სოციალური სინამდვილის შემეცნების თეორია და მეთოდი. ამიტომ ძირითადი ამოცანა მდგომარეობს მისი კატეგორიული აპარატის სისტემის შექმნაში. მათ მიერ ერთობლივად გამოცემულ სახელმძღვანელოში [13] და შემდგომ ნაშრომებში [14] გატარებული აზრის თანახმად, ისტორიული მატერიალიზმი არის მეცნიერება, რომელიც ასახავს ისტორიას, როგორც ობიექტურ პროცესს, გადმოსცემს მის იმანენტურ რეინის ლოგიკას, რომელიც აუცილებლობით გაპირობებულია მატერიალური დეტერმინანტებით და დამოუკიდებელია ადამიანების ცნობიერებისა და ნებისყოფისაგან. მეორეს მხრივ, ეს არის ადამიანთა მოღვაწეობის რეალური პროცესი. მათი აზრით, ნაკლი რაც დღემდე ახსიათებდა ისტორიული მატერიალიზმის გაგებას, ეს არის ის, რომ ისტორიულ მატერიალიზმს წარმოადგენდნენ მეცნიერებად, რომელიც იძლევა კონკრეტულ ცოდნას საზოგადოებრივ მოვლენებზე და ისტორიაზე. სინამდვილეში მის წინაშე სრულიად განსხვავებული ამოცანაა. საჭიროა ასახოს კატეგორიების შინაარსი და აჩვენოს მათი მეთოდოლოგიური როლი, მიუხედავად იმისა, რომ შინაარსი და მეთოდოლოგიური ფუნქცია უაღრესად მჭიდრო კავშირში არიან და ერთი მეორეს განაპირობებენ, მათი გაიგივება არ შეიძლება.

საბოლოოდ ვ. კელეს და მ. კოვალზონის შეხედულება ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა სისტემაზე შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ: ვინაიდან ისტორიული მატერიალიზმი მრავალგანზომილებიანი მეცნიერებაა, ამიტომ სამი სახის კატეგორიები მაინც უნდა დამუშავდეს; ერთი რიგი იქნება ისტორიის, როგორც ობიექტური პროცესის ამსახველი კატეგორიები, მეორე რიგი კატეგორიებისა წარმოადგენს ისტორიას როგორც ადამიანთა მოღვაწეობის შედეგს, ხოლო მესამე რიგი ასახავს ადამიანის ჩამოყალიბების, მისი განვითარების ზვას და მის შესაბამის პრობლემატიკას.

სოციალური აქტიურობის კატეგორიას სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა საბჭოთა ფილოსოფოსმა გ. არეფიევამ [6]. მას მეტად ნაყოფიერად მიაჩნია იდეა კატეგორიალურ რიგთა შესახებ, მაგრამ თითქმის არც ერთ ავტორს არ ეთანხმება ამ რიგების გამოყოფის პრინციპების საკითხში. მისი აზრით, ისტორიულ მატერიალიზმში სამი რიგის კატეგორიებია: ფილოსოფიური, სოციოლოგიური და სინთეტური. ეს რიგები განსხვავდებიან სინამდვილის შესწავლის დონეებით. ფილოსოფიური კატეგორიები გნოსეოლოგიურ ასპექტში იხილავს სოციალურ სინამდვილეს, მათ რიცხვს მიეკუთვნება „საზოგადოებრივი ყოფიერება“ და „საზოგადოებრივი ცნობიერება“, „მატერიალური და იდეოლოგიური საზოგადოებრივი ურთიერთობები“, „სუბიექტური“ და „ობიექტური“; სოციოლოგიური რიგის კატეგორიებია: „საზოგადოება“, „საზოგადოებრივ ეკონომიკური ფორმაცია“, „წარმოების წესი“, „ბაზისი და ზედნაშენი“ და სხვა. მესამე რიგის კატეგორიები არის ისეთი სახის სინთეტური ცნებები, რომლებიც აერთიანებენ ამ ორი რიგის კატეგორიებს, ესენია: „საზოგადოებრივ-ის-

ტორიული პრაქტიკა“, „სუბიექტი და ობიექტი“, „მოთხოვნილება“, „ინტერესი“, „მიზანი“ და სხვა. [6, გვ. 124—125].

როგორც აღნიშნული თვალსაზრისებიდან ჩანს, ყველა ავტორს საკმაო მეცნიერული „საბუთი“ გააჩნია მის მიერ წამოყენებული სისტემური იდეის დასაბუთებლად. აუცილებელია შევნიშნოთ, რომ ყველა ეს სისტემური იდეა მეტ-ნაკლები პოპულარობით სარგებლობს და ყოველი მათგანის წარმოჩენით თავის დროზე, შესაძლებელი გახდა ისტორიული მატერიალიზმის ცალკეული პრობლემატიკის ან ასპექტის უკეთესად დამუშავება. აღნიშნული საკითხებისადმი უაღრესად საინტერესო მიდგომით გამოირჩევა ვ. ბარულინი [8].

ვ. ბარულინის აზრით, ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა დიფერენცირება უნდა მოხდეს: 1) სინამდვილის ასახვის სიღრმის ხარისხით, 2) სოციალური სინამდვილის შემეცნების დონით; 3) ლოგიკურ-გნოსეოლოგიური ბუნებით. ისინი მხოლოდ სინამდვილის შესწავლის ასპექტებით კი არ განსხვავდებიან, არამედ საზოგადოებრივი რეალობის განზოგადოების ხარისხით.

ვინაიდან სოციალურ სინამდვილეს თავისი არსი და გამოვლენის ფორმები აქვს, მოვლენის შესწავლით მივდივართ პირველი რიგის არსისაკენ, შემდეგ მეორე, უფრო ღრმა არსს ვწვდებით და ა. შ. ამიტომ კატეგორიები გვევლინებიან სხვადასხვა რანგის აბსტრაქციებად.

ვ. ბარულინის აზრით, ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა სისტემა არის იერარქიული სტრუქტურის, ის შეიცავს ქვესისტემებს და არ შეიძლება ყველა ერთნაირი ზოგადობით ხასიათდებოდეს, ყველა მათგანს თავისი მოქმედების სფერო, ინტენსივობა და საზღვრები აქვს. მინც რა კატეგორიალურ რიგებს გამოყოფს აღნიშნული ავტორი?

პირველი, ეს არის მატერიალური დოვლათის წარმოების წესის კატეგორიათა რიგი, რომელიც მოიცავს შემდეგ კატეგორიებს: „მატერიალური დოვლათის წარმოების წესი“, საზოგადოებრივი ცხოვრების სოციალური სფერო, არენა, სადაც ხორციელდება ადამიანთა ერთობის ისტორიული კანონები, „პოლიტიკური ცხოვრება“ ანუ საზოგადოებრივ ორგანიზაციათა და ურთიერთობათა კანონზომიერი არსებობის და განვითარების სფერო, „სულიერი ცხოვრება“ ანუ საზოგადოებრივი ცხოვრების ფუნქციონირების კანონები განხილული მისი განვითარებისათვის აუცილებელ სოციალურ ინსტიტუტებთან ერთად. როგორც დავინახეთ, პირველი რიგის კატეგორიათა სისტემამ მოიცვა თითქმის მთელი ისტორიული მატერიალიზმის პრობლემატიკა. რა გამოდის ამ რიგის კატეგორიათა კომპლექციის გარეთ? ურთიერთობა საზოგადოებრივ ობიექტურ რეალობასა და ცნობიერებას შორის.

მეორე რიგის კატეგორიებია საზოგადოებრივი ცნობიერებისა და ყოფიერების კატეგორიალური რიგი, რომელთა მეშვეობითაც ხორციელდება საზოგადოების შესწავლა გნოსეოლოგიურ ასპექტში. მხოლოდ ამ ასპექტშია შესაძლებელი პრინციპული დაპირისპირება მატერიალურისა და იდეალურის, პირველადობისა და მეორადობის თვალსაზრისით. ბარულინი ეყრდნობა ვ. ი. ლენინის ცნობილ სახელმძღვანელო დებულებას მისი შრომიდან „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“ იმის თაობაზე, რომ მატერიისა და ცნობიერების როგორც დაპირისპირებულთა განხილვა შეიძლება როგორც აბსოლუტური, ისე შეფარდებითი გაგებით და რომ მათ დაპირისპირებას აქვს აბსოლუტური ხასიათი მხოლოდ გნოსეოლოგიურ ასპექტში.

რა დასკვნების გაკეთება შეიძლება იმ თვალსაზრისთა მიმოხილვის

საფუძველზე, რომელსაც დღეს მოქალაქეობრივი უფლება აქვს მოპოვებული საბჭოთა ფილოსოფიურ ლიტერატურაში? ერთ და იმავე დროს მოქმედებს ფუნქციონირების რამდენიმე სისტემური იდეა ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა შესახებ. ყველა ავტორი ცდილობს მეცნიერულად დაასაბუთოს მის მიერ წამოყენებული თვალსაზრისი. ალბათ მთლად სამართლიანი არ იქნება მათი კატეგორიული უარყოფა, რადგან გარკვეულ ფარგლებში და კვლევის გარკვეულ ასპექტში ყოველი მათგანი გარკვეულ შედეგებს აღწევს. თუ დავუკვირდებით ისტორიული მატერიალიზმის კურსის პრობლემატიკას იმ სახით, როგორც ის არსებობს თანამედროვე ეტაპზე, როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა, დავინახავთ, რომ ნაწილობრივ რეალიზებულია თითქმის ყველა სისტემური იდეა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის ბოლომდე მოყვანილი. არც ერთი მათგანის საფუძველზე არ არის გააზრებული ისტორიული მატერიალიზმის მთელი კურსი. ასე მაგალითად, იგრძნობა საზოგადოების ორი მიმართულებით განხილვა: საზოგადოება როგორც მთლიანი სისტემა (თემა — საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაცია) და საზოგადოების ცალკეული ნაწილები (თემა — საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ორგანიზაცია და სხვა). გადმოცემულია ეგრეთწოდებული „ობიექტური“ თემები, რომლებიც წარმოადგენენ საზოგადოების ისტორიას, როგორც ბუნებრივ ისტორიულ პროცესს და არის თემებიც, რომლებიც ასახავენ ადამიანთა მოღვაწეობას (კლასები და კლასთა ბრძოლა). არც სტრუქტურული თემებია დავიწყებული (ბაზისი და ზედაშენი) და არც ადამიანის პრობლემატიკა.

მიუხედავად აზრთა ასეთი სხვადასხვაობისა, ძირითადი, ფუძემდებლური იდეები უკვე დავას აღარ იწვევს. ასეთებად შეიძლება მივიჩნიოთ შემდეგი: ისტორიული მატერიალიზმი არ არის ერთგანზომილებიანი მეცნიერება, ის საზოგადოებას იხილავს როგორც მთელს, მის სტრუქტურას, მის შემადგენელ ელემენტთა კავშირის წესისა და სუბორდინაციის თვალსაზრისით. ისტორიული მატერიალიზმის საგნის განსაზღვრებიდან, და ისტორიის მატერიალისტური გაგებიდან უშუალოდ გამომდინარეობს ისტორიული მატერიალიზმის, როგორც ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური დისციპლინის გაგება³. ამიტომ იდეა კატეგორიულ რიგთა შესახებ უაღრესად ნაყოფიერი და სწორედ ამ გარემოებით არის გამოწვეული, რომ არც ერთი ავტორი ამ იდეას გვერდს არ უვლის. ყველა მათგანი სხვადასხვა რიგს და თანმიმდევრობას გვთავაზობს, მაგრამ აზრს, რომ არსებობს განსხვავებული რიგის კატეგორიები, იზიარებს უკლებლივ ყველა.

დასაბუთებულად შეიძლება ჩაითვალოს ის აზრი, რომ ისტორიული მატერიალიზმი გარკვეული „ბლოკების“ სახით, კატეგორიათა გარკვეული ჯგუფების სახით უნდა წარმოვიდგინოთ, რომელიც მთლიანად სისტემაშია გაერთიანებული. მათი საშუალებით არის განხორციელებული საზოგადოების სხვადასხვა დონეზე შემეცნება. უდავოა ზოგადფილოსოფიურ და ზოგადსოციოლოგიურ კატეგორიათა რიგების არსებობა (იხილეთ დასახელებული სარედაქციო სტატია). ისიც უდავოა, რომ ფილოსოფიურ კატეგორიათა რიგი, საზოგადოების გნოსეოლოგიური ასპექტით შემეცნების რეალზაციას წარმოადგენს, ხოლო სოციოლოგიურ კატეგორიათა რიგი გვაძლევს ცოდნას ისევ საზოგადოებაზე როგორც მთელზე, მაგრამ მისი ცალკეული სფეროების ურთიერთკავში-

³ ეს აზრი ნათლად არის ჩამოყალიბებული სარედაქციო სტატიაში: О состоянии и направлениях философских исследований, «Вспросы философии», 1979, № 12, с. 7.

რისა და მატერიალურის იდეალურში და პირუტყუ გადასვლის მექანიზმის ახსნას ემსახურება.

უაღრესად ნაყოფიერი ჩანს მოძღვრება საზოგადოების სფეროების შესახებ, რომლის თაობაზეც უკანასკნელი ხუთი წლის მანძილზე რამდენიმე სერიოზული ნაშრომი გამოქვეყნდა [8, გვ. 14].

ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა რიგების, ქვესისტემებისა და ბლოკების სისტემატიზაციის პრინციპი უნდა იყოს იდეალურის მატერიალურით განპირობებულობის, განსაზღვრულობის პრინციპი, ანუ ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის არსი. სწორედ ეს მიდგომა აქციეს სოციალური სინამდვილის შემეცნების ძირითად მეთოდად მარქსმა და ენგელსმა.

ქ. მარქსმა პირველად „კაპიტალში“ გაატარა ძირითადი იდეა საგნების საზოგადოებრივი ყოფიერების გამოცალკეეების შესახებ მათი სხეულებრივი სუბსტრატისაგან. ამ მიდგომით ვახდა შესაძლებელი საგნის სახმარი ღირებულების და ღირებულების კატეგორიების გაგება. ღირებულება საწინააღმდეგოა მატერიალურის, სხეულებრივის, საგნობრივის. ის არ არის საგნის არც ერთი კონკრეტული თვისება, მაგრამ სრულიად ობიექტურად არსებული რეალობაა. სწორედ ეს არის საგნის სოციალური არსებობის წესი, მისი საზოგადოებრივი ყოფიერება. მარქსმა აჩვენა, რომ ისე როგორც ეს ორი სახის ობიექტური რეალობა ცალკე არ არსებობს, ასევე მჭიდრო კავშირშია მათი ამსახველი კატეგორიალური რიგები. ერთი მეორის არსია და მხოლოდ მისი საშუალებით არსებობს [1, ტ. 23, გვ. 56, 93, 213; ტ. 25, გვ. 11, 121].

ცალკეული ფილოსოფიური კატეგორიის გააზრება უნდა მოხდეს როგორც სოციოლოგიურ ისე ფილოსოფიურ-გნოსეოლოგიურ დონეზე. სწორედ ამ წესით უნდა ვაიაზროთ სოციალური აქტიურობის კატეგორიაც.

2. სოციალური აქტიურობის ცნება. სოციალური აქტიურობის კატეგორია დიდ ყურადღებას იმსახურებს როგორც ფილოსოფოსთა და სოციოლოგთა, ისე მონათესავე დისციპლინების წარმომადგენელთა მხრივ. გაზრდილი ინტერესი ცნების განსაზღვრისადმი გამოწვეულია როგორც თეორიული ისე პრაქტიკული მოსაზრებებით. განსაკუთრებული ადგილი ამ საკითხის აქტუალობის გამოიწვევს მიზეზთა შორის მაინც განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების აღმშენებლობითი ფუნქციების განხორციელებასთან არის დაკავშირებული.

სოციალისტური საზოგადოება საერთოდ და განვითარებული სოციალიზმი, განსაკუთრებით, არის ისეთი სოციალურ-ეკონომიკური წყობა, რომელშიც საზოგადოების განვითარების, ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური, სულიერი ცხოვრების სფეროთა ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია ზალხის უფართოესი მასების, მთელი საზოგადოების, შეგნებული, შემოქმედებითი, აქტიური მონაწილეობა. მარქსიზმის კლასიკოსებმა დაასაბუთეს აზრი იმის თაობაზე, რომ სოციალიზმის დამყარებით მთავრდება ადამიანთა საზოგადოების პრესტორია და იწყება ნამდვილი ისტორია, სადაც მასა არის ისტორიის ჭეშმარიტი შემოქმედი.

ლ. ი. ბრეჟნევი სკკპ XXVI ყრილობაზე მიუთითებდა „საერთო საქმით, წარმოების განვითარებით დაინტერესება, აზრთა შეპირისპირება, გულახდილი და პრინციპული კრიტიკა და თვითკრიტიკა, თითოეული მოქალაქის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აქტიურობის გაძლიერება, ეს არის საბჭოთა დემოკრატიის, მომუშავე, მოქმედი დემოკრატიის არსი“ [3, გვ. 100].

საზოგადოებათმცოდნეები ინტენსიურად იკვლევენ მასების, კლასების, სოციალური ჯგუფების, პიროვნების აქტიურობის ზრდის კანონზომიერებებს. ფილოსოფოსთა და სოციოლოგთა მიერ სოციალური აქტიურობის შესწავლის მრავალი ასპექტია დამუშავებული, დაწყებული ზოგადფილოსოფიური პრობლემატიკით და დამთავრებული კონკრეტულ-სოციოლოგიური გამოკვლევებით.

სოციალური აქტიურობის ფილოსოფიურ-გნოსეოლოგიურ საკითხებს ამუშავებს საბჭოთა ფილოსოფოსთა დიდი ჯგუფი, რომელთა აზრითაც, პრობლემის არსის გასაგებად მთავარია ობიექტურისა და სუბიექტურის, საზოგადოებრივი ცნობიერების აქტიურობის და ისტორიის სუბიექტისა და ობიექტის დიალექტიკა⁴.

სოციალური აქტიურობის კონკრეტულ სახეებს და გამოვლენის ფორმებს ამუშავებენ ავტორები⁵, რომელთა აზრითაც აუცილებელია აქტიურობის კატეგორიის შინაარსის გახსნა საქმიანობის, სოციალური მოღვაწეობის კატეგორიებთან უშუალო კავშირში.

ე. ანუფრიევი, სოხანი, ლ. დმიტრუკი, რ. იანოვსკი, ს. ლუჩინოვა, ნ. დორონინა, იუ. სალმანოვი, ვ. კუზნეცოვა, ვ. ეფრემოვი და მრ. სხვა, იკვლევენ სხვადასხვა სოციალური სუბიექტის აქტიურობას. მათი ინტერესის საგანს შეადგენს პიროვნების, კოლექტივის სოციალური აქტიურობა.

დიდი როლდენობით მიეძღვნა გამოკვლევები მასების, კლასების, სოციალური ჯგუფების, სოციალური აქტიურობის პრობლემებს⁶. ამ სახის უკანასკნელი პერიოდის შრომები ხასიათდება კომპლექსური მიდგომით. აღნიშნული ავტორები ცდილობენ განსაზღვრონ სოციალური აქტიურობის ცნების არსიც, მისი გამოვლენის ფორმებიც და სახეებიც. ისინი კონკრეტულ-სოციოლოგიურ გამოკვლევებზე დაყრდნობით ცდილობენ დაახლოებით მაინც ასახონ აღნიშნული სოციალური მოვლენების გავრცელების ფარგლები. საბოლოოდ ყველა ავტორის მიზანია შესწავლილი და დადგენილი იყოს ის ფაქტორები, ზემოქმედების ის ფორმები, რომელთა საშუალებლითაც შესაძლებელი იქნება მასების სოციალური აქტიურობის ზრდის უზრუნველყოფა და მისი მართვა სასურველი მიმართულებით.

როგორც აღინიშნა, საბჭოთა ფილოსოფოსები და სოციოლოგები იკვლევენ აღნიშნული პრობლემების თითქმის ყველა ასპექტს. დაახლოებით ყველა დონეზე, მაგრამ უმრავლესობა ძალზე შორს არის დასახული ამოცანების საბოლოო მეცნიერული გადაჭრისაგან. რადგან კონკრეტულ-სოციოლოგიური

⁴ იხილეთ ი. ვორობოვის, ვ. არეფიევას, ვ. მორდკოვიჩის, ვ. ბატიშჩევის, ვ. ბელენკის, ი. ბოკანის, ა. კობილუცის, პ. დემიჯის, იაბოკოვის და სხვათა ნაშრომები.

⁵ იხ. მ. ნუჟაევის, პ. ლობატის, ი. სტულის, ვ. მლოკოვის, ა. ჩიხაძის, ი. ჩანვლის და სხვათა ნაშრომები.

⁶ იხ. Сб. Проблемы социальной активности, Челябинск, 1974, 1975, 1976; Тиво М. Д. Общественная активность трудящихся в условиях социализма, Минск, 1974; Кульков П. И. Творческая активность крестьянина-колхозника как личности, Л., 1974; Нугаев М. А. Трудовая активность рабочего класса развитого социалистического общества, Казань, 1975; Волков Ю. Е. Общественная активность трудящихся и некоторые вопросы ее развития в условиях зрелого социализма, „Проблемы научного коммунизма“, вып. 10, М., 1976; Гоюнов В. В. Возрастание социальной активности трудящихся в условиях социализма, М., 1976; Смирнов В. А. Социальная активность советских рабочих, М., 1979; Волков Ю. Е. Общественная активность масс, «Вопросы философии», 1981, № 4.

გამოკვლევების უმრავლესობა ატარებს ლოკალურ ხასიათს, ძნელია მათი შედეგების განზოგადება და სხვა რეგიონებზე ან სხვა სოციალურ ჯგუფებზე გავრცელება. იქნებ არც ევალემა კონკრეტულ გამოკვლევას ასეთი ზოგადი შედეგების მიღება, მაგრამ ერთ აუცილებელ მოთხოვნას ყოველგვარი კონკრეტულ-სოციოლოგიური გამოკვლევა უნდა აკმაყოფილებდეს. ფაქტები და მოვლენები, კონკრეტულ-სოციოლოგიური მასალა, აღებული უნდა იყოს ისეთი წესით, მეთოდით და თანმიმდევრობით, რომ შესაძლებელი იყოს მისი მეცნიერული დამუშავება. ამ მოთხოვნის დაცვა შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ დადგენილია მოცემული სოციალური ფენომენის როგორც ხარისხობრივი, ისე რაოდენობრივი მახასიათებლები და ის მიღებულია თუ ყველა არა, მკვლევართა უმრავლესობის მიერ.

თეორიული ხასიათის შრომებიც არ არის დაზღვეული ანალოგიური ნაკლოვანებებისაგან, რაც გამოწვეულია იმით, რომ სოციალური აქტიურობის ძირითად მახასიათებელთა განსაზღვრის დროს, განსხვავებულ მიდგომას ავლენენ და ნიშან-თვისებათა შერჩევის განსხვავებული პრინციპებით ხელმძღვანელობენ.

ამ სიძნელეებზე მიუთითებს ვ. სმირნოვი თავის წიგნში „საბჭოთა მუშების სოციალური აქტიურობა“. მისი აზრით, ჯერ კიდევ არ არსებობს სოციალური აქტიურობის ისეთი კონცეფცია, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი იქნება დღეისათვის დაგროვილი ფაქტების ახსნა [2, გვ. 16].

აღნიშნული ნაკლოვანებანი, რომელიც აფერხებს მეცნიერული კვლევის შედეგების პრაქტიკულ გამოყენებას, გამოწვეულია სოციალური აქტიურობის ზოგადთეორიული და მეთოდოლოგიური ასპექტების დაუშუქებლობით.

თანამედროვე ეტაპზე წინა პლანზე გამოდის აღნიშნული საკითხების ზოგადთეორიული და მეთოდოლოგიური ასპექტების გაღრმავებული დამუშავება. რა არის სოციალური აქტიურობა, როგორია ცნების შინაარსი და მისი მეთოდოლოგიური ფუნქცია. როგორია ამ სოციალური მოვლენის არსებობის ფორმები, მისი სტრუქტურა?

თითქოს ნათლად არის დასმული საკითხი, მაგრამ ისევ დასაზუსტებელია ცნების განსაზღვრების ასპექტი და დონე. სახელმძღვანელო პრინციპად უნდა მივიღოთ საკითხის დასმის ის მეთოდი, რომელსაც მარქსიზმის კლასიკოსები მიმართავენ.

ვ. ი. ლენინის შრომებში მრავალი ასპექტით არის წარმოდგენილი აქტიურობის პრობლემატიკა, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში საკითხის დამუშავების დონე, მხარეები და ასპექტები განსაზღვრულია კონკრეტულ-ისტორიული ამოცანების მოთხოვნებით.

საზოგადოების გნოსეოლოგიურ ასპექტში განხილვისას, ვ. ი. ლენინი ხაზს უსვამდა ცნობიერების აქტიურობას. „ფილოსოფიურ რვეულებში“ ამ საკითხზე ჩამოყალიბებულია სახელმძღვანელო დებულებები, რომელიც სოციალური აქტიურობის არსის, მისი განვითარების მექანიზმისა და სტრუქტურის გასაღებს წარმოადგენს. „ადამიანის ცნობიერება არა მარტო ასახავს ობიექტურ სამყაროს, არამედ კიდევაც ქმნის მას“ . . . . .

„სამყარო არ აკმაყოფილებს ადამიანს და ადამიანი თავისი ქმედებით გადაწყვეტს შეცვალოს იგი“ [1, ტ. 38, გვ. 10—212].

ვ. ი. ლენინი ავითარებს მარქსიზმის ძირითად იდეას აქტიურობის თაობა-

ზე. მას სრულიად ახლებურად ესმის ადამიანის პრობლემა, მისი პრაქტიკული მოღვაწეობა, როგორც რევოლუციურ-გარდამქმნელი საქმიანობა.

შრომის როლის ახლებურმა გაგებამ მიიყვანა მარქსი ადამიანის აქტიურობის სპეციფიური თავისებურებების გაგებამდე. შრომის იარაღების შექმნა არის მხოლოდ ადამიანისათვის დამახასიათებელი აქტიურობის ფორმა, რომელშიაც ნივთდება და შემოინახება კონკრეტულ-ისტორიული ეპოქის ცოდნა.

მარქსმა შექმნა პრაქტიკის როლის სრულიად ახალი თეორია. პრაქტიკული საქმიანობის შედეგად ხდება ცნობიერების მატერიალიზება და მატერიალურ-საგნობრივი მოღვაწეობის, მოთხოვნილებებისა და ინტერესის ვაცნობიერება. ამ თეორიის თანახმად ახსნილია, რომ სწორედ პრაქტიკაა სუბიექტის აქტიურობის მთავარი სფერო და არა თეორიული მოღვაწეობა, როგორც ეს მთელ მარქსამდელ ფილოსოფიას ესმოდა.

როგორც უკვე აღინიშნა, ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიები სხვადასხვა რანგის და დონის მეცნიერულ აბსტრაქციებს წარმოადგენენ, მაგრამ სოციალური აქტიურობა, უპირველეს ყოვლისა, სოციალური კატეგორიაა, რომლის მიზანია ობიექტურის სუბიექტურად და სუბიექტურის რეალურ საქმეებად გარდაქმნის პროცესის ასახვა.

ვ. ი. ლენინი, რომელიც პრაქტიკულად ხელმძღვანელობდა რევოლუციური მასების უდიდეს გარდამქმნელ მოძრაობას, ახალი სოციალურ-ეკონომიკური წყობის წარმოშობას და დამკვიდრებას, ამდიდრებდა, აზუსტებდა და ავითარებდა მარქსიზმის სოციალურ თეორიას. კერძოდ, სოციალური აქტიურობის მარქსისტული თეორია მან განავითარა შემდეგი მიმართულებით: დაამუშავა თეორიისა და პრაქტიკის მრავალი მხარე, ყოველმხრივ გამოიკვლია თეორიის როლის საკითხი საზოგადოების განვითარებაში. მისი დამსახურებაა იდეოლოგიის წარმოშობის, მისი ფორმირების კანონზომიერებათა აღმოჩენა და მისი როლის დადგენა. საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის მარქსისტული თეორიის კონკრეტიზაციის გზით დაამუშავა საკითხი მოცემული ფორმაციის, ეპოქის ძირითადი სუბიექტის (კლასის) და ამ სუბიექტის დამოკიდებულების შესახებ საზოგადოების სხვა კლასებთან, სოციალურ ჯგუფებთან, ადამიანთა ისტორიულ ერთობებთან, შექმნა მწყობრი თეორია სოციალური მოვლენების ობიექტური და სუბიექტური დეტერმინანტების შესახებ.

ზემოთქმულის საფუძველზე კითხვა, რა არის სოციალური აქტიურობა, შემდეგნაირად დაზუსტდება: 1) ვინ არის მოცემული ფორმაციის, ეპოქის სოციალური სუბიექტი; 2) როგორია ამ ეპოქის, ისტორიული განვითარების ობიექტური კანონების მოთხოვნა; 3) კლასის, სოციალური ჯგუფის, ისტორიის სუბიექტის ობიექტური ინტერესი, მიზანი და საქმიანობა შეესაბამება თუ ეწინააღმდეგება პროგრესული განვითარების პროცესს?

სოციალური აქტიურობის, როგორც სოციალური მოვლენის შესწავლამ პასუხი უნდა გასცეს ამ კითხვებს. კ. მარქსის აზრით, საზოგადოებრივი საქმიანობის, ადამიანთა მოღვაწეობის შედეგად სოციალური აქტიურობა იქნეს სოციალური მოვლენის სტატუსს [4, ტ. 3, გვ. 319]. სოციალური მოვლენის შესწავლა საჭიროა განხორციელდეს კონკრეტულ ისტორიულ ჩარჩოებში.

ავტორთა დიდი უმრავლესობა სოციალური აქტიურობის ცნებას⁷, საქმიან-

⁷ ზოგიერთი ავტორი (ი. ვოლკოვი) მოითხოვს ცნებების დაზუსტებას, აუცილებლად მიიჩნია, ხმარებაში შემოღებულ იქნეს საზოგადოებრივი აქტიურობა, ნაცვლად სოციალური აქტიურობისა,

ნობის, მოღვაწეობის ცნებებს უკავშირებს. მათი აზრით, სოციალური აქტიურობა არის ყოველგვარი საქმიანობა.

მეორე ნაწილი ავტორებისა უარყოფს ამ აზრს, ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება ყოველგვარი საქმიანობის გაიგივება აქტიურობასთან, მათი აზრით, სოციალური აქტიურობა არის განსაკუთრებული სახის საქმიანობა, რომელიც გარედან კი არ არის თავზე მოხვეული იძულებით, არამედ შინაგანი სწრაფვის შედეგია, თავისუფლებით ხასიათდება. ეს არის შემოქმედებითი საქმიანობა ანუ თვითშემოქმედება.

აქტიურობის, ანუ უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, თვითმოძრაობის იდეა კაცობრიობის მთელი ფილოსოფიური აზროვნების მონაპოვარია. მატერიალისტური დიალექტიკის შექმნა სწორედ იმიტომაც იყო რევოლუცია აზროვნების ისტორიაში, რომ ის საგნების, მოვლენების, სამყაროს მოძრაობის მიზეზს თვით მის შიგნით ეძებდა. ეს არის დაპირისპირებულთა ერთიანობა და ბრძოლა.

მატერიის არსებობის სოციალური წესი არის მატერიალურისა და იდეალურის განუყრელი დიალექტიკური ერთიანობა. სოციალური სინამდვილე ობიექტურის და სუბიექტურის ურთიერთობის შედეგად იქმნება. საზოგადოება ყოველთვის აქტიურია, ის თვითმოძრავე და თვითგანვითარებადი სისტემაა. სოციალური აქტიურობის კატეგორია ხსნის მატერიალურის იდეალურში და იდეალურის მატერიალურში გადასვლის მექანიზმს. ყოველგვარი საზოგადოება აწარმოებს მატერიალურ დოვლათს მის მიერვე შექმნილი იარაღებით, რომელშიც ეპოქის ცოდნა, ჩვევა და შემეცნების დონე განვითარებული. რა იძულებს ადამიანთა საზოგადოებას განუწყვეტლედ საქმიანობდეს? მისი მუდმივი სტიმელი მოთხოვნილებებია, დაწყებული ვიტალურით და დამთავრებული სულელი-ესთეტიკური ღირებულებებით. მოთხოვნილებები და ინტერესი არის საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ყოფიერების ინდივიდუალური ფორმა.

ფ. ენგელსი მიუთითებდა, რომ ადამიანები მიეჩვივნენ თავისი მოქმედება ცნობიერებით, აზროვნებით ახსნან, იმის ნაცვლად, რომ მოთხოვნილებებს დაუკავშირონ [4, ტ. 20, გვ. 493].

სოციალური აქტიურობის განმსაზღვრელ ფაქტორებად საბჭოთა ფილოსოფოსების უმრავლესობა მიიჩნევს მოთხოვნილებებს, ინტერესს, მიზანს. რეალური პროცესი სქემატურად ასეთი თანმიმდევრობით აისახება: ცხოვრების პირობები ბაღებს მოთხოვნილებებს, მათი გაცნობიერება ბაღებს ინტერესს, ინტერესის მიღწევის გზებისა და საშუალებების ნაწილობრივი ცოდნის ბაზაზე ისახება რეალური მიზანი, რომელსაც მოსდევს პრაქტიკული საქმიანობა. მისი საბოლოო რეზულტატი შეცვლილი პირობებია, რომელიც, თავის მხრივ, ახალ მოთხოვნილებებს წარმოშობს⁸.

რადგან „სოციალურში“⁹ ფულისხმება აქტიურობა, საკუთრად სოციალურ სფეროში, საზოგადოებრივში კი ფულისხმება უკვე სფერო: ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური და სხვალი, თანამედროვე ეტაპზე ფილოსოფიურ ლიტერატურაში მოქალაქეობრივი უფლება აქვს მოპოვებული სოციალურის ცნების ფართოდ ხმარებას. ტერმინის შეცვლით შინაარსი არ იცვლება.

⁸ ამ საკითხზე იხ. (4, ტ. 18, გვ. 271, ტ. 20, გვ. 293, ტ. 21, გვ. 309; 1, ტ. 24, გვ. 104, ტ. 28, გვ. 87; 5, ტ. 1, გვ. 101; 6, გვ. 219—221). Ч е с н о в о в Д. И. Общественный интерес и механизм действия социальных законов, «Вопросы философии», 1966, № 9; Л а в р и е н к о В. Н. Проблема социальных интересов в Ленинизме, М., 1978.

ეს მეტად პირობითი სქემაა, რადგან გამოტოვებულია შუალედური რგოლები—მოტივი, განწყობა, რომელთაც ფსიქოლოგები და სოციალური ფსიქოლოგები იკვლევენ.

მოცემული სქემის გამართლება იმით შეიძლება, რომ აქ მხოლოდ სოციოლოგიურ კატეგორიებში ასახული საკვანძო მომენტებია მოცემული.

მარქსისტულ-ლენინური შემეცნების თეორია გვასწავლის, რომ ნებისმიერი სოციალური მოვლენის შესწავლა უნდა ემყარებოდეს პრაქტიკულ საგნობრივ საქმიანობას. პრაქტიკის როლი მხოლოდ სინამდვილის გარდაქმნით არ ამოიწურება, მეორე უდიდესი ნიშანი საგნობრივ-პრაქტიკული მოღვაწეობისა არის მისი პირველადობა ცნობიერების აქტიურობის მიმართ.

ერთი სიტყვით, სუბიექტის სოციალური საქმიანობის გარეშე აქტიურობა როგორც სოციალური მოვლენა არ არსებობს.

ისტორიის სუბიექტი ხალხის მასაა. ხალხის მასების სოციალური აქტიურობის გამოსაკვლევად, უპირველეს ყოვლისა, უნდა შევისწავლოთ მათი პრაქტიკული საქმიანობა, რომელიც, თავის მხრივ, წარმოადგენს სუბიექტურისა და ობიექტურის რეალურ ერთიანობას. მაგრამ მასების ყოველგვარი პრაქტიკული საქმიანობა არ არის სოციალური აქტიურობა. სოციალური აქტიურობის ცნების შინაარსის გაგებაში განსხვავების მიუხედავად, ერთ აზრს ყველა იზიარებს — სოციალური აქტიურობა არის განსაკუთრებული სახის საქმიანობა.

სოციალური აქტიურობა არის მასების იმდაგვარი საქმიანობა, რომელსაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებრივი პროგრესის აჩვენებისა ან შენელებისათვის. სოციალური აქტიურობის შედეგად ისტორიის სუბიექტი ახორციელებს თავის კლასობრივ მოთხოვნილებებს, ინტერესს, მიზანს რომელიც, თავის მხრივ, ობიექტურით არის განპირობებული.

სოციალური აქტიურობა პროცესია, რომლის ახსნის, გამოვლენის ფორმებისა და მიმართულების დასადგენად მთავარია მასში ობიექტურისა და სუბიექტურის დიალექტიკის გაგება. აუცილებელია კონკრეტულ ისტორიულ ვითარებაში საზოგადოებრივი სუბიექტის დამოკიდებულების გარკვევა მის გარემომცველ ობიექტურ სინამდვილესთან. იცვლება საზოგადოებრივი ცხოვრების ობიექტური პირობები, იცვლება თვით სუბიექტიც და ამიტომ იცვლება სოციალური აქტიურობის შინაარსიც.

ანტაგონისტურ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციებში სოციალური აქტიურობის ძირითადი შინაარსი კლასობრივი ბრძოლა იყო. სოციალური აქტიურობის ფარგლებს და ფორმებსაც კი განსაზღვრავს საწარმოო ძალთა განვითარების დონე და ეკონომიკური ურთიერთობანი. კლასობრივ საზოგადოებაში მშრომელი მასა, როგორც დამოუკიდებელი ძალა მხოლოდ კლასობრივი ბრძოლის საშუალებით გვევლინება, კლასობრივი ბრძოლის გამწვავების კვალობაზე იზრდება მათი სოციალური აქტიურობა.

ვინაიდან ანტაგონისტურ საზოგადოებაში სოციალური აქტიურობა კლასობრივი ხასიათისაა კლასობრივი ბრძოლის პროცესში ისტორიის ჭეშმარიტ სუბიექტად მშრომელი მასები გვევლინებიან, რომელთა ბრძოლა არსებული წყობილების დარღვევისაკენ არის მიმართული. მშრომელი მასის ობიექტური ინტერესი შეესატყვისება ისტორიული აუცილებლობის განხორციელებას. მიუხედავად იმისა, მშრომელ მასას შეგნებული აქვს თუ არა და თეორიულად

დასაბუთებული თავისი მიზანი, ობიექტურად მისი საქმიანობა მაინც სოციალურ აქტიურობად ითვლება.

ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში აქტიურობას ახასიათებს მიმართულება, ის ხელს უწყობს, ან ეწინააღმდეგება ისტორიის მსვლელობას. ამის გამო პირობითად, განსხვავებული კლასების აქტიურობის ტიპიზაცია შეიძლება დადებითი და უარყოფითი ნიშნის მიხედვით. ტიპიზაცია არ ნიშნავს, რომ ერთი რომელიმე კლასი ყოველთვის დადებითი ან უარყოფითი ტიპის აქტიურობის მატარებელია. განვითარების გარკვეულ ეტაპზე კლასი შეიძლება აქტიურობის მატარებელი იყოს შემდეგ კი უარყოფითი აქტიურობით ხასიათდებოდეს. ტიპიზაციაც ისტორიული ხასიათისაა.

დავუბრუნდეთ სოციალური აქტიურობის მექანიზმის სქემას. კლასის, ისტორიის სუბიექტის აქტიურობის განმსაზღვრელი არის ობიექტური მოთხოვნილებებით განპირობებული ინტერესი. კლასს არ ძალუძს უღალატოს თავის ინტერესს, მაგრამ იმის კვალობაზე, თუ რა ზომით შეიცნობს კლასი საკუთარ ინტერესს, სულ უფრო მეტად ხდება ისტორიული პროგრესის შეგნებული შემოქმედი. პროლეტარიატის ისტორიული ადგილი და მისი განპირობებული იყო მისი ცხოვრების ობიექტური პირობებით [4, ტ. 2, გვ. 140].

საბჭოთა ფილოსოფიურ ლიტერატურაში, ვ. ი. ლენინის ნაშრომებზე დაყრდნობით, ყოველშრიც არის დამუშავებული მიზნის კატეგორია, როგორც სოციალური აქტიურობის რეგულატორი, სასურველი რეზულტატის ინფორმაციული მოდელი, აქტიური საქმიანობის შინაგანი სტიმულატორი⁹.

რაც უფრო უკეთესად ასახავს მიზანი საზოგადოების მომწიფებულ მოთხოვნილებებს და ინტერესებს, მით უფრო აკავშირებს, ამჟღავნებს ადამიანებს, იქცევა მათი მოქმედების კანონად. მიზანი, თუ ის რეალურია, არის ჭგუფის, კლასის, საზოგადოების განვითარების კანონის ამსახველი.

ამრიგად, გარკვეულია სოციალური აქტიურობის სტრუქტურული ელემენტები, ობიექტური ფაქტორები, აქტიურობის სუბიექტი, განვითარების მიმართულება, მისი ფუნქციონალური თავისებურება.

აღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება ზოგადად ჩამოვყალიბოთ ცნების შინაარსი: სოციალური აქტიურობა არის ისტორიის სუბიექტის ისეთი შეგნებული საქმიანობა, რომელიც მიმართულია მისი მოთხოვნილების, ინტერესის დაკმაყოფილებისა და დასახული მიზნის განხორციელებისაკენ.

სოციალური აქტიურობის კატეგორიის განსაზღვრება ვერ იქნება სრულყოფილი, თუ არ დავახასიათებთ ამ სოციალური მოვლენის სპეციფიურ თავისებურებებს სოციალიზმის პირობებში. ზემოთ დასაბუთებული იქნა აზრი იმის შესახებ, რომ ისტორიული პროცესის განვითარების კვალობაზე იცვლება ობიექტური პირობები, იცვლება ისტორიის სუბიექტი და ე. ი. იცვლება თვით სოციალური აქტიურობის შინაარსიც. სახელდობრ რა ახალ ნიშან-თვისებებს იძენს აღნიშნული სოციალური მოვლენა განვითარებული სოციალიზმის პირობებში? საგანი ან მოვლენა მისთვის დამახასიათებელ

⁹ Гендин А. М. Потребность, интерес, цель — как фактор детерминации человеческой деятельности, в сб. Проблемы философии и научного коммунизма, вып. 6. Красноярск. 1971. с. 19; Гриценко В. М. Цель как форма опережающего отрождения, уч. записки кафедр. общ. наук Вузов Ленинграда, серия философия, вып. 15, ЛГУ, 1974, с. 113—115; Погорелова, Т. А. Категория цели и диалектика ее реализации в условиях социализма, М., 1977.

კანონზომიერებას სრულად ავლენს განვითარების შედეგებით მალალ საფეხურზე.

საკითხი სოციალური აქტიურობის თავისებურებათა შესახებ ახალი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის პირობებში ყოველმხრივ დაამუშავეს მარქსიზმის კლასიკოსებმა. კ. მარქსი „წმინდა ოჯახში“ აყალიბებს ისტორიის მსგეღვლობაში მასების როლის ზრდის კანონს: ისტორიული მოქმედების საფუძვლიანობასთან ერთად გაიზრდება მოცულობაც მასებისა, რომლის საქმესაც ეს მოქმედება წარმოადგენს [4, ტ. 2, გვ. 90].

ვ. ი. ლენინმა აღნიშნულ აზრს უწოდა ისტორიულ-ფილოსოფიური თეორიის ერთ-ერთი ყველაზე ღრმა და მნიშვნელოვანი დებულება. ის არა ერთგზის დაუბრუნდა აღნიშნული კანონის მოქმედების ანალიზს, რის შედეგადაც გააღრმავა მისი შინაარსის გაგება და ისტორიული პირობების თავისებურებათა შესაბამისად კანონის მოქმედების ახალი მხარეები წარმოაჩინა.

ვ. ი. ლენინის აზრით, სოციალისტური რევოლუცია იყო სოციალური აქტიურობის არა მხოლოდ კულმინაცია, არამედ მისი განვითარების უმნიშვნელოვანესი ეტაპიც. სწორედ სოციალისტური რევოლუციის შედეგად მოხდა მასების აქტიურობის როგორც რაოდენობრივი ისე თავისებრივი შეცვლა; შეიცვალა მისი მიმართულება. ხალხის მასა იქცა მთვარ ძალად, რომელიც უკვე პოზიტორ, აღმშენებლობით ამოცანებს ახორციელებს, მშრომელთა სოციალური მიზნები და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აქტიურობის შედეგები ემთხვევა მის ინტერესებს და მიზნებს. მასების აქტიურობა გამოდის პოლიტიკური აქტიურობის ფარგლებიდან და ვრცელდება საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მნიშვნელოვან სფეროზე [5, ტ. 14, გვ. 165-166; ტ. 36, გვ. 154-158; ტ. 39, გვ. 13-21].

ვ. ი. ლენინი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ მასების აქტიურობის დონე და სიღრმე დამოკიდებულია მათ მიერ ისტორიული ამოცანების შეგნების დონისაგან. სოციალური აქტიურობა მთლიანად დამოკიდებულია მასების შეგნებულობასა და ორგანიზებულობაზე.

ვ. ი. ლენინის ნაშრომებსა და უმნიშვნელოვანეს პარტიულ დოკუმენტებზე დაყრდნობით საბჭოთა ფილოსოფოსები მეცნიერულად ასახულებენ განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების პირობებში სოციალური აქტიურობის თავისებრივად ახალი ტიპის წარმოქმნის ფაქტს.

ეს არის მასების შემოქმედებითი აქტიურობა. შემოქმედება აგებულია მისი ფართო მნიშვნელობით: ინიციატივანი, თვითმყოფადი საქმიანობა, რომლის შედეგადაც იცვლება არა მხოლოდ ობიექტი არამედ სუბიექტიც. სწორედ შემოქმედებითი აქტიურობა არის სოციალიზმის პირობებში სოციალური აქტიურობის ახალი თავისებრივი გამოხატულება; ის ერთბაშად არ ჩამოყალიბებულა, არამედ ხანგრძლივი განვითარების სტადიები გაიარა, დაწყებული „მიტიზგობანით“ და დამთავრებული სახელმწიფოს მმართველობაში მასების უშუალო მონაწილეობით [9].

სოციალური აქტიურობის ახალი ტიპი, შემოქმედებითი აქტიურობა, ხასიათდება აქტიურობის თავისებური სახეებით და ფორმებით საზოგადოებრივი განვითარების ყველა სფეროში, რაც სპეციალური კონკრეტულ-სოციალოგიური კვლევის საგანია.

სოციალური აქტიურობის, როგორც სოციალური მოვლენის განსაზღვრისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია სოციალური აქტიურობის მიმართულე-

შის გარკვევა. ვის ინტერესებს ემსახურება ობიექტურად ეს საქმიანობა? მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა დგებოდეს საკითხი მისი ინტენსიურობის, შემოქმედებითი ხასიათის, გავრცელების სფეროებისა და სხვა თვისებების შესახებ. ასეთი მიდგომით განხორციელებულია სოციალური აქტიურობის თეორიის დაკავშირება აქტიურ ცხოვრებისეული პოზიციის მოთხოვნასთან, რომელსაც ასეთ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ჩვენი საზოგადოება კომუნისტური აღზრდის საქმეში.

იშვიათია უკანასკნელი პერიოდის მნიშვნელოვანი პარტიული დოკუმენტი სადაც არ იყოს გამახვილებული ყურადღება ხალხთა მსგების მთელი შემოქმედებითი პოტენციალის მობილიზაციის, აქტიური ცხოვრებისეული პოზიციის დამკვიდრების საკითხებზე. აღნიშნული გარემოება ერთხელ კიდევ მიუთითებს სოციალური აქტიურობის პრობლემატიკის აქტიურობაზე.

ყოველივე იქიდან, რაც ზემოთ ითქვა ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორიათა სისტემატიზაციის პრინციპების და სოციალური აქტიურობის კატეგორიის განსაზღვრის ამოსავალი დებულებების შესახებ, შეიძლება გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნა:

სოციალური აქტიურობის როგორც სოციალური მოვლენის შესწავლა უნდა განხორციელდეს, ისტორიული მატერიალიზმის იმ კატეგორიალური რიგის მეშვეობით, რომელ ასპექტშიც და დონეზეც ზდება მოცემული სოციალური ფენომენის შესწავლა.

თუ სოციალურ აქტიურობას ვსწავლობთ გნოსეოლოგიურ ასპექტში, მაშინ მისი განხილვა ზდება ზოგადფილოსოფიური კატეგორიალური რიგის—საზოგადოებრივი ყოფიერებისა და საზოგადოებრივი ცნობიერების—საშუალებით. აქ იხილება საკითხთა წრე მატერიალურის იდეალური ასახვის, სინამდვილის გაცნობიერებისა და ცნობიერების აქტიური უკუშემოქმედების შესახებ.

როცა შესწავლის ობიექტია სოციალური აქტიურობა, როგორც სოციალური მოვლენა, მისი განხილვა ზდება ისტორიული მატერიალიზმის სოციოლოგიური რიგის კატეგორიათა სისტემაში. ამ შემთხვევაში უშუალოდ ვხელმძღვანელობთ მარქსიზმის კლასიკოსთა მითითებით, რომ სოციალური აქტიურობის გავება შესაძლებელია მხოლოდ ადამიანის პრაქტიკული, რევოლუციურ-გარდამქმნელი საქმიანობის ანალიზის შედეგად.

აქედან გამომდინარე, სოციალური აქტიურობის სოციოლოგიური კვლევისას აუცილებელია მისი ისეთი კატეგორიების რიგში განხილვა როგორცაა: მოთხზენილება, ინტერესი, მიზანი.

რეალური მოთხოვნილებები წინააღმდეგობაში მოდიან მათი დაკმაყოფილებისათვის რეალურად არსებულ საშუალებებთან, რისი გაცნობიერებაც ბადებს ინტერესს. ინტერესი, თავის მხრივ, გაპირობებულია ღირებულებათა სისტემით და სოციალური განწყობით. ინტერესი ბადებს მიზანს. ადამიანის მიერ დასახული მიზანი გულისხმობს მისი რეალიზაციის საშუალებებისა და გზების ნაწილობრივ არსებობას და მათ გააზრებას. ადამიანი აქტიური შემოქმედებით ცვლის ობიექტურ პირობებს, რომლის უქონლობაც ხელს უშლიდა მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას. სოციალური აქტიურობის კატეგორიით დასახულია ის რეალური, სოციალური პროცესი, რომლის საშუალებითაც მატერიალური, ობიექტური, აუცილებლობა იქცევა იდეალურ მო-

ტივად, ეს უკანასკნელი კი, საფუძვლად იმ მოქმედებისა, რომელიც ცვლის სინამდვილეს.

სოციალური აქტიურობის, როგორც სოციოლოგიური პრობლემის გააზრება ისტორიული მატერიალიზმის სოციოლოგიურ კატეგორიათა სისტემაში ანუ მოძღვრება კონკრეტული ისტორიული ეპოქის სუბიექტის მიზნის განმსაზღვრელ და მისი რეალიზაციისათვის აუცილებელ ობიექტურ და სუბიექტურ დეტერმინანტებზე. თავის მხრივ, გვევლინება საშუალო დონის თეორიად, რომლის საშუალებითაც ხდება სოციალური პრაქტიკის დღევანდელი ამოცანების შესწავლაზე უშუალო გასვლა.

თანამედროვე საზოგადოების, ცალკეული რეგიონების, გარკვეული კლასის, სოციალური ჯგუფის, შრომითი კოლექტივის და სხვა ნებისმიერი სოციალური სუბიექტის აქტიურობის ფორმების, სახეების, გავრცელების არის, ინტენსივობის დონის და მისი ზრდის ფაქტორების შესწავლისათვის საჭიროა სოციალურ პრაქტიკასთან მეტად მიახლოება კონკრეტულ-სოციოლოგიური კვლევის საშუალებით.

ამ დონეზე სინამდვილის შესწავლის შემთხვევაში კი დამატებით კონკრეტულ სოციოლოგიურ კატეგორიათა აპარატის გამოყენება არის აუცილებელი. ასეთი კვლევის განხორციელების მეთოდიკა გულისხმობს ზოგადდღიოსოფიური, მეთოდოლოგიური პრინციპების დაცვას, მათ პრაქტიკულ გამოყენებას, რის გარეშეც არ არსებობს სოციალური სინამდვილის მეცნიერული შემეცნების ცდა.

В. А. МЕСХИ

СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ КАК КАТЕГОРИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА

Резюме

Анализ методологической функции категории социальной активности возможно проследить лишь на фоне раскрытия диалектических взаимосвязей элементов системы категорий исторического материализма. Обзор литературы и характеристика фундаментальных системообразующих идей и принципов в этой области знания служат исходными инструментами прослеживания этих взаимообусловленностей.

Определение понятия социальной активности, раскрытие содержания данного социального явления явились, со своей стороны, основой для характеристики форм проявления и путей роста и развития социальной активности социальных групп и слоев населения.

Социальная активность рассматривается в системе социологического ряда категорий исторического материализма, таких как потребность, интерес, цель.

В диалектике названных категорий прослеживается реальный процесс социальной активности, т. е. творческое осознание действительности и опредмечивание идеальных мотивов и целей в реальные дела, творческую деятельность народных масс.

ლიტერატურა

1. ლენინი ვ. ი. თხზულებანი, 2-ე გამოცემა.
2. ლუტიძე ბ. ი. ვ. ი. ლენინი ისტორიული მატერიალიზმის კატეგ. შესახებ. თბ., 1969.
3. სკვ X XVI ყრილობის მასალები, თბ., 1981.

4. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. 2-ое изд.
5. Ленин В. И. Полн. соб. соч. 2-ое изд.
6. Арефьева Г. С. Социальная активность. М., 1974.
7. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом. М., 1977.
8. Барулин В. С. Соотношение материального и идеального в обществе, М., 1-77.
9. Бродовский Е. Т. Творческая активность народных масс и научное предвидение в условиях социалистического общества, М., 1978 (Автореферат к. ф. н.).
10. Волков Ю. Е. Общественная активность масс. «Вопросы философии», 1981, 4.
11. Гончарук С. И. Законы развития и функционирования общества. М., 1977.
12. Карάваев Г. Г. Исторический материализм — метод познания общественных явлений, М., 1973.
13. Келле В. Ж., Ковальзон М. Я. Курс исторического материализма, М., 1969.
14. Келле В. Ж. Ковальзон М. Я. Теория и история. М., 1981.
15. Лашина М. В. Основные сферы общественной жизни и их взаимосвязь. «Философия науки», 1979, № 4.
16. Смирнов В. А. Социальная активность советских рабочих. М., 1979.
17. Тугаринов В. П. Соотношение категории исторического материализма. Л., 1958.
18. Чесноков Д. И. Исторический материализм как социология марксизма-ленинизма. 1973.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტმა

О. Н. ДАМЕНИЯ

(Сухуми)

ДИАЛЕКТИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ВОСПИТАНИЕ МЫШЛЕНИЯ

Воспитание человека, формирование его социальной природы не может совершаться сегодня стихийно на основе традиционных форм и способов педагогической деятельности, оно может и должно быть построено на основе теоретически осмысленных и научно доказанных положений. Однако решение столь важной и необходимой задачи, как понятийное осмысление исходных теоретических основ педагогической деятельности школы, не может быть достигнуто силой лишь педагогической науки; в этом пункте педагогика должна вступить в необходимый контакт с диалектикой, заимствуя и рассматривая положения последней в качестве своих собственных основоположений. Быть может, такое утверждение о необходимости конкретного союза диалектики и педагогики звучит слишком категорично и немного неожиданно. Если это так, то только потому, что в теоретических рассуждениях о диалектике наука о воспитании человека зачастую предается незаслуженному забвению, как, впрочем, и наоборот.

А между тем за последнее время все более настойчиво, порой «как рефрен» (Э. В. Ильенков), повторяется мысль о том, что школа должна учить мыслить, формировать в подрастающем поколении способности усвоения и созидания предметного мира культуры, навыки самостоятельного, творческого и критически-продуктивного действия. Предъявляемое к школе такое требование в общем не вызывает каких-либо сомнений ни у кого. Но при этом не всегда раскрывается и в достаточной степени осмысливается тот единственно реальный путь, который только и может вести к достижению этой цели. Без предварительного проведения работы, раскрывающей, каким образом возможно выработать (сформировать) в человеке потребность и способность к самостоятельному и творческому действию, стало быть, и мышлению, преследуемая здесь цель не может быть достигнута.

В самом деле, как можно воспитать (сформировать) мышление, отвечающее предъявляемым ему современным обществом требованиям? Ведь по сути дела здесь речь идет о воспитании (созидании) социальной природы (сущности) человека (индивида), которой он изначально не обладает. Изначально индивид (ребенок) наделен лишь предрасположенностью к усвоению социальных, собственно человеческих способностей. Формы и методы, навыки и способности, составляющие специфически человеческий способ деятельности, не фиксируются в генетической программе человека и не передаются в порядке действия законов наследственности. «У человека, — пишет в связи с этим акад. А. Н. Леонтьев, — биологически унаследованные свойства не определяют его психических способностей. Способности человека не содержатся виртуально в его мозгу. Виртуально мозг заключает в себе не те или иные специфически человеческие способности, а лишь способность к формированию этих способностей» [12, с. 208]. Современная научная литература располагает многочисленными фактами, свидетельствующими о том, что ребенок вне общественной среды и системы воспитания не может стать существом действующим и мыслящим. Стало быть, специфически человеческое в человеке формируется (образуется) не через действие закона наследственности, а через и

посредством «социального наследования» (Н. П. Дубинин). Само же «социальное наследование» реализуется, воплощается в конкретную общественную реальность не иначе, как через и посредством исторически определенной системы социального воспитания. Воспитание и только оно делает из существа не действующего и не мыслящего существо действующее и мыслящее.

Хорошо известно, что человек изменяет обитаемую им естественную среду-природу не по меркам, принципам или законам, которые он может искусственно сконструировать в своей голове, а по законам и меркам как самой изменяемой природы, так и самого себя. Короче говоря, человеческая деятельность идеально воспроизводит и строится по законам как объекта, так и субъекта этой деятельности. Сообразно этому основополагающему принципу человеческой деятельности должна быть построена и педагогическая деятельность. Это значит, что применяемые в процессе воспитания (формирования) мышления методы и принципы должны адекватно соответствовать той закономерности, по которой происходит образование мышления как в филогенезе, так и в онтогенезе. Иначе говоря, оно всегда происходит строго определенным образом, по определенной закономерности, которая и должна быть идеально воспроизведена в процессе научно обоснованной педагогической деятельности школы. Речь по сути дела идет здесь о необходимости субъективирования объективного, о превращении объективных процессов в осознанную субъективную форму педагогической деятельности, без чего цель этой деятельности не может быть достигнута.

В целях раскрытия существа сформулированной здесь проблемы представляется целесообразным рассмотреть тот единственно реальный путь, который ведет к образованию такой необходимой формы мышления, каким является понятие. Рассмотреть такой вопрос тем более необходимо, поскольку в научной, особенно в популярной и учебной литературе, не всегда он освещается достаточно последовательно с точки зрения диалектического материализма, а порой даже собственно философский (диалектический) метод подменяется неким «естественно-научным подходом» к решению проблемы мышления, стало быть, и образования понятия [7, 8]. Разумеется, велик соблазн применения естественно-научных методов познания к решению любых проблем, в том числе, и собственно философских, и таким образом покончить с извечной и неустранимой проблемой материального и идеального раз и навсегда. Однако сколь бы глубоко мы не проникли в дебри вещественной структуры мозга, кроме определенным образом организационного вещества никаких мыслей, никаких идеальных образований там не найдем. «Обладай мы даже сверхчувственной аппаратурой для регистрации электрических сигналов, — пишет известный нейропсихолог Ж. Делгадо, — несущих зашифрованную информацию, и тогда мы были бы в состоянии обнаружить только носителя (информации — О. Д.), но не его значение» [6, с. 227]. И не об этом ли писал Ф. Энгельс более 100 лет назад, предвосхищая достижения современной науки о мышлении: «Мы, несомненно, свеем когда-нибудь экспериментальным путем мышление к молекулярным и химическим движениям в мозгу; но разве этим исчерпывается сущность мышления?» [1, т. 20, с. 563].

При этом важно подчеркнуть, что научные поиски, направленные на изучение мыслительной деятельности человека с точки зрения физиологии высшей нервной деятельности, нейропсихологии, кибернети-

ки, теории информации, экспериментальной психологии, педагогики и других наук, а также изобретения технических систем, в определенной степени моделирующих деятельность мышления, весьма ценны и необходимы. Результаты таких поисков могут и должны быть теоретически обобщены и составлять определенный мыслительный материал для философской рефлексии. Однако добиться последовательно материалистического объяснения мышления чисто эмпирическим, естественнонаучным путем оказывается принципиально невозможным. Научные поиски в этом направлении, сколь бы не были они ухищрены и продуманы, не могут раскрыть, каким образом материальное переходит, превращается в идеальное, образуя феномены мышления. То есть, идеальное (мышление) каждый раз при таком подходе оказывается по ту сторону материального, ин езвозможно на этом пути найти ту единственную и реальную связь, которая и соединяет идеальное со своим материальным субстратом — с человеческим телом.

Решение данной проблемы Маркс находит в столь же простом и очевидном, сколь и важном, необходимом и всеобщем явлении, каким является **практика, труд, производство, словом, человеческая деятельность**. «Все мистерии, — пишет Маркс, — которые уводят теорию в мистицизм, находят свое рациональное разрешение в человеческой практике и в понимании этой практики» [1, т. 3, с. 3].

Исторически развивающаяся предметно-преобразующая деятельность человека и есть то самое лоно, в котором как раз и возникает мышление, формируются все его атрибуты и специфические черты, в том числе и понятие.

Вне конкретного анализа предметно-преобразующей деятельности человека мы не можем объяснить ни возникновения понятия, ни способа его реального бытия. Такой анализ человеческой деятельности не должен выступать в качестве некоей предваряющей познание пропедевтики. Необходима конкретная реализация идей материалистической диалектики в самом анализе, в данном случае, в анализе понятия. То есть необходимо при постановке и решении такой задачи раскрыть, каким образом формы и способы предметных действий человека трансформируются в его сознании и обретают там идеальную форму существования, становятся формами и способами идеальных созиданий, преобразований, показать, как «практика человека, миллиарды раз повторяясь, закрепляется в сознании человека фигурами логики» [2, т. 29, с. 98].

Однако в нашей литературе существует и другой подход к анализу понятия. Существо этого подхода состоит в том, что понятие рассматривается как результат обобщения данных форм чувственности (ощущения, восприятия и представления). То есть формы познания раскладываются друг возле друга на определенной горизонтали или же накладываются друг на друга на восходящем витке спирали по принципу от простого к сложному: «ощущение» → «восприятие» → «представление» → «понятие» и т. д. Что такая схема получила широкое распространение в нашей научной литературе, более того, что по этой схеме осуществляется на практике обучение подрастающего поколения в системе средней школы, хорошо показано в книге В. В. Давыдова [5]. Можно было бы добавить к констатируемому в этой книге положению еще и то, что по этой схеме построено обучение молодежи и в высшей школе, о чем свидетельствуют, в частности, учебная программа, учебники и другая вспомогательная литература по курсу марксистско-ленинской философии, в которых, хотя и упоминается о

практике и о ее роли в познании, в формировании мышления, но в конечном итоге понятие выводится из обобщенных данных форм чувственности. О других источниках, точнее говоря, путях образования понятия здесь речи нет.

При этом необходимо отметить, что авторы, подобным образом трактующие процесс образования понятия, для обоснования отстаиваемого ими тезиса обычно ссылаются на известное ленинское положение, в котором В. И. Ленин характеризует «диалектический путь познания истины, познания объективной реальности» как движение «от живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике...» [2, т. 29, с. 153]. Исходя из этого положения полагать, будто В. И. Ленин считал возможным образование понятия («абстрактное мышление») чисто индуктивным путем, путем анализа и обобщения данных форм чувственности — это значит, во-первых, приписать ему локковское, эмпирико-сенсуалистическое понимание самого созерцания. Локк, как известно, исходил из абстрактно-антропологического понимания субъекта познания, стоял на точке зрения так называемой «гносеологической робинзоады». А между тем для В. И. Ленина, как и для Маркса и Энгельса, в отличие от Локка и любого другого эмпирика-сенсуалиста, чувственность (созерцание) носит сугубо общественно-исторический характер. То есть то, что я ощущаю, ощущаю только потому, что оно уже ощущалось именно таким всем родом человеческим и воспроизводилось им в определенной словесной форме. Моя способность ощущать данную вещь такую, а не иную, культурно-исторически определена; я усвоил эту способность в процессе совместной жизни в обществе. Иначе говоря, само созерцание, поскольку оно человеческое, представляет собой продукт длительного исторического развития человечества. Потому Маркс пишет, что «образование пяти внешних чувств — это работа всей до сих пор протекавшей всемирной истории» [1, т. 45, с. 593—594].

Во-вторых, нельзя трактовать это положение правильно, вырвав его из общего контекста философской концепции В. И. Ленина. Там же В. И. Ленин пишет: «Мышление, восходя от конкретного к абстрактному, не отходит — если оно **правильное...** — от истины, а подходит к ней. Абстракция **материи, закона природы, абстракция стоимости** и т. д., одним словом, все научные (правильные, серьезные, не вздорные) абстракции отражают природу глубже, вернее, **полнее**. От живого созерцания к абстрактному мышлению и **от него** к практике — таков диалектический путь познания **истины, познания объективной реальности**» [2, т. 29, с. 152, 153]. Стало быть, у В. И. Ленина нет намека на то, будто «абстрактное мышление» (понятие) можно вывести индуктивным путем из данных «живого созерцания». У В. И. Ленина речь идет о важнейших **вехах, этапах, уровнях познания**, преодолеваемых на своем пути познающим мышлением. В нашей научной литературе все еще встречается предположение, будто путь познания от живого созерцания до абстрактно-логического мышления можно осветить собственно естественно-научным методом, не прибегая к каким-либо умозрительным конструкциям.

Кстати сказать, идея эта, как известно, восходит к сенсуализму, согласно которому «в интеллекте нет ничего, чего раньше не было бы в чувствах». Тем самым сенсуалисты переоценивали роль и значение ощущения в процессе познания, рассматривая его в качестве единственного источника достоверного знания. В силу этого обстоятельства сенсуализм оказался бессильным дать подлинно научное объяснение

образованием понятий, поскольку данные ощущения и содержание понятия далеко не совпадают.

Действительно, если образование понятия возможно только из ощущения, то в самом источнике должно раскрыться перед нами то, что мы считаем содержанием наших понятий — сущность, закономерность существования вещей и предметов. Понятия всегда выражают то, что в вещах и явлениях существенно, необходимо и всеобще — а что же дает нам ощущение? Какие же черты и признаки вещей, предметов объективной реальности фиксируются в наших ощущениях?

Бесспорно, что содержание наших понятий, выражаемые ими существенные, необходимые и всеобщие черты и характеристики объективного мира не даны в наших ощущениях. Мы не ощущаем во всей своей глубине и богатстве сущности предмета, закона, скажем, всемирного тяготения или же законов небесной механики, которые, как заметил еще Гегель, не начертаны на небе. Ощущение фиксирует и сообщает нам отдельные свойства воздействующего на наши органы чувств предмета: его цвет, запах, агрегатность, пространственную конфигурацию и т. д. Разумеется, я ощущаю то, чем я пишу эти строки, но то, что я ощущаю в предмете само по себе есть не ручка, а представляет собой ее цвет, внешнюю форму, температуру, агрегатность и т. д., которые мало или вовсе ничего не говорят о ручке. Они, эти свойства ручки, зафиксированные моими ощущениями, могут быть присущи и предмету, принадлежащему другому классу объектов. Но нельзя на этом основании полагать, будто данные ощущения не имеют никакого отношения к раскрываемой в понятии сущности. Или же: данные ощущения не есть нечто такое, от которого абстрагирующее мышление должно отказываться как от не имеющего познавательного значения. Такая трактовка отношения форм чувственности к понятию необходимо приводит к дуализму явления и сущности, к метафизическому разрыву и противопоставлению друг другу созерцаемого и умопостигаемого. Стало быть, это отношение должно пониматься как разные уровни познания существенного. К чему отнести то, что я ощущаю, решается на других, более высоких уровнях познания, последовательно снимающих ограниченность ощущения. Ощущение, таким образом, отражает лишь так называемые «вторичные качества» предмета, но сам предмет в его противоречивости, в его существенных, необходимых связях и отношениях не доступен ему. На этом основании многие субъективные идеалисты, в частности, махисты делали заключение, что поскольку предмет в его целостности и закономерности непосредственно не дан нашему ощущению, он не должен быть и в наших понятиях. Ошибка махистов и всех представителей философского агностицизма состояла в том, что они пытались решить собственно философскую проблему познаваемости материи на основе естественно-научного анализа нашего ощущения. Их методологическая установка была заведомо ложной, поскольку ощущением не завершается процесс познания, напротив, начинается. «Иначе, как через ощущения, — писал В. И. Ленин, — мы ни о каких формах вещества и ни о каких формах движения ничего узнать не можем» [2, т. 18, с. 320]. Материалистическая диалектика нисколько не исключает роли и значения ощущения в процессе познания, напротив, она необходимо предполагает его и придает ему то значение, какое оно имеет на самом деле, не допуская ни его переоценки, ни недооценки.

Для последовательного объяснения того, каким образом возникают наши понятия, необходимо от ощущения перейти к последующей,

более сложной форме чувственного отражения внешнего мира, каким является **восприятие**. С помощью восприятия человек осуществляет комбинацию данных ощущения, соединение которых было невозможно на уровне самого ощущения. Восприятие фиксирует внешний облик предмета в целом. Но и данные восприятия недостаточны для достижения понимания предмета. Необходимо поэтому перейти к анализу **представления**, являющегося сравнительно еще более сложной формой познания. Представление удерживает в сознании образ чувственно воспринимавшегося предмета, что дает возможность мышлению и без непосредственного контакта с ним осуществлять различные познавательные операции — сравнивать, анализировать, находить более важные черты и признаки его и т. д. Однако даже подробный анализ не только одного ощущения, но и всех форм чувственного отражения внешнего мира не дает объяснения сложного механизма формирования понятий.

В самом деле, если содержание понятия можно было бы объяснить из данных ощущения и других форм чувственного отражения объективной реальности, то это значило бы, что познающему субъекту достаточно увидеть познаваемый объект, чтобы уже что-то в нем понять. Но видимое и умопостигаемое, как уже отмечалось, не есть одно и то же. Скорость света, например, недоступна ощущению, но мышление обязано схватить и выразить ее. Кроме того, что особенно важно, когда смотрим на знакомый нам предмет, мы видим в нем то, что понимаем. Даже тогда, когда мы смотрим на совершенно неизвестный нам предмет, наше зрение ищет и может находить только то, что уже нам известно. Не значит ли это, что мы можем видеть то, что уже знаем? Разве нелепо утверждать, что хотя без данных органов чувств, чувственного опыта формирование понятий в сознании человека невозможно, но и без понимающего разума, организующего и направляющего сознание, нет самого чувственного опыта? Еще более выразительно звучит эта действительная антиномия познания в устах некоего античного анонимного автора, который говорил: «Если ты не знаешь, что ищешь, то что же ты ищешь, а если ты знаешь, что ищешь, то зачем же ты ищешь?».

Чтобы разобраться в этом весьма важном и сложном вопросе теории познания, предпримем небольшой исторический экскурс и рассмотрим вкратце, как вышесформулированная проблема ставилась и решалась в истории развития философской мысли. Различие между данными чувственных органов и понятийного мышления было хорошо известно уже в античной философии. Так, великий атомист Демокрит из Абдер четко различает темное (чувственное) и истинное (разумное) познание. Так называемый первоэлемент мира (он же и первопричина, первосущность и т. д., в качестве которой выступают различные вещества, как вода, земля, воздух и т. д.), по мнению многих древнегреческих натурфилософов, чувственно не воспринимаем, хотя и представляет собой нечто вещественное, телесное. Совершенно ясно для Левкиппа и Демокрита, что знание об атомах можно получить лишь путем чисто логического рассуждения, но никак не через органы чувств. Объективный мир делим, но это деление не бесконечно; пределом делимости вещества может быть только та частица, которая уже далее не делится. Следовательно, мир необходимо должен состоять из мельчайших частиц, далее не делимых. К этому выводу атомистического учения, что весь мир состоит из атомов и пустоты, что атомы и пустота наделены определенными свойствами, разум приходит самостоятельно. Что же касается свойств вещей, воспринимаемых органами

чувств, то («лишь») в общем мнении, — говорит Демокрит, — существует сладкое, в мнении — горькое, в мнении — теплое, в мнении — холодное, в мнении — цвет, в действительности же (существует только) атомы и пустота» [13, с. 76].

Философская мысль древней Греции не только установила факт различия между чувственными и логическими формами познания, но также и попыталась, что особенно важно, найти путь решения проблемы соотношения чувственного и логического. Уже Гераклит Эфесский отмечает некоторую зависимость органов чувств от разума. Один из его фрагментов гласит: «Плохие свидетели для людей — глаза и уши тем, кто имеет грубые психей». Но особый интерес в этом плане представляет одно из основных произведений Платона «Теэтет», в котором автор, придирчиво рассматривая роль чувственных органов познания, высказывает весьма близкую нам мысль. Вот что говорят платоновские герои Сократ и юноша Теэтет в диалоге между собой:

«Сократ... Суди сам, какой ответ правильнее: глаза — это то, чем мы смотрим или с помощью чего мы смотрим? Так же и уши — это то, чем мы слышим или с помощью чего мы слышим?»

Теэтет. Мне кажется, Сократ, в обоих случаях надо говорить, с помощью чего мы ощущаем» [14, т. 2, с. 281].

Как видно из дальнейшего хода рассуждения беседующих героев, по Платону, наша душа и только она обладает знаниями, видит с помощью глаз, слышит с помощью ушей и т. д. Душа (сознание) содержит в себе знание о всеобщем, существенном и необходимом, которые чувственно не воспринимаемы. «...Душа сама по себе, как мне кажется, наблюдает общее во всех вещах» [14, т. 2, с. 283]. Значение платоновской мысли состоит в том, что она фиксирует творчески созидательную, конструирующую силу человеческого разума. Разум, по Платону, питается не одними только данными органов чувств и не в анализе или обобщении этих данных состоит его предназначение; он призван самостоятельно постигать то, что не доступно нашим органам чувств. Но эта созидательная сила разума, по мнению Платона, не от мира сего и представляет собой продукт некоей непознаваемой мистической силы.

Не только Платон, но и все последующие философы вплоть до Маркса не смогли строго научно и последовательно разрешить проблему соотношения чувственного и рационального в процессе познания. При этом актуальность самой проблемы оставалась непреходящей со времен древних греков. Но особенно острой становится она в эпоху нового времени в связи с радикальными преобразованиями в самом способе существования человека и с началом бурного развития производительных сил общества и наук о природе. Старая проблема стала рассматриваться в свете новых требований практики научного познания. Весьма достопримечательно звучит в этой связи формулируемое Кантом требование: «Естествоиспытатели поняли, — пишет великий кенигсбергский мыслитель, — что разум видит только то, что сам создает по собственному плану, что он с принципами своих суждений должен идти впереди, согласно постоянным законам, и заставлять природу отвечать на его вопросы, а не тащиться у нее словно на поводу... Разум должен подходить к природе, с одной стороны, со своими принципами,сообразно лишь с которыми согласующиеся между собой явления и могут иметь силу законов, и с другой стороны, с экспериментами, придуманнымисообразно этим принципам для того, чтобы черпать из природы знания, но не как школьник, которому учитель под-

сказывает все, что он хочет, а как судья, заставляющий свидетеля отвечать на предлагаемые им вопросы» [10, т. 3, с. 85—86].

Кант четко фиксирует активность разума и ограниченность индивидуального чувственного опыта. Для него, как и для многих его предшественников, недостаточно видеть, чтобы понимать то, что видишь; для того, чтобы понимать то, что видишь, необходимо уже что-то знать. Но сами эти знания, выражающие нечто необходимое, всеобщее и существенное в вещах и явлениях, принципиально невыводимы из чувственного опыта. Более того, эти знания (понятия и категории), по Канту, предшествуют опыту и потому являются априорными. Кант несомненно был прав, когда утверждал, что чувственный опыт сам по себе невозможен без синтетических суждений и категорий, имеющих характер закона, необходимости и всеобщности, что в своем индивидуальном опыте человек не может не опираться на что-то, данное ему заранее. Но неправ был философ, когда объявлял априорным то, что предшествует и организует индивидуальный чувственный опыт человека. Поиски решения основополагающих проблем теории познания, в том числе и проблемы соотношения чувственного и рационального, в индивидуальном сознании человека привели Канта к априоризму и агностицизму, так и не дав искомого решения проблемы.

Впрочем, было бы несправедливо требовать от Канта решения этой проблемы; вполне достаточно того, что он ее обнажил, подготовив почву для последующего шага. И такой шаг был сделан Гегелем.

Гегель, пожалуй, один из первых, кто решительно отказался от идеи гносеологической «робинзонады». Слабость традиционного подхода, метода решения проблемы он видит в том, что познание рассматривалось в истории философии как процесс приобретения знаний отдельным индивидом, т. е. действительным и единственным субъектом познания считался отдельный, изолированный индивид. Для Гегеля изолированный, отдельный индивид есть абстракция; в своей же конкретности он представляет собой не просто часть целого, а сокращенное общество. Более того, индивид не появляется в готовом виде как таковой, а становится таковым по мере того, как он овладевает общественно значимыми предметами и ценностями, усваивает навыки и способности к человеческой деятельности. Даже телесная организация индивида, по Гегелю, есть в определенном смысле не только исходная предпосылка, но и результат его деятельности. «Индивид, — пишет в связи с этим Гегель, — сам обладает некоторым первоначальным определенным бытием... Это бытие, тело определенной индивидуальности, есть первоначальность ее, не результат ее действия. Но так как индивид в то же время есть только то, что получается в результате его действия, то его тело есть им же созданное выражение его самого и вместе с тем некоторый знак, который не остался непосредственной сутью дела, но в котором индивид дает только знать, что он есть в том смысле, что он осуществляет свою первоначальную природу в произведении» [4, т. 4, с. 165].

Для Гегеля совершенно очевидно то, что действие человека есть единственный способ его существования. Но само действие индивида мотивировано, детерминировано культурно-историческим назначением преднаходимых им общественно значимых предметов и ценностей, которыми он овладевает в процессе обучения (воспитания). Овладеть же общественно значимыми предметами и ценностями индивид не может, не осмысливая, не понимая воплощенного в них культурно-исторического содержания. Тем самым индивид овладевает и историей общества, по-

скольку она в снятом виде содержится в усваиваемом им общественном мире, и логикой истории, которая необходимо становится логикой его собственной деятельности. Сознание — не дар богов или какое-либо мистическое явление; оно представляет собой результат исторического опыта познавательной деятельности человека. Индивид только усваивает и превращает в свои собственные определения то, что он находит вокруг себя. Усваивая созданный предшествующими поколениями общественный мир, индивид усваивает вместе с ним и всеобщие формы мышления — понятия и категории и их содержания. Таким образом, Гегель делает эпохальное открытие, хотя и на идеалистической основе; всеобщие формы мышления (понятия и категории) содержатся не в данных органах чувств, как это принято было считать на протяжении тысячелетнего развития философской мысли, а прежде всего в предметной структуре самих общественно значимых предметов и ценностей, усваиваемых индивидом в процессе его непосредственного формирования (воспитания).

Однако это открытие в интерпретации самого автора претерпело столь непомерную мистификацию, что оно так и не решило проблемы соотношения чувственного и рационального в познании. Объяснив роль и происхождение руководящих опытом, но из индивидуального опыта невыводимых всеобщих форм мышления — понятий и категорий из реального процесса формирования исторически конкретного человека, он в то же время считал эти формы определениями Мирового Духа. Гегель ближе, чем кто-нибудь из его предшественников подошел к решению проблемы, но показал неразрешимость данной проблемы с точки зрения идеализма вообще.

Решение этой проблемы было найдено К. Марксом в процессе глубокого исследования форм и способов существования исторически конкретного человека. Проблемы познания, традиционно казавшиеся самыми отдаленными от мира сего, получают свое рациональное разрешение в мире повседневной человеческой практики. Только через и посредством конкретного анализа и осмысления этой практики стало возможным установить социальную природу как чувственных, так и рациональных форм отражения человеком внешнего мира. Даже органы чувств — зрение, слух, обоняние и др., кажущиеся на первый взгляд чисто биологическими способностями, в своей действительности, как человеческие органы, не даны нам от природы в готовом виде. Индивид не просто видит тот или иной внешний предмет, как это может сделать животное, а должен видеть и понимать то, что видит, как видит и понимает этот предмет весь род человеческий. Индивид должен научиться по-человечески видеть и понимать тот общественный мир, в котором он живет. Воспитание для Маркса, как, впрочем, и для Гегеля — это единственный путь формирования, становления каждого нового индивида в качестве возвышающегося над своей телесностью и целенаправленно организующего свою жизнь субъекта. Именно в процессе воспитания индивид может приобрести способность по-человечески ощущать и переживать окружающий его внешний мир и самого себя.

Разумеется, чувственные органы восприятия внешнего мира человек унаследовал от своего животного предка. Но в процессе исторического развития человека они претерпели столь значительные изменения, что сегодня уже имеем основание говорить о социальной природе самих ощущений. Чувственное восприятие несомненно содержит в себе момент зеркального и других форм пассивного отражения внешнего мира, но не сводится к ним. Одно только воздействие внешнего

объекта на органы чувств субъекта недостаточно для возникновения его психического образа. Для возникновения чувственного образа внешнего объекта необходимо активное отношение субъекта к воспринимаемому объекту. Это значит, что чувственное восприятие внешних объектов «является не пассивным, не мертвенным, а активным, что в его определение входит человеческая жизнь, практика и что оно характеризуется движением постоянного переливания объективного в субъективное» [11, с. 54]. Поэтому чувственное восприятие внешнего мира есть продукт деятельности субъекта. Вот сколь прозорливым оказался Платон, предполагая, что воспринимают не органы чувств, а человек при помощи органов чувств. Вспомним в связи с этим тезис К. Маркса о Фейербахе, в котором утверждается, что «главный недостаток всего предшествующего материализма — включая и фейербаховский — заключается в том, что предмет, действительность, чувственность берется только в форме объекта, или в форме созерцания, а не как человеческая чувственная деятельность, практика, не субъективно» [1, т. 3, с. 1]. Способность чувствовать внешний мир и самого себя формируется в каждом индивиде прижизненно через и посредством воспитания, приобщения его к наличному предметному миру и ценностям, в процессе совместной деятельности и общения с живыми людьми. Таким образом, чувственные органы человека в их специфической культурно-исторической определенности есть не результат наследования эволюции животного мира, а продукт человеческой деятельности, исторического развития самой этой деятельности.

Точно таким же путем усваивает формирующийся ребенок всеобщие формы мышления. Усваивая общественно значимые предметы и ценности культуры, чувственно данные ему извне, индивид усваивает тем самым и язык этой культуры, понятия и категории, их содержание и смысл. Всеобщие формы мышления — понятия и категории, индивид не извлекает из своей субъективности и не образует посредством обобщения данных органов чувств, а получает в готовом виде и усваивает их, превращает в феномен своего сознания. Следовательно, сами эти всеобщие формы мышления существуют для индивида объективно, вне его, в сознании других людей, в предметах и ценностях, составляющих «тело» общества. Они не являются врожденными или априорными и не образуются в голове каждого индивида в силу особой организации его тела.

Индивид должен усвоить, сделать своим собственным то, что он находит вокруг себя в обществе. Единственный путь, ведущий к достижению этой цели, есть **воспитание**.

Каждый индивид (ребенок), вступающий в общественную жизнь, застаёт как бы в готовом виде особый мир и чтобы стать человеком, он должен овладеть этим миром. Но мир, которым формирующийся ребенок овладевает, есть не что иное, как предметный, человеческий мир, в котором кристаллизована, опредмечена вся история человечества. Овладеть общественно значимым предметом — это значит, во-первых, овладеть опредмеченным в нем социальным содержанием, культурным смыслом; во-вторых, адекватно воспроизвести в движении человеческого тела (рук, ног и т. д.) ту его культурно-историческую функцию, которая была закреплена за ним предшествующей историей человечества. То есть формирующийся ребенок должен научиться применять, следовательно, и понимать предмет таким образом, каким образом применял и понимал его весь род человеческий.

Однако такая деятельность, адекватная (хотя, конечно, и не тождественная) той, которая кристаллизована, опредмечена в объектив-

но существующем и каждым индивидом преднаходимом предметном мире общества, не может формироваться в ребенке под влиянием самого этого предметного мира. Созданные человеком общественно значимые и ценностные предметы сами по себе ничего не сообщают еще не сформировавшемуся ребенку и он один не может распредметить определенное, расшифровать зашифрованное в них человеческое, культурно-историческое содержание. Но дело в том, что ребенок не стоит перед окружающим его общественным миром один на один, он «не просто брошен в человеческий мир, а вводится в этот мир окружающими людьми, и они руководят им в этом мире» [12, с. 187]. Его отношение к предметному миру всегда опосредствовано общественными отношениями. Это значит, что ребенок не может относиться к миру предметов иначе, нежели относятся к нему непосредственно окружающие его взрослые люди. Следовательно, формирующийся ребенок необходимо включается в общение с людьми, непосредственно его окружающими, вступает с ними в совместную деятельность, направленную на освоение общественного мира.

Подчеркивая важную роль **общения** в формировании индивида, в частности, его мышления, Л. С. Выготский писал: «...Общение необходимо предполагает обобщение и развитие словесного значения, т. е. обобщение становится возможным при развитии общения... Есть все основания рассматривать значение слова не только как единство мышления и речи, но и как **единство обобщения и общения, коммуникации и мышления**» [3, с. 51—52] (выделено нами. — О. Д.). И только через эту совместную деятельность с людьми и в непосредственном общении с ними ребенок начинает овладевать общественным миром, созданным людьми в процессе их исторического развития, формировать свои способности, превращать преднаходимые им в обществе предметы и ценности в органы «своей индивидуальности», научаясь тем самым адекватной человеческой деятельности. По своей функции, по своему социальному смыслу и цели этот процесс является не чем иным, как воспитанием человека в самом широком и строгом смысле слова, формированием его как деятельного субъекта общественной жизни. В своей действительности воспитание есть единственный путь, по которому как раз и происходит одухотворение, социализация каждого нового ребенка, пробуждение в нем индивидуализированного (индивидуального только по своей эмпирической форме, но общественно по своей сущности, содержанию) сознания, формирование всех его человеческих признаков и черт, словом, превращение не обладающего способностью действовать и мыслить существа в существо действующее и мыслящее.

Только предметно-преобразующая деятельность есть та самая реальная и социальная сфера, в которой и возникает потребность, а затем формируется способность человека осознавать совершаемые им сложные операции, т. е. потребность и способность к мыслительной деятельности. Такой подход к объяснению процесса образования понятия, стало быть, и формирования мышления ребенка есть не предположение или теоретическое построение, а строго научное положение, теперь уже экспериментально подтвержденное [9].

Возникновение потребности мыслить, а затем и самого мышления носит необходимый характер, поскольку без мышления невозможно ни одна сколько-нибудь значимая, пусть даже самая простая операция, совершаемая человеком. Невозможно без мышления само существование, реальное бытие человека; чтобы жить, человеку необходи-

мо мыслить. Не формируя в человеке способности мыслить, невозможно формирование в нем других человеческих способностей, или же, лишившись способности мыслить, человек лишается и других способностей.

Таким образом, сколь бы глубоко мы не проникли в механизм деятельности форм чувственности, вывести из них посредством обобщения понятие и проследить таким способом действительный путь образования мышления невозможно. Тем более, как уже отмечалось, формы чувственности сами по себе, как бы в чистом виде, вне мышления не выступают, как, впрочем, и наоборот. В своей действительности человеческое ощущение всегда есть **мыслящее ощущение**, а мышление— **ощущающее мышление**. Лишь конкретный анализ предметно-преобразующей деятельности человека есть тот путь, по которому и можно строго последовательно, шаг за шагом раскрыть, каким образом лишенное способности по-человечески действовать, ощущать и мыслить существо обретает эти поистине универсальные и уникальные в природе способности и становится субъектом для себя. И только на этом теоретически, но не узко эмпирически, воспроизводимом пути можно решить проблему образования мышления, стало быть, разработки и адекватно воспроизводящего свой предмет педагогического метода воспитания мышления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., 2-е изд.
2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений.
3. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. М., 1956.
4. Гегель. Сочинения.
5. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении. М., 1972.
6. Дельгадо Х. Мозг и сознание. М., 1971.
7. Дубровский Д. С. Информация, сознание, мозг. М., 1980.
8. Дубровский Д. С. Психические явления и мозг. М., 1971.
9. Ильенков Э. В. Выдающееся достижение советской науки, «Вопросы философии», 1975, № 6.
10. Кант И. Сочинения в шести томах.
11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность, М., 1977.
12. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. М., 1972.
13. Материалисты древней Греции. М., 1955.
14. Платон. Сочинения в трех томах.

Представлена Институтом философии
АН Грузинской ССР

Р. В. КАБИСОВ

(Цхинвали)

Г. В. ПЛЕХАНОВ О СУЩНОСТИ И ДВИЖУЩИХ СИЛАХ
 ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Известна та высокая оценка, которую заслужили философские труды выдающегося теоретика и пропагандиста марксизма в России Георгия Валентиновича Плеханова у В. И. Ленина.

Напомним одну из этих оценок, относящуюся ко времени создания известного труда «Материализм и эмпириокритицизм», в котором вождь партии отстаивает чистоту марксистской теории именно в связи с наступлением контрреволюционных элементов на эту теорию: «Я читаю внимательно наших партийных философов, читаю внимательно эмпириомониста Богданова, эмпириокритиков Базарова, Луначарского и др. — все мои симпатии они толкают к Плеханову. ...Тактика его — верх пошлости и низости. В философии он отстаивает правое дело». Так писал В. И. Ленин относительно Плеханова в письме к Горькому от 7 февраля 1908 года.

Но не менее известны в литературе и утверждения, согласно которым «Плеханов недопонял сущность и движущие силы» названной революции, что выразилось у него будто бы в том, что «он делал неправильный вывод, что рабочий класс не может быть руководящей силой революции», «не показал отличия его революционности от революционности других классов», «отрицал диктатуру пролетариата», «не понял значения русского крестьянства в освободительном движении», «сбрасывал его со счетов революции», «отводил главную роль в ней (революции) либеральной буржуазии, а не пролетариату»¹.

В то же время в произведениях самого Плеханова часто встречаем утверждения такого порядка: «Сила нашего революционного движения остается в движении рабочего класса» (3. Ед. хр. 32, инв. № 107, 38 лист 1); что «прошли те времена, когда пролетариат служил орудием буржуазии, миновали безвозвратно. Теперь пролетариат является демиургом нашей революционной действительности. Теперь он — главная сила и это дает ему особые права, это налагает на него особые обязанности» [9, т. 15, с. 394]; что «...нужно, чтобы вся крестьянская Россия подверглась «воздействию нашей партии», ибо «мы не можем победить, не сделав этого, а сделав это, мы не можем не победить» [9, т. 15, с. 13]. Потому совершенно естественно встает вопрос о соответствии действительности вышеприведенных утверждений критиков Плеханова.

Но поскольку та же литература о Плеханове убеждает и в том, что главным препятствием на пути к подлинно плехановскому пониманию этих вопросов служат, с одной стороны, нарушение общеизвестных методологических требований, а с другой, игнорирование таких особенностей творческого наследия Плеханова, которые в известной

¹ См. История философии в 6-ти тт., т. 5, с. 290; В. А. Фомина. Философские взгляды Г. В. Плеханова, М., 1955, с. 228—232; М. М. Розенталь. Вопросы эстетики Плеханова, М., 1939, с. 17—22; С. М. Бычков. Вступительная статья к сб. Л. Н. Толстой в русской критике, М., 1960, с. 48; Г. Е. Матвеев. Г. В. Плеханов и буржуазная историография нач. XX века по русской философии и общественной мысли, Ижевск, 1974 и др.

мере также приобрели статус методологических требований относительно творчества самого Плеханова, то, видимо, наиболее целесообразно в начале же дать в качестве ключевых именно эти методологические требования.

1. Надо покончить с неизжитой до сих пор практикой, когда критики при характеристике его **понимания** того или иного вопроса вместо того, чтобы исходить из всей совокупности его идей, с учетом внутренней логики всех его рассуждений, по сути дела ограничиваются отдельными, чаще механически вырванными из общего контекста цитатами.

2. Применительно к самому Плеханову статус методологических требований приобрели неоднократно повторяемые им убеждения в том, что «если палка перегнута в одну сторону, для ее выпрямления ее надо перегнуть в другую сторону»; что «в момент борьбы трудно предохранить себя от крайностей и почти невозможно уберечься от несправедливости по отношению к врагу» [10, т. 2, с. 699], поскольку многие передержки, имеющие место в работах Плеханова, именно такого происхождения.

3. Исследователи Плеханова постоянно должны помнить и то обстоятельство, что после смерти Энгельса до Ленина во всей международной социал-демократии именно Плеханов оказался наиболее талантливым «ортодоксальным» марксистским философом, так как обстоятельство это уверило его в том, якобы в решении всех вопросов теории и практики марксизма его задача сводится к такому **общетеоретическому, методологическому** («алгебраическому») их решению, которые бы поддавались нужной конкретизации (модификации) соответственно частным (конкретным) случаям их применения, и чем, по его убеждению, должны заниматься не лидеры его масштаба, а значительно меньшего ранга. При этом в данном своем утверждении Плеханов в известной мере исходил из глубокого убеждения в том, что «**единичные** причины не могут произвести коренных изменений в действиях **общих и особенных** причин, которыми к тому же обуславливаются направление и пределы влияния единичных причин» [10, т. 2, с. 332].

4. Чувство отмеченного лидерства сопровождалось в Плеханове чувством особой ответственности за свои поступки, поведение и выражение своих мыслей в том отношении, чтобы своим не в меру резким, неосторожным выражением не отбить у адресата охоту работать на революцию; а это, в свою очередь, приводило его к тому, что он не всегда в должной мере **открыто, полно и прямо** высказывал все, что он думал по тому или иному поводу, часто оставляя многое недосказанным. Подтверждением этому может служить его письмо к Дану от 26 ноября 1908 г., где он писал: «Я никогда не предполагал, что, выступая крайне непримиримыми в «Голосе социал-демократов», мы можем в легальной печати идти под руку с Валентиновым, Юшкевичем и прочей полумарксистской сволочью (не поставьте в вину, что я раньше не выражался так резко: думал-то я о них всегда так)» (выделено нами — Р. К.). То же самое обнаруживается и при сопоставлении подготовительных вариантов его работ с опубликованными.

5. При характеристике отношений Плеханова к первой русской революции следует иметь в виду и его вынужденную оторванность от родины, от русской действительности, относительно чего Н. К. Крупская писала: «Судьба Плеханова трагична. В области теории его заслуги перед рабочим движением чрезвычайно велики. Но годы эмиграции не

прошли для него даром: они оторвали его от русской действительности. Широкое массовое рабочее движение возникло в то время, когда он уже был за границей. Он видел представителей различных партий, писателей, студентов, даже отдельных рабочих, но русской рабочей массы он не видел, с ней не работал, ее не чувствовал...» [7]. И потому он и был лишен «того мерила», которое «вырабатывается опытом» [7].

6. Исследователи Плеханова должны чувствовать и широко используемый Плехановым прием презрительной иронии в критике, дабы подобная иронически выраженная им мысль не принималась в прямом ее звучании за плехановскую.

7. Наконец, на сегодня роль и место исходной методологической установки в исследовании Плеханова должно занять и положение о том, что Плеханов правильно решал вопросы теории и практики марксизма там, тогда и постольку, где, когда и поскольку они подавались объяснению с горизонта, достигнутого марксизмом в деятельности самих Маркса и Энгельса, т. е. с уровня тех принципов и установок, которые уже успели уложиться в марксизме; он оказался бесспорным в решении тех вопросов, которые требовали взглянуть на них именно с качественно нового, более высокого уровня развития **самого марксизма**.

Думается, что при соблюдении этих методологических требований плехановское понимание сущности и движущих сил нашей первой революции представит перед нами в значительно ином свете.

Так как критика Плеханова начало его «ошибочных» положений и установок насчет данной революции относят к периоду второго съезда партии, в частности, к спорам по предлагаемой съезду программе, то с нее мы и начнем.

*
*
*

Известно, что написание проекта программы было поручено Плеханову. В. И. Ленин, прочитав его, сделал ряд весьма существенных замечаний. Ознакомившись с этими замечаниями В. И. Ленина, многие историки, философы, социологи и литературные критики пытаются представить дело таким образом, будто между В. И. Лениным и Плехановым здесь завязались такие **принципиально непримиримые** споры и расхождения, которые затем легли в основу борьбы большевизма и меньшевизма.

В какой же мере это соответствует действительности?

Что между Лениным и Плехановым по вопросам программы действительно были споры, соответствует исторической правде. Но делать из этого такие крайние выводы, с какими мы сталкиваемся в литературе, едва ли есть основание.

И в самом деле. Возьмем вопрос о диктатуре пролетариата. Если дело действительно обстояло так, что расхождение между Лениным и Плехановым по данному вопросу носило **принципиально несовместимый** характер, то какой же из Плеханова марксист?! Ведь Ленин неоднократно указывал, что марксистом может считаться только тот, кто доводит классовую борьбу именно до диктатуры пролетариата. Поскольку же в данном случае речь идет о расхождении между Лениным и Плехановым именно **до и во время II съезда**, то получается одно из двух: либо Плеханов никогда не был настоящим марксистом, либо споры эти с Лениным носили иной характер. А так как известно, что Ленин считал Плеханова (по крайней мере, до II съезда) неплохим

марксистом, остается предположить второе. И действительно, всестороннее изучение материалов самого съезда, поведение Плеханова на съезде, его переписка, касающаяся споров с Лениным по вопросам программы, а также оценка Лениным заслуг и поведения Плеханова на II съезде склоняют мысль к тому, что расхождения между Лениным и Плехановым по вопросу о диктатуре пролетариата носили скорее реакционный характер.

В подтверждение этой мысли мы можем сослаться, во-первых, на письмо самого Плеханова к В. Засулич — одному из членов комиссии по составлению проекта программы (19 марта 1902 г.), в котором по вопросу диктатуры пролетариата он писал: «Против поправки, касающейся диктатуры пролетариата, я ничего не имею... (выделено нами. — Р. К.). Я заменил выражение диктатура пролетариата выражением власть пролетариата: это одно и то же, ибо в политике кто имеет власть, тот и диктатор» [8, т. 2, с. 95].

Можно сослаться, во-вторых, на поведение Плеханова на съезде. Здесь, как известно, по вопросу о диктатуре пролетариата разгорелись горячие споры и дискуссии, где против ленинского пункта о диктатуре пролетариата особо остро ополчились антинисковцы во главе с Акимовым и Мартыновым.

Плеханов же, опровергая доводы и положения оппортунистического, антинисковского направления и отстаивая линию твердых искровцев по ленинскому пункту о диктатуре пролетариата, заявляет, что принципы демократии должны быть подчинены интересам революции, что «успех революции — высший закон». Во имя интересов революции, предупреждал Плеханов, пролетариат не должен оставаться ни перед чем, в том числе и перед лишением буржуазии избирательских прав, разного его реакционного парламента.

Имелась в виду необходимость захвата власти пролетариатом и установления им своего господства. Но в понимании сущности диктатуры пролетариата важное место занимают и вопрос о руководящей роли пролетариата в революции, и вопрос о крестьянстве, как союзнике пролетариата. А в этой связи Плеханов в упомянутом письме писал: «Совершенно не понимаю, как это формулировать пункты в духе пролетарской (надеюсь, не Мартыновской) борьбы. А я как формулировал? (выдел. нами. — Р. К.). Вся наша программа, от начала до конца, должна иметь в виду именно эту борьбу, но если кому-нибудь не нравится, что в моем проекте указано на то, что пролетариат совершит революцию, поддержанный другими слоями эксплуатируемой массы, то здесь я вижу принципиальное разногласие. Дело не в том, что пролетариат совершит революцию в интересах этих слоев, а в том, что некоторые из них он может и должен привлечь для совместной борьбы с капитализмом».

Все это подтверждал своим поведением Плеханов и на съезде. Что касается всех остальных обсуждаемых вопросов, то по ним Плеханов проявлял еще большее единогласие с Лениным, о чем свидетельствует хотя бы его ответ Рязанову, пытавшемуся представить дело таким образом, якобы представленный съезду проект программы является собой «искаженный проект программы группы «Освобождение Труда». В нем Плеханов пишет: «Нынешний наш проект программы есть именно не что иное, как старый проект группы «Освобождение Труда», вновь изданный с соответствующими изменениями. Рязанов не одобряет этих изменений, но мы убеждены, что без них обойтись невозможно, и если бы наша партия поручила нам написать новую программу и при этом взять за точку исхода старый проект нашей

группы, то мы немедленно и нимало не колеблясь восстановили бы, параграф за параграфом, проект, известный теперь под именем проекта редакции «Искры» и «Зари». Никакого другого проекта мы не могли бы написать по той простой причине, что всякий другой проект не так точно выразил бы наши взгляды» (выделено нами — Р. К.) [9, т. 12, с. 373].

Все это в период II съезда. Что же было после, именно в период самой революции?

Послесъездовское поведение Плеханова, естественно, во многом определялось принятой съездом программой и потому представляет интерес остановиться на нем и в этом плане.

Известно, что в основу принятой Вторым съездом программы был положен представленный Плехановым проект программы. И какими бы важными и существенными ни были внесенные в него Лениным и принятые съездом поправки и изменения, в целом все же заслугу разработки ее Ленин безоговорочно отводил Плеханову. Со своей же стороны, Плеханов, как было уже отмечено выше, выразил свое полное согласие и удовлетворение принятой съездом программой.

Однако, хотя программа в основном и была одобрена и Лениным и Плехановым, оба они восприняли ее по-разному, что наиболее заметно обнаружилось по пункту соотношения ее частей — минимума и максимума; причем не по части самого ее деления на таковые, а главным образом по части их соотношения, где то или иное понимание этого соотношения оказалось настолько существенным и важным, что не будет большим преувеличением сказать, что оно и определило во многом дальнейшее расхождение Плеханова с большевиками, дальнейшее его поведение. Иначе говоря, поскольку в этом пункте речь шла именно о соотношении, если можно так выразиться, первоочередных и второочередных задач пролетарской освободительной борьбы в России, то он и послужил водоразделом между Лениным и Плехановым таким образом: программа эта, как программа освобождения страны от всех видов угнетения и перестройки общественной жизни на принципах социалистического общежития, возникла еще тогда, когда в стране и политически и юридически господствующей формой общественных отношений были не капиталистические, а докапиталистические. А это значило, что решению задач социалистической революции и диктатуры пролетариата в стране будут предшествовать именно досоциалистические преобразования, в частности задачи буржуазно-демократической революции. Поэтому соответственно и программа русской социал-демократии делилась на две части — на программу минимум и программу максимум. Как единую программу партии, Плеханов в плане непрерывного процесса революционных преобразований признавал определенную связь между этими ее частями, но подчеркивал, что «непрерывность процесса» не должна мешать «различать в нем различные моменты» [5, сб. 5, с. 233]. И допущенные Плехановым ошибки относительно русского пролетарского движения как раз и были вызваны чрезмерным его подчеркиванием этого «различения моментов», поскольку под ним он подразумевал более или менее длительный перерыв между буржуазно-демократической и социалистической революциями.

Послесъездовский период в развитии русской действительности как раз и характеризовался наступлением революционного кризиса, связанного с необходимостью свершения буржуазных преобразований, ликвидации докапиталистических общественных отношений. Как же

себе мыслил Плеханов совершение этих преобразований? Кто, по его представлениям, будет совершать революционную перестройку общественных отношений в России?

Заметим, что поскольку отличительные особенности нашей революции определялись особенностями именно империалистической стадии развития капитализма, то понятно, что вполне исчерпывающие ответы на вышепоставленные вопросы мог дать только тот, кто сам понял всю специфику закономерностей этой новой стадии развития капитализма. А здесь, к сожалению, Плеханов оказался не на высоте. Он, правда, чувствовал новизну новоявленных особенностей общественного развития², но не смог понять и тем более раскрыть и объяснить их во всех их диалектической сложности, многогранности и противоречивости. Заслуга раскрытия и объяснения всей сложности этих закономерностей полностью принадлежит В. И. Ленину. Плеханов же ограничился некоторыми замечаниями общего порядка. Но это у Плеханова есть и об этом следует говорить, а не молчать.

Так, вместе с Каутским Плеханов полностью разделял идеи и соображения о том, что центр революционного движения переместился в Россию и что именно «в России ныне судьба мирового движения»; что «эта революция в существе своем может и должна быть буржуазной, а между тем она совершается в эпоху, когда во всей остальной Европе возможна лишь революция социалистическая»; что русская буржуазная революция совершается «в эпоху, когда буржуазные идеалы пришли к полному банкротству, когда буржуазная демократия утратила веру в самое себя, когда лишь на почве социализма могут расцвести идеалы, развиваться энергия и энтузиазм» [13, с. 380—381], и потому хорошо бы сделали русские социал-демократы, если бы они усвоили себе ту мысль, что они стоят перед такими совершенно новыми ситуациями и проблемами, к «которым не подходит ни один старый шаблон» [9, т. 15, с. 295—299].

Отступление от «старого шаблона» Плеханов видел прежде всего в новой расстановке общественных сил, которую он представлял себе таким образом: надвигающаяся над Россией революционная буря вызывается существующими здесь деспотическими порядками. Поэтому в ее совершении заинтересованы все те классы и слои общества, которые в той или иной мере испытывают давление и притеснение (как экономическое, так и политическое) со стороны русского абсолютизма. Поскольку же на очереди стоит свержение именно абсолютизма, то революционность принимавших участие в этой борьбе общественных сил будет определяться, с одной стороны, степенью испытываемых ими от абсолютизма ограничений и притеснений; и, с другой стороны, тем, что им эта их борьба сулит в будущем. Отсюда, поскольку известно, что тяготы русского царизма ложатся прежде всего и главным образом на плечи трудового народа, тогда как буржуазии гораздо легче приспособиться к создаваемому этим деспотизмом положению, нежели «входить в ту или иную политическую сделку с таким рьяным и беспокойным новатором, каким уже успел заявить себя пролетариат» [9, т. 15, с. 275, 284], то совершенно естественно, что и в окончательном уничтожении русского абсолютизма более, чем остальные классы и

² См., в частности, его предисловие к переводу книги Макрости «Рост монополий в английской промышленности», где он обратил внимание на рост капиталистических монополий, считая их появление вполне законным и т. д. [12, т. 1, с. 51].

слои страны, заинтересованы именно **пролетарские и крестьянские** массы. А так как, по ряду причин, из этих двух классов больше «революционизируется» именно первый, а не второй, то ему и надлежит сыграть решающую роль в предстоящей русской революции. Плеханов прямо заявлял: «Прошли те времена, когда пролетариат служил орудием буржуазии, миновали безвозвратно. Теперь пролетариат является demiургом нашей революционной действительности. Теперь — он — главная сила. И это дает ему особые права, это налагает на него особые обязанности» [9, т. 15, с. 394].

Подчеркивая, что именно пролетариату, а не какому-либо другому классу суждено сыграть роль гегемона в русской революции, Плеханов в другом месте (1906) писал: «**Чем дальше мы будем оставаться в заговорщицком подполье, тем дальше будет уходить от нас возможность добиться гегемонии** в нынешней нашей освободительной борьбе. А не добившись такой гегемонии, мы принуждены будем играть второстепенную, подчиненную роль. А играя такую роль, мы поневоле и, вероятно, сами того не замечая, будем попадать под влияние оппозиционной буржуазии. Избежать этого можно только одним путем, — путем открытого политического действия во главе широкой массы и вместе с широкой массой...» (выделено нами — Р. К.) [9, т. 15, с. 133, 160].

*
* * *

Не совсем правы критики Плеханова, на наш взгляд, и относительно того, якобы он «не понял значения русского крестьянства в освободительном движении», «отрицал роль крестьянства как союзника пролетариата» в период своего меньшевизма.

Плеханов неплохо себе представлял тот факт, что пролетариат, став demiургом революционной действительности, должен знать, что его собственных сил недостаточно для того, чтобы успешно справиться с поставленной перед ним историей задачей, и потому он должен мобилизовать и направлять все те общественные силы страны, которые так или иначе заинтересованы в борьбе с царизмом.

«Нам нужно поставить свои силы в такую обстановку, — пишет он, — при которой они могли бы нанести противнику наибольший урон. А чтобы мы могли достигнуть этой цели, нам следует помнить, что **кроме нашей партии — партии пролетариата в России существуют еще и другие партии, готовые бороться за политическую свободу. Эти партии не идут так далеко вперед, как партия пролетариата, но они все-таки идут вперед, и поскольку они идут вперед, постольку мы должны их поддерживать в своих собственных интересах. Поддерживая их, мы увеличиваем действие наших собственных сил. Это надо помнить всегда и везде**» [9, т. 15, с. 332].

Отношение же пролетариата к этим оппозиционным силам, степень их использования в качестве союзников в революционной борьбе будет определяться степенью как раз их оппозиционности, степенью их заинтересованности в революционных преобразованиях страны. И в этом плане на передний фланг Плеханов выставляет крестьянство, которое при всей двойственности его движения (по причине собственнических его стремлений) все-таки наиболее ближайший и надежнейший союзник пролетариата, потому что у него по его социальному положению немало и социалистических тенденций и склонностей, которые делают его, после пролетариата, наиболее революционно настроенным классом. Этот союз Плеханов считал особенно надеж-

ным в нашей первой революции потому и постольку, поскольку она ставила целью ликвидацию не крестьянской, а помещичьей собственности.

«Если верить газетным известиям, — писал Плеханов по этому поводу, — то представитель социал-демократической партии на Первом Всероссийском съезде, указывая на то, что еще не пришло время социалистической революции», объявил невозможной такую социалистическую меру, как «отобрание земли».

Но в том-то и дело, что отобрание земли, которого добивается современное наше крестьянство, вовсе не есть социалистическая мера. Такое «отобрание земли» дало бы новый толчок капиталистическому развитию России» [9, т. 15, с. 23]. Плеханов и мысли не допускал о победе нашей революции, без единства действий пролетариата и крестьянства, без активной поддержки рабочих крестьянами, без дополнения пролетарского революционного движения крестьянским.

«Крестьянство представляет собой резервную армию нашего освободительного движения. Результаты всего подхода определяются движением этой армии. И странно, что некоторые наши товарищи до сих пор не выяснили себе, в какое отношение должна встать наша социал-демократия к нынешнему нашему аграрному движению» [9, т. 15, с. 13].

Как можно утверждать после этого, что Плеханов отрицал роль крестьянства в русском освободительном движении, не признавал союза пролетариата с крестьянством?!

Больше того, если даже исходить из самого худшего для Плеханова — снять все особенности его меньшевизма и объявить его самым ортодоксальным меньшевиком, то и тогда это утверждение не полностью согласуется с ленинским пониманием вопроса, который в своем известном отчете по IV (Объединительному) съезду РСДРП писал по этому поводу: «В обеих (представленных съезду большевиками и меньшевиками резолюциях — Р. К.)... признается, что революция идет к новому подъему, что наша задача — стремиться довести ее до конца, и, наконец, что **выполнить эту задачу в состоянии только пролетариат вместе с революционным крестьянством...** Но посмотрите, которая же из общих резолюций **последовательнее** проводит эту основную точку зрения? Какая **правильнее** мотивирует ее и **вернее** указывает **выводы из нее?**» (выделено нами — Р. К.) [13, с. X].

Но прежде чем интерпретировать эти мысли Ленина, послушаем и самого Плеханова: в чем же сам он усматривал свои расхождения с большевиками? «Наши разногласия, — пишет в этой связи Плеханов в одной из своих заметок для себя, — ...в оценке зрелости политического сознания народа [3, с. 224]. Эту свою мысль он затем конкретизирует таким образом: «Они (т. е. ленинцы — Р. К.), — полагает Плеханов, — считают уже достигнутой народом ту ступень революционного самосознания, на которую», по Плеханову, «его еще надо поднять с помощью его собственного опыта» [11, с. X, а также его речь на государственном совещании в Москве 15 августа 1917 г. и др.]

Начнем с того, в какой мере прав Плеханов в данном своем утверждении. Плеханов, где ему только ни приходилось говорить о характере и движущих силах первой русской революции, постоянно подчеркивал эту мысль. Но он не совсем точен в данном своем утверждении. Неточен хотя бы в том отношении, что тогда и Ленин не считал уже достигнутой народом (в особенности крестьянством) нужной ступени революционного самосознания. Стоит только перелистать его ста-

ты, специально посвященные анализу опыта этой революции, чтобы убедиться в этом. Даже в статьях о Толстом Ленин постоянно подчеркивал недостаточную подготовленность крестьянских масс к революционным свершениям.

«Толстой, — писал Ленин, — отразил накопившую ненависть, созревшее стремление к лучшему, желание избавиться от прошлого, — и незрелость мечтательности, политической невоспитанности, революционной мягкотелости. Историко-экономические условия объясняют и необходимость возникновения революционной борьбы масс и неподготовленность их к борьбе...» (выделено нами — Р. К.) [2, т. 17, с. 212].

Следовательно, дело не в степени зрелости революционной сознательности масс. Дело в том, что Ленин не только не отделял процесс революционного воспитания масс от самого революционного процесса, а именно этому последнему придавал первостепенное значение в таком воспитании. А Плеханов почему-то игнорировал все это. По схеме его рассуждений получалось так, что народные массы свою школу революционного воспитания должны пройти где-то в стороне от революции и прийти к ней уже в полной мере готовыми. Отсюда и принципиально противоположная ленинской его оценка Декабрьского вооруженного восстания 1905 г.

Какие же можно сделать общие выводы из всего того материала, которым мы располагаем?

Анализ внутренней логики всех рассуждений Ленина и Плеханова о роли крестьянства в русских революциях дает основание утверждать следующее:

1. Ошибка Плеханова по характеризованному вопросу состоит не в его общетеоретической постановке и решении проблемы, не в каких-то значительных его отступлениях от провозглашенных самими Марксом и Энгельсом установок по данному вопросу. Ошибка его состоит, во-первых, в том, что сам вопрос требовал взглянуть на него с высоты запросов качественно нового уровня развития самого марксизма, а Плеханов оказалась не на уровне в данном случае. Отсюда и его резко отрицательное отношение к ленинской идее о необходимости ориентировать революционные массы при благоприятном исходе буржуазного этапа революции к установлению революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства как соответствующего звена, ступени на пути к установлению диктатуры пролетариата.

2. Важным элементом ошибки Плеханова по крестьянскому вопросу можно считать отмеченное выше игнорирование им роли самой революции в революционном воспитании масс.

3. Третьим моментом ошибки Плеханова следует считать тот факт, что меры и средства, которые он предлагал в качестве конкретно-практических рекомендаций для практической активизации революционного знания и революционной решимости крестьянских масс, по своей действительности не шли ни в какое сравнение с ленинскими, а это в известной мере было результатом его оторванности от родины.

4. Наконец, как следствие всего этого — его ошибки по политике, стратегии и тактике революционной борьбы крестьянских масс в России.

Нам представляется, что все эти моменты как раз и подчеркиваются в вышеприведенном отчете Ленина по IV съезду РСДРП в словах: «Но посмотрите, которая же из обеих резолюций **последовательнее проводит** эту основную точку зрения, которая **правильнее мотивирует** ее и **вернее указывает выводы из нее**».

*
* *

Теперь об отношении пролетариата к буржуазии. Действительно, самым сложным пунктом в проблеме расстановки классовых сил в революции, пунктом, который вызвал наиболее острые споры и дискуссии, обнаружил столь принципиальные расхождения между Плехановым и большевиками, был вопрос об отношении к буржуазии, о ее роли в революции. По этому вопросу Плехановым действительно выражено немало таких мыслей и соображений, которые нанесли наибольший урон росту революционного движения в стране. Но утверждать, что он главную роль в революции отводил именно либеральной буржуазии, значит, по меньшей мере грешить перед исторической правдой. Отношение Плеханова к буржуазии, по его собственному справедливому признанию, определялось тем, в какой мере, по его представлениям, она могла быть революционно настроенной в отношении существующего строя, в какой мере ее революционность могла способствовать победе новых общественных отношений, с одной стороны, и какое было суждено занять место буржуазии при благоприятном исходе революции во вновь созданном укладе общественной жизни — с другой.

Относительно революционности буржуазии Плеханов исходил из того, что революционный кризис в стране вызван необходимостью ликвидации зиждившегося на докапиталистических общественных отношениях русского абсолютизма. А так как такая революция преследует торжество экономического и политического господства буржуазии, то в ней буржуазия* не может не быть заинтересованной. Но Плеханов не забывал, что обстоятельства ныне уже такие, когда русской буржуазии несравненно легче ужиться с «пережитками старого порядка», нежели входить в ту или иную политическую сделку с пролетариатом» [9, т. 15, с. 284].

В то же время Плеханов считал важным учитывать и то обстоятельство, что не всей буржуазии одинаково легко уладить шум («грех пополам») с защитниками старины, что в пределах этой социальной категории есть и такие слои (средняя и в особенности мелкая буржуазия), которым гораздо труднее ужиться с пережитками старого порядка, и это положение толкает их на более решительную борьбу за торжество новых порядков.

Ну, а «как далеко они пойдут в этом направлении, — объясняет Плеханов, — это зависит от данных исторических условий» [9, т. 15, с. 285]. В России, по отмеченным выше Плехановым причинам, эти исторические условия таковы, что русская буржуазия хотя и половинчата и непоследовательна, но все же оппозиционно настроена к абсолютизму, и это надо использовать пролетариату, помня всегда, что «далекие от всяких стремлений к коренному переустройству общества в интересах революционного пролетариата, — мелкие буржуа хотели бы лишь так перестроить существующее общество, чтобы им жилось в нем сносно и удобно» [9, т. 13, с. 205].

Средняя и мелкая буржуазия, по заверениям Плеханова, подобно крупной, не прочь воспользоваться революционной энергией пролетариата, но как только они получат некоторые уступки от сторонников абсолютизма, они тут же пойдут по следам крупной буржуазии, готовясь так же, как и она, вступить в союз со сторонниками старых порядков против пролетариата. И, таким образом, в революции буржуазно-демократической «демократическая мелкая буржуазия выступит в той же роли по отношению к народу, какую играли либералы в 1848 г. в Германии. Все это свидетельствует о половинчатости буржу-

азии в ее борьбе против старых порядков. Но тем не менее пролетариату необходимо использовать хотя бы и эту половинчатость. Причем Плеханов отмечал, что трудность для русских социал-демократов здесь состоит не в том, «чтобы осознать противоположность интересов буржуазии и пролетариата. В наших рядах сознание этой противоположности приобрело уже, можно сказать, **прочность предрассудка**, — пишет Плеханов. — Трудность состоит в том, чтобы, сознавая эту противоположность и поступая всегда и вполне сообразно этому своему сознанию, определить те приемы нашей деятельности, которые дали бы нам возможность использовать, — в **интересах освободительного движения пролетариата**, — нынешнее оппозиционное настроение нашей буржуазии» [9, т.15, с. 95].

Отсюда ясно, что в новых исторических условиях, а именно в условиях русской действительности, Плеханов абсолютно не считал, чтобы в буржуазно-демократической революции, предстоящей пережить стране, главную движущую силу составила буржуазия, и тем более считал недопустимым, чтобы руководство ее перешло в руки буржуазии. Напротив, Плеханов неустанно подчеркивал, чтобы во всех этих отношениях к буржуазии пролетариат сохранил самостоятельность своих революционных интересов, целей и задач, действуя по формуле: «идти врозь, бить вместе».

«Нам нечего бояться сближения с оппозиционными слоями нашего общества, — писал он, — надо позаботиться только о том, чтобы они не подчиняли нас своему влиянию и руководству», ибо можно же «идти врозь, принимая в то же время все необходимые меры к тому, чтобы бить вместе» [9, т. 15, с. 121—122].

Ошибка Плеханова в данном случае заключалась не в том, что он не понимал противоположности интересов буржуазии и пролетариата в этой революции, что гегемоном революции не может быть буржуазия, что она принадлежит пролетариату; что степень реакционности буржуазии, степень ее сближения со сторонниками старых порядков определяются ее вынужденной необходимостью оглядываться назад. Ошибка его заключалась в том, что, сознавая все это, по причине своей долгой оторванности от родины, он не дошел до того, что противоречия между буржуазией и пролетариатом на его родине достигли такого уровня, когда буржуазия вынуждена была идти на все уступки абсолютизму.

Это — с одной стороны; с другой стороны, ошибка его состояла в том, что в этой как он полагал, революции, на первой ее стадии, которая будет отделена «значительным промежутком времени» от второй, при любых обстоятельствах установится буржуазно-демократическое общественное устройство.

В результате меньшевизм Плеханова по сути дела сводится к **отрицанию правомерности, законности и целесообразности:**

а) прямого перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую; б) установления революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства; в) того, в какой мере предлагаемые им меры и средства революционного воспитания масс (в особенности крестьянства) расходились с ленинскими, как единственно верными; г) и отсюда — ошибочность его политики, стратегии и тактики.

Этим далеко не исчерпываются отношения и соображения Плеханова относительно первой нашей революции, но объем статьи не позволяет подробнее остановиться на каком-либо из них и потому перейдем к общему заключению.

2. Приведенный материал свидетельствует о том, что по любому из анализируемых вопросов идеи и соображения Плеханова однозначно и безоговорочно не могут характеризоваться ни как абсолютно истинные, ни как абсолютно ложные. Так, за редким исключением, мы не можем не согласиться с соображениями Плеханова в решении всех этих вопросов именно в **плане общетеоретической их постановки**. Но в той мере, в какой он данное свое решение выдавал одновременно и за российский вариант их решения, с ним трудно согласиться. Чтобы правильно понять это последнее обстоятельство, необходимо прежде всего помнить, с одной стороны, то обстоятельство, что Плеханов (как мы уже отмечали), решая тот или иной вопрос, всегда старался придать своему решению вид общеметодической значимости; с другой стороны, то, что любое правильное решение вопроса в таком всеобщем его виде, в его применении к каждому **конкретно единичному случаю** может давать положительные результаты только при всестороннем глубоком изучении и знании и **самого этого конкретно единичного**. А мог ли Плеханов, будучи оторванным от родины более четверти века, располагать необходимым для такого знания материалом? В то же время надо заметить, что в свете диалектики общего и единичного главное здесь состояло в том, что сама русская революция, как пролог пролетарских революций в эпоху империализма, по сути дела оказалась такой, характерные особенности которой если относительно прошлых революций составили признаки единичного порядка, то относительно будущих революций именно им было суждено составить признаки самого **всеобщего**.

Так и только так представляется нам плехановская концепция относительно сущности и движущих сил первой нашей революции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-ое.
2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений.
3. Архив Дома Плеханова.
4. Воспоминаний о Ленине, т. 5, М., 1968.
5. «Группа Освобождения Труда», сбор. № 5, М.—Л., 1926.
6. История философии в 6-ти тт. Изд. Ак. наук СССР, т. 5, М., 1961.
7. Крупская Н. К. Педагогические сочинения, т. I, М., 1957.
8. Ленинский сборник. Изд. III, М.—Л., 1925.
9. Плеханов Г. В. Сочинения, изд. 3-е.
10. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения в 5-ти томах.
11. Плеханов Г. В. Мы и они. Женева, 1907.
12. Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова, М., 1973—1974.
13. IV (Объединительный) съезд РСДРП, Протоколы, М., 1959.

Представлена Институтом философии АН Грузинской ССР

В. В. КОРТАВА

К ВОПРОСУ О ДУХОВНОМ СТАНОВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕКА
В ЭПОХУ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

К. Маркс и Ф. Энгельс писали в «Немецкой идеологии»: «...как только появляется разделение труда, каждый приобретает свой определенный, исключительный круг деятельности, который ему навязывается и из которого он не может выйти: он охотник, рыбак или пастух, или же критический критик и должен оставаться таковым, если не хочет лишиться средств к жизни, — тогда как в коммунистическом обществе, где никто не ограничен исключительным кругом деятельности, а каждый может совершенствоваться в любой отрасли, общество регулирует все производство и именно поэтому создает для меня возможность делать сегодня одно, а завтра — другое, утром охотиться, после полудня ловить рыбу, вечером заниматься скотоводством, после ужина предаваться критике, — как моей душе угодно, — не делая меня, в силу этого, охотником, рыбаком, пастухом или критиком» [1, т. 3, с. 31, 32].

Постараемся вникнуть в смысл этих слов. Не остается ли от них такое впечатление, что при коммунистическом способе производства в свои права входит возникшее на заре философской мысли гедонистическое мировоззрение? Ведь мотивом частой смены занятий, и притом так, «как моей душе угодно», является наслаждение.

Однако те же слова, взятые в широком контексте произведения, не дают оснований для их гедонистического истолкования. Речь идет о многообразии человеческих сущностных сил, о том, что разделение труда ставит жесткие преграды тотальному проявлению человеческой сущности, находится в противоречии с ее универсальным характером.

Философские теории, в отличие от научных, однажды возникнув, имеют тенденцию вновь проявлять себя каждый раз, когда отдельные **произведшие их обстоятельства повторяются на другом историческом уровне**. Интересно то, что отрывки определенных философских систем прошлого встречаются и в интеллектуальной амуниции современного человека на различных этапах его духовного развития. К этой повторяемости на онтогенетическом уровне мы еще вернемся в дальнейшем, здесь же отметим, что исторические констелляции часто способствуют воскрешению, казалось бы, уже забытых доктрин. Это видно и на примере гедонизма. Социальные и гносеологические корни гедонизма блестяще вскрыты в той же «Немецкой идеологии», в главе, носящей polemичеcko-иpоничеckoе название: «Мое самонаслаждение».

В этой главе мы читаем: «Философия, проповедующая наслаждение, является в Европе столь же древней, как и школа киренаиков. Как в древности застрельщиками этой философии были греки, так в новое время ими являются французы, и притом в силу тех же самых оснований, ибо их темперамент и их общество особенно предрасполагали их к наслаждению. Философия наслаждения всегда была лишь остроумной фразеологией известных общественных кругов, пользовавшихся привилегией наслаждения... В новое время философия наслаждения возникла вместе с упадком феодализма и превращением феодального сельского дворянства в жадную до наслаждений и расточительную придворную знать времен абсолютной монархии. ...Настоящей философией она становится лишь у некоторых писателей революционной бур-

жуазин... буржуазия обобщает ее и применяет к каждому индивиду без различия; таким образом, буржуазия абстрагирует теорию наслаждения от условий жизни этих индивидов, превращая ее тем самым в плоскую и лицемерную моральную доктрину» [1, т. 3, с. 418, 419].

Философскому освоению действительности свойственно доводить до логического конца заложенные в теориях возможности и сопоставлять их с реальностью. Одним из вариантов этого стремления является стремление обнаружить в них противоречия. Такой способ осмысления философских теорий, помимо вскрытия их классовых и гносеологических корней, не всегда необходим. Однако каждое явление духовной жизни человечества оставляет след, который может оживать при наличии определенной культурной ситуации как в общественном, так и индивидуальном развитии. Поэтому, помимо раскрытия исторического генезиса учений, возникает потребность их имманентной критики, потребность освещения внутренней несостоятельности учения доведением до логического конца его скрытых тенденций, указания на противоречие с некоторыми фундаментальными и инвариантными структурами человеческого бытия. На имманентный недостаток теории гедонизма, теории, обладающей высокой степенью «воскрешаемости», с «редукционистской» точки зрения указал еще Кант. Суть его заключается в том, что нарастание степени наслаждения усиливает боязнь к состояниям, где наслаждение отсутствует, и лишает человека душевного покоя [4, т. 2, с. 117]. Само наслаждение обладает коварным свойством порождать страх и заставляет фактически ценой его потери платить за собственное присутствие.

Кант вскрыл одну из отпугивающих человека возможностей, реализовав мысленно идеал гедонистического мироощущения. Нам хотелось бы показать противоречие, в котором даже умеренная проповедь наслаждения, как основной жизненной установки, находится в противоречии с фундаментальными структурами человеческого мира. При этом мы оставляем за гедонизмом сомнительное право включать в объекты наслаждения общественные функции человека, как члена социума, и общественные институты. Эта критическая работа образует естественный и, как нам кажется, гносеологически оправданный переход к проблеме духовного становления человека.

Если наслаждение признается ценностью, пусть даже и не занимающей самое высокое место в иерархии таковых, то для своей реализации оно нуждается в чувствах, способных к наслаждению. Чем утонченнее наслаждение, тем большей эластичности, способности к различным модификациям требует оно. Ведь «для немзыкального уха самая прекрасная музыка лишена смысла» (Маркс). «Лишь благодаря предметно развернутому богатству человеческого существа развивается, а частью и впервые порождается богатство субъективной человеческой чувственности: музыкальное ухо, чувствующий красоту формы глаз, — короче говоря, такие чувства, которые способны к человеческим наслаждениям и которые утверждают себя как **человеческие** сущностные силы» [1, с. 593]. Превращения же природой данных чувств — включая чувства, которые Маркс называет практическими (воля, любовь и т. д.), — в человеческие есть результат труда, результат работы, каждый раз заново производимой как родом, так и отдельным индивидом. Очеловечивание чувств, создание предметно развернутого богатства человеческого существа — свидетельство того, что в свои права вступил мир культуры, как специфический способ человеческого бытия. Культура появляется как система ценностей,

система императивов, развертывающихся по законам собственной динамики и предлагающих человеку специфические для него формы жизнедеятельности.

Основным элементом культуры является нравственность. Ее надстроечный характер не мешает ей быть именно таким элементом, ибо онтогенетическое развитие человека и его социальное функционирование протекают внутри разветвленной, проникающей во все поры человеческого существования системы нравственных запретов, разнообразнейших шкал предосудительности и ценностей.

Само понятие нравственности, отражающее существеннейший механизм культуры (можно сказать, что нравственность конгениальна человеческой культуре), является чрезвычайно сложным и полиморфным. Оно применяется к обширному семейству ингредиентов культуры. Объединением их в одну семью мы обязаны как пронизательности родовой интуиции, поддерживаемой тысячекратными языковой практикой, так и философской рефлексии, нередко пытающейся в унификационных целях найти общую формулу для всех случаев употребления понятия «нравственность» и тем самым обеднить его. Среди философов, свободных от пристрастия к дефинициям в ущерб действительному богатству культурно-языковой практики, следует назвать Гегеля, стремящегося к полному мысленному охвату универсума, в той мере, конечно, как он ему раскрывался.

Из действий, производимых нравственным механизмом культуры, здесь мы хотели бы остановиться на необходимости изменений, которые он диктует чувствам, влечениям и интеллекту человека. Эта необходимость проявляется в виде комплекса целей, являющихся перед человеком сперва в виде принуждения (не всегда и не обязательно насильственного), а в дальнейшем, когда его мироощущение уже подверглось первичной обработке и столкнулось с требованиями социума — и как не провоцируемые непосредственно внешней действительностью задачи внутреннего преобразования. Иначе выражаясь, мы хотим подчеркнуть значение того **труда**, который человек должен потратить на то, чтобы приобщиться к **ценностям** культуры, к ценностям собственно человеческого мира. Мы говорим о той работе, которая проделывается, частично или полностью, каждым человеческим индивидуумом в процессе его становления именно человеком, в процессе овладения им собственной природой и миром культуры.

Являясь системой ценностей, культура сама является ценностью. Работу культуры Гегель усматривал во внесении формальной всеобщности в материал влечений и их очищении от данных природой модулов. «В этом развитии всеобщности мышления, — писал Гегель во «Введении» к «Философии права», — и состоит абсолютная ценность культуры» [3, т. 7, с. 47]. Гегель здесь отсылает нас к параграфу 187, в котором мы читаем: «цель разума заключается в том, чтобы посредством труда была уделена **естественная простота**, т. е. частью пассивное отсутствие эгоизма, частью примитивность знания и воления, т. е. **непосредственность и единичность**, в которые погружен дух, и чтобы эта его внешность получила ближайшим образом ту разумность, к которой она способна, а именно **форму всеобщности, осмысленность**... Тем самым **форма всеобщности** получает для себя существование в мысли, — а эта форма единственно лишь и представляет собою достойный элемент для существования идеи. **Культура** в своем абсолютном определении есть поэтом **освобождение и работа** высшего освобождения, а именно абсолютный переходный этап на пути к больше уже не непосредственной, естественной, а духовной, также поднятой на высо-

ту образа всеобщности, бесконечно субъективной субстанциальной нравственности. Это освобождение представляет собою в субъекте **тяжкий труд**, направленный против голой субъективности поведения, против непосредственности стремлений, равно как и против субъективного тщеславия, свойственного чувству, и произвола каприза. То обстоятельство, что освобождение представляет собой этот тяжкий труд, и является отчасти причиной нерасположения, с которым к нему относятся. Но именно благодаря этой работе культуры сама субъективная воля обретает в себе объективность, единственно лишь в которой она со своей стороны достойна и способна быть **действительностью** идей... Это та точка зрения, которая показывает, что **культура** представляет собою имманентный момент абсолютного и обладает своей бесконечной ценностью [3, т. 7, с. 215, 216].

Если отвлечься от некоторых особенностей гегелевского языка, то выраженная им мысль ясна: культурой является не столько то, что человек создает — хотя и ясно, что без человеческого сотворчества ничто человеческое не может быть создано, — а скорее то, что **человека** создает. Мощный механизм нравственности, имеющийся в арсенале культуры, действует не для утверждения определенных норм поведения, какими бы важными они не были, а для преобразования всего внутреннего мира человека в целом.

Сказанное не следует понимать в том смысле, что культура и имманентная ей нравственность олицетворяют силы, которым человек должен подчиниться против своей воли и приобрести свою собственную нравственность ценой внутренней подавленности и отказа от естественной цельности. Такое понимание культуры присуще психоанализу, в трактовке которого культура является платой за пользование благами цивилизации. Вместе с тем, чтобы исключить всякую возможность неплаты, культура вселяется в душу человека и изнутри поработает его. Культура уподобляется помещику, который, обеспечивая крепостному сравнительную безопасность, отбирает у него взамен свободу и плоды его труда.

Против этой точки зрения следует указать, что культура только и делает человека свободным. Та работа, которую Гегель назвал «работой высшего освобождения», дает человеку власть над самим собой, открывает для него новый и незнакомый мир в мире, казавшемся ему таким знакомым и уже успевшим постареть. Она не только освобождает человека от состояния, которое Спиноза назвал «рабством человеческим», но и подымает одновременно на новую ступень, с высоты которой наслаждение теряет свой аффективный заряд, имеющийся в сознании человека, не приобщенного к ценностям культуры. Во избежание недоразумений заметим, что ни одно из культурно-исторических движений, наследником и продолжателем которых явился марксизм, не накладывает табу на наслаждение; это видно и из рассуждения Маркса о способных к наслаждению человеческих чувствах; речь идет также не о негативном преодолении влечения к наслаждению, преодолении, достигнутом любой человеческой особью, раз он уже вышел из животного состояния и включился в производственную деятельность. Речь идет о такой модификации человека, когда на месте «естественной простоты нравов» появляется внутренняя готовность и способность к служению высшим культурным ценностям, для служения которой наслаждение может быть лишь сопутствующим феноменом.

Обратимся теперь к самому процессу приобщения к ценностям, овладению ими. Как он происходит? С чего начинается? Как этот процесс, с различной интенсивностью и различной экстенсивностью, не-

избежно совершаемый каждым человеческим индивидом, отразился в истории мысли? Как люди разных эпох и поколений совершают его? Всегда ли он осуществлялся до конца? Какова роль компромисса в этом, по словам Гегеля «тяжком труде»? Всегда ли общество поощряет подобную работу индивидуума над самим собой? Каковы специфические особенности этого процесса в эпоху НТР? Облегчает ли НТР подобную работу? Ведь спиралеобразное накопление знаний коснулось и человека. Не может ли НТР выступить хотя бы в роли катализатора в этом процессе?

Разумеется, ответить на все эти вопросы, и тем более сразу, мы не можем. В качестве подготовительного этапа к дальнейшей работе следовало бы указать, что, как свидетельствует история культуры, включая сюда и историю философии, литературы, искусства, религии и т. д., проблема внутреннего освобождения, приобщения к высшим ценностям, по-разному именуемая в различные времена и в различных культурах, всегда была актуальной. Задача преодоления природной определенности человека и ее превращения в культурную определенность всегда стояла и стоит перед человечеством и каждый раз, в каждом отдельном случае решается заново. Социальная организация общества может прямо или косвенно ставить эту задачу перед человеком, может ускорять или замедлять решение этой задачи, может помогать индивидам находить различные компромиссные варианты ее решения, но это не меняет существа задачи, которая по характеру своему общечеловеческая, а по способу решения — индивидуальна. Естественно, социальная организация общества накладывает неизгладимую печать на этот процесс, ставя перед индивидом конкретные задачи, детерминирует способы осмысления материала и предоставляет те образы-идеалы, которые в качестве подлежащих завоеванию рубежей стоят перед начинающим свой путь ценностным сознанием. Однако все это ни формально, ни фактически не исключает свободы и ответственности индивидуума в решении стоящей перед ним задачи. Доказательством этого служат различные степени успешности работы и, главным образом, различные путей в преодолении препятствий, неизбежно возникающих перед вовлеченным в нее человеческим индивидуумом.

Какова динамика нравственного труда? Существуют ли общие закономерности его процесса, выявляемые философской рефлексией? До каких частных нравственного труда может доходить его философское исследование? Как влияет НТР на его характер, каковы их взаимоотношения? На эти и на часть поставленных выше вопросов мы и попытаемся ответить в следующих работах, не претендуя, естественно, на полное и не оставляющее места для вопросов освещение предмета.

Заметим в заключение, что в результате успешного решения задачи индивидуум становится онтологически полноценным, если можно так выразиться, членом той культурной общности, которой он принадлежит, и способен принимать деятельное участие в историческом процессе создания новых ценностей.

*
* * *

«Потребность в жилище и одежде, необходимость не оставлять пищу больше сырой, а делать ее соответственной себе и разрушать ее природную непосредственность приводит к тому, что человеку живется не так легко, как животному, да ему, как духу, и не должно так легко житься. Рассудок, который познает различия, вносит многообразие в эти потребности, а так как вкус и полезность делаются критериями

оценки, то и сами потребности захватываются им. В конечном результате уже не потребность, а мнение должно быть удовлетворено, и разложение конкретного на его особенности именно и составляет черту культуры», — писал Георг Вильгельм Фридрих Гегель в своей «Философии права» [3, т. 7, с. 219].

Слово «дух» в первом предложении процитированного отрывка не несет на себе никакого идеалистического груза. Утверждение «Человек есть дух» нет необходимости связывать с пахнувшей сомнительной метафизикой проблемой психофизического параллелизма. Оно является логическим единством фактического и аксиологического, означающим следующее: человек в своей культурной оформленности выходит из-под власти вложенных в него природой импульсов, его поведение определяется даже не социально-санкционированными потребностями, а «мнением», т. е. принятыми им ценностями. Человек не «пожирает» пищу, а «ест». Каким бы голодным он ни был, он не набрасывается на пищу, но пытается не показать интенсивности своей потребности, ибо сдержанность, власть над телом, владение мимикой суть для него ценности которым должны быть подчинены физиологическая, природой обусловленная динамика движений и реакций. Маркс многократно подчеркивал значение исторической, культурной определенности дарованных человеку природой потребностей. В частности, он писал: «...еда, питье, половой акт и т. д. тоже суть подлинно человеческие функции. Но в абстракции отрывающей их от круга прочей человеческой деятельности и превращающей их в последние и единственные конечные цели, они носят животный характер» [1, с. 564]. Когда мы говорим о «духовности», об «одухотворенности», мы имеем в виду удельный вес духовно-ценностных моментов в поведении и жизнедеятельности индивидуума и неизбежно проникаемся к нему уважением, даже если нам непонятны или для нас неприемлемы те ценности, служению которым он отдает свою энергию. В аксиологических суждениях, содержащих понятие «дух» и производные от него, отнюдь не имеется в виду онтологическая проблема соотношения материи и духа, нет отрицания первичности материи по отношению к духу. Речь идет о ценности, интуитивно воспринимаемой даже ребенком и обозначающей необходимость держать дистанцию от природных импульсов, о поощрении и культивировании свободы от природных зависимостей. По-видимому, именно первые опыты по овладению естественными функциями служат хоть и неполным, но все-таки прецедентом для более поздней, сознательной самостоятельной работы над психосоциальными качествами человека, совершаемой под флагом преобразования и повышения их ценностного статуса.

Когда же в суждениях о человеческой реальности вольно или невольно указывается на детерминирующую роль должного, духовного, ценностного, идеального, то здесь нам следует рассмотреть контекст, внутри которого встречаются такие суждения, ибо совершенно очевидно, что понятие «дух» и родственные ему понятия могут нести причинно-следственную нагрузку в применении к миру человеческой культуры — специфической форме бытия, телеологически определяя свой предмет. В. И. Ленин, указывая на невозможность найти соотносительное понятие для вымышленного Авенариусом «третьего», писал: «Конечно, и противоположность материи и сознания имеет абсолютное значение в пределах очень ограниченной области: в данном случае исключительно в пределах основного гносеологического вопроса о том,

что признать первичным и что вторичным. За этими пределами относительность данного противоположения несомненна» [2, с. 95]. Относительность данного противопоставления несомненна, когда объектом рассмотрения и исследования выступает мир культуры, являющийся не государством в государстве, а продолжением и реализацией заложенных в ней тенденций и возможностей [5, с. 14 и далее]. «Духовидцы напрасно искали проявления духа в потемках спиритических сеансов. Каждое успешно завершённое дело есть овеществление идеи — материализация духа» [6, с. 124].

Рассмотрим теперь оставшуюся часть приведенной в начале параграфа цитаты из Гегеля, великого диалектика и идеалиста, так хорошо умевшего быть материалистом, когда он следовал не спекулятивной задаче вернуть абсолютный дух самому себе, а объективной логике самого предмета.

Итак, культура порождает ценностно-предметное многообразие. Перед индивидуумом стоит задача овладения этим многообразием. Оно соответствует определенному континууму человеческих сущностных сил. Его сфера очень обширна, каждая из его составных частей предъявляет свои права индивидууму, каждая подкреплена своей предметно-функциональной областью, внутренними склонностями еще не полностью сложившегося психического аппарата и наличными социально-санкционированными ценностями. Так что перед вступающим в жизнь индивидуумом возникает опасность, часто превращающаяся в реальность, — расщепление душевных сил и вместе с тем задача обретения внутреннего единства. Этот процесс выявления равнодействующей для расходящихся в разные стороны векторов может занимать длительные промежутки времени (вспомним жизнь Поля Гогена), периодически требовать повторных усилий, и даже подведение итогов на зарке жизни может рассматриваться как еще один шанс совершенствования, как последняя попытка неутомимого духа достичь новых высот.

Мы не будем расширять объем нашей задачи и из периода, предшествующего половой зрелости индивида, остановимся лишь на моментах, сохраняющих, по-видимому, свое конституирующее значение и в дальнейшем.

Эти конституирующие факторы легко выявить на основе некоторых фактов фило- и онтогенетического развития человека и определенной их интерпретации. Факты, привлекаемые здесь в качестве образующих необходимую ступень культурной работы, с большим искусством собраны и освещены выдающимся грузинским философом, автором замечательного труда «Основные проблемы социологии мышления» К. Мегрелидзе. В главе «От животной ступени сознания к человеческому мышлению» доказывается атрибутивность «свободного построения воображаемых смысловых сочетаний» для человеческого мышления. Репродуктивная способность человека является его огромным культурно-историческим завоеванием. Ее ценностный характер станет более очевидным при рассмотрении функций, выполняемых ею в нравственной рефлексии и в нравственных усилиях человека. Условия ее возникновения воспроизводятся и в них, ибо «свободно воспроизводимое содержание возникает впервые в условиях труда, где желаемый предмет дан субъекту не как готовый объект, а скорее задан ему (т. е. объект этот должен быть произведен им), когда, следовательно, приходится работать над воспроизводством объекта, постоянно напрягая сознание. ...Воспроизводство представлений упражнялось и изощрялось благодаря труду, как целеустремленной деятельности, при которой результат труда надо было иметь в воображении до начала работы. В про-

цессе труда объекты деятельности вследствие постоянного напряжения внимания вокруг них многократно «вколачиваются» в сознание индивидов» [6, с. 100]. Заметим здесь же, в некоторой степени предвосхищая дальнейшие выводы относительно нравственного труда, что в нем объектом труда является сам человек, и задан он ему в качестве **нового** внутреннего детерминанта поведения и нового способа чувствования. К нравственному творчеству в полной мере приложимо положение Маркса, сформулированное им в «Капитале», о том, что имеющаяся в начале процесса труда сознательная цель, существующая идеально, «т. е. в представлении работника», проявляется и выражается в конце его, как результат. Для этой цели как законом он должен сообразовать способ и характер своих действий и ей «подчинить свою волю». В нравственном творчестве ценность телеологически воплощается в действительность.

Обратимся теперь к факторам, в свою очередь развивающим репродуктивную способность. Мегрелидзе в параграфе, озаглавленном «Идеаторное содержание сознания», указывает на значение речи в онтогенетическом развитии воображения. «Речь делает возможным произвольное и свободное вызывание представлений в поле ясного сознания и закрепляет способность репродукции» и, что очень важно в интересующих нас аспектах, «...сознание освобождается от тирании сенсорного поля, приобретает свободу воображения. Воображение делается в высшей степени подвижным, гибким и область его охвата может непрерывно расширяться».

Наличие развитого воображения и вместе с тем **логической** памяти являются психологическими предпосылками не только для нравственного труда, но и для интеллектуальной деятельности вообще; этим способностям человека, приобретенным в трудовой деятельности, в зародыше присущ творческий характер. Уже процесс обучения предполагает высокую степень умения абстрагироваться от «чувственной достоверности» и составлять **смысловые** связи. В сенсорном поле нет ничего, в чем можно было бы непосредственно усмотреть первый закон Ньютона или принцип относительности Галилея, хотя они и касаются очень хорошо нам знакомых пластов действительности. Чем дальше вглубь мы уходим в науку, тем больше увеличивается значение тех элементов, для которых в окружающем нас мире «здорового смысла» нет предметных коррелятов и их схватывание, освоение требует вместе с работой мышления работы воображения, высокую степень свободы от «тирании сенсорного поля» и порожденных им стереотипов. Революции в науке отодвигают рубежи «представимости», увеличивают удельный вес «еще не существующего», «мыслимого», «постигаемого в воображении» и т. д.

Сосредоточим теперь наши усилия на выяснении функций воображения и памяти в нравственном труде. Нравственный труд является синтезом интеллектуального и волевого, ибо найденные посредством интеллекта пути к ценностям нуждаются для своего закрепления и отнесения старого способа ориентации в мире в неоднократном волевом усилии.

Опишем некоторые формальные стороны или философские модулы интересующего нас процесса еще до того, как мы перейдем к его возможным феноменологическим картинам.

Наиболее общим условием возможности закона тождества $A=A$ выступает память. Этот закон выражает не просто тождество вещи самой в себе; в этом качестве, притязающем на роль вечной истины, он действительно является, как указывал Энгельс, чем-то тощим и триви-

альным. Причиной, побудившей мыслителей явно сформулировать этот закон, не вызывающий возражений, является ее эвристическая функция. Этот закон говорит, что в рассуждении о вещи А, даже если оно длится бесконечно долго, эта вещь сохраняется в качестве объекта рассуждения; мы не должны спутать ее с другой вещью. Очевидно, лишь существа, обладающие памятью, могут сформулировать этот закон. Человек был в состоянии сформулировать его тогда, когда практическая и теоретическая деятельность уже обособились друг от друга, и он стал создавать модели реальности путем рассуждения. Содержание закона тождества заключается в призыве: «не теряй вещь из виду». Разум должен сохранять идентичность вещи самой себе, даже если от начала рассуждения до ее конца какие-то ее аксессуары изменились. Иначе при отсутствии памяти и воли сам процесс рассуждения был бы невозможен.

Наиболее общим условием нравственного труда, любого более или менее длительного акта самоусовершенствования, поскольку одной из его определенностей является рефлексия, выступает основанное на памяти тождество Я=Я, являющееся частным случаем закона тождества. Ввиду этого оно приобретает дополнительную содержательную определенность, обусловленную природой «Я»¹. Предметом труда мы имеем «Я», и это «Я» должно подвергнуться работе освобождения. Освобождение есть освобождение от воспринимаемой как тягостной установившейся в прошлом системы отношений, реакций, самооценок. Этой системе противостоит уже проникшая в сознание (каким образом, об этом позже) система **новых** отношений, нового отношения к миру, другим людям, самому себе. Она имеет силу пока только лишь в рефлексии, новые ценности не поддерживаются соответствующим способом чувствования, восприятия, мышления. Здесь образуется разрыв между уже обретшей идеальное существование системой ценностей и реально существующими стереотипами поведения и чувствования, преграждающими им (ценностям) доступ в глубокие слои сознания. Преодоление разрыва между идеальным и реальным, мыслимым и существующим возможно только тогда, когда индивидуум сохраняет в памяти тождество с самим собой, не отвергает как несуществующие или несущественные реальные предикаты своего «Я». Он должен сосредоточиться на том, что подлежит уничтожению или преобразованию, должен сосредоточиться на старых отношениях Я, не должен мысленно прерывать связь между Я, которое стремится к обновлению, и Я, подлежащим преодолению. Во всех преобразованиях Я должно быть тождественно самому себе, хотя задачей его стремления является преодоление старых предикатов Я и приобретение новых. Такова философская предпосылка работы Я над собой.

Вернемся теперь к параграфу сочинения К. Мегрелидзе, озаглавленному «Идеаторное содержание сознания». Выставленные там поло-

¹ К. Маркс писал в «Капитале»: «В некоторых отношениях человек напоминает товар. Так как он родился без зеркала в руках и не фихтеанским философом: «Я есть я», то человек сначала смотрит в зеркало, в другого человека. Лишь отнесясь к человеку Павлу как к себе подобному, человек Петр начинает относиться к самому себе как к человеку» [1, 62]. Это, безусловно, верно. Работа освобождения — нравственный труд, и не может состояться без того, чтобы человек не отнесся к себе как к человеку. И именно в силу этого он должен пересмотреть все свои прошлые отношения с тем, чтобы сообразовать их с **будущим**, пока только мыслимым, способом поведения и чувствования.

жения и некоторые замечания по этому поводу помогут нам понять, как образуется тот разрыв между ценностью и реальностью, который должен быть преодолен в процессе нравственного труда.

В онтогенетическом развитии человека «укрепление зрительной... памяти идет во времени рука об руку с процессом усвоения речи». И далее: «В умственном развитии ребенка речь является тем колоссальным орудием, посредством которого, как уже готового социально-исторического продукта, сознание ребенка быстро поднимается до современных ему культурных высот» [6, с. 106].

Эта эмпирическая закономерность существенна для понимания образования разрыва между ценностями и реальностью. Она находится в согласии с другими фактами из детского периода, а именно с несоответствием между «речевой разумностью» ребенка, так часто удивляющей взрослых, и его поведением. Воспринятая через язык ценность нуждается в переводе во внутренний план действия, а эта-то способность, в отличие от интеллектуальных, у ребенка и отсутствует. Интеллектуальное богатство ребенка, воспитанного в культурной среде, может быть довольно внушительным, и оно скажет свое слово в процессе его приобщения к ценностям, — но фактом остается диффузность его влечений и отсутствие в них регулирующих нравственных принципов. В общем плане эту ситуацию хорошо описал Гегель: «Дитя — человек в себе, обладает разумом только в себе, есть пока что лишь возможность разума и свободы и, таким образом, свободно лишь по понятию. Таким образом то, что есть пока что в себе, есть еще не в своей действительности. Человек, разумный в себе, должен выработать, произвести самого себя посредством выхода за свои пределы, но вместе с тем также и посредством углубления внутрь себя, дабы он стал разумным также и для себя» [3, т. 7, с. 41].

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, изд. 2-е; Из ранних произведений, М., 1956.
2. Ленин В. И. Материализм и эмпириокритицизм. М., 1939.
3. Гегель. Сочинения, М.—Л., 1934.
4. Кант И. Сочинения в шести томах.
5. Культура и общественное развитие. Тб., 1979.
6. Мегрелидзе К. Основные проблемы социологии мышления. Тб., 1973.

Представлена Институтом философии АН Грузинской ССР

ფსიქოლოგია

ნოზარ ზანიშვილი

პრესტიჟის მოთხოვნილება და მისი ფსიქოლოგიური ბუნების ზოგიერთი საკითხი

პრესტიჟის მოთხოვნილების ცნებისა და მისი ფსიქოლოგიური ბუნების ძირითადი მომენტების გარკვევა არსებითადაა დაკავშირებული თვით მოთხოვნილების რაობისა და კლასიფიკაციის მნიშვნელოვანი მომენტების გათვალისწინებასთან. საკითხის შესწავლის ასეთი გზა საშუალებას იძლევა შევქმნათ ის საფუძველი, რომელიც საჭიროა პრესტიჟის მოთხოვნილების ფსიქოლოგიური ბუნების თეორიული მოდელის შექმნისათვის. ამიტომ, უპირველეს ყოვლისა, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია შევეხოთ ზემოაღნიშნული საკითხების ზოგიერთ ასპექტს.

მოთხოვნილების ცნება ფსიქოლოგიაში ის ძირითადი ცნებაა, რომელსაც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ადამიანის ქცევის თავისებურებების ახსნაში. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ის განსხვავებული, მაგრამ საინტერესო და საყურადღებო შინაარსებითაა დატვირთული. ჩვენ შევეხებით ზოგიერთ მათგანს.

გამოჩენილი საბჭოთა ფსიქოლოგის ს. რუბინშტეინის შრომებში მოთხოვნილება დახასიათებულია ორი ასპექტით. ერთის მხრივ, ის გაგებულია როგორც გარეგანი საგნებისა და მოვლენების საჭიროება და, მეორე მხრივ, როგორც ქცევის აღმძვრელი წყარო. ავტორი მოთხოვნილებას მისი დამაკმაყოფილებელი საგნის ცნობიერებასაც უკავშირებს და ამ საგნის გაცნობიერების ხარისხის მიხედვით განასხვავებს მოთხოვნილების შემდეგ ფორმებს: მიდრეკილებას, სურვილსა და ნდომას. ნდომა, ს. რუბინშტეინის აზრით, მოთხოვნილების განვითარების უმაღლესი დონეა [14, 428].

ა. ლეონტიევის აზრითაც, მოთხოვნილება ორგანიზმში კონკრეტულ საგანთა დანაკლისით შექმნილი მდგომარეობაა. ის ერთმანეთისაგან განასხვავებს ე. წ. „მოთხოვნილებით მდგომარეობას“ და „საგნობრივ მოთხოვნილებას“. მოთხოვნილება, — ხაზს უსვამს ავტორი, — რომელიც თავდაპირველად უსაგნოა ე. ი. მან „არ იცის თავისი საგანი, გვევლინება როგორც მოთხოვნილებითი მდგომარეობა. ასეთ ვითარებაში მოთხოვნილების საგანი ჯერ კიდევ „აღმოჩენილ“ უნდა იქნეს. სწორედ ასეთი „აღმოჩენის“ შედეგად ხდება ის საგნობრივი, ხოლო აღქმული, გააზრებული და წარმოდგენილი საგანი — მოტივად იქცევა. მოტივი ა. ლეონტიევთან ასრულებს მოღვაწეობის როგორც აღმძვრელის ისე მისთვის გარკვეული მიმართულების მიმცემის ფუნქციას [9, 189].

დ. უზნაძის მიხედვით, მოთხოვნილება ფსიქო-ფიზიკური ორგანიზმის ყოველ მდგომარეობას შეიძლება ეწოდოს, რომელიც საჭიროებს რა გარემოს შეცვლას, ამისთვის აუცილებელ აქტივობის იმპულსს იძლევა [3, 84]. ის ერთმანეთისაგან განასხვავებს სუბსტანციურ ანუ საგნობრივ და ფუნქციონალურ,

მოთხოვნილებებს და პირველი სახის მოთხოვნილების შიგნით გამოყოფს ბიოლოგიურ და „მე“-ს მალალი რიგის მოთხოვნილებებს. ავტორი ბიოლოგიური მოთხოვნილების დამახასიათებელ თავისებურებად მიიჩნევს იმას, რომ „ის თავის საგანს წინასწარი გამოცდილებისა და ვისიმე დახმარების გარეშე მოიპოვებს და ცოცხალი ორგანიზმის განვითარების ყველა საფეხურზე თვითონ მიმართავს ორგანიზმს შესატყვისი საგნისაკენ“ [3,176]. ფუნქციონალური მოთხოვნილების არსი კი მდგომარეობს იმაში, რომ მას აკმაყოფილებს არა რომელიმე საგანი, არამედ — თვით აქტივობა, მოქმედება.

შ. ჩხარტიშვილი მოთხოვნილების რაობის განსაზღვრისას ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „მოთხოვნილება შექმნილია გვარის ან ინდივიდის განვითარების გზაზე, გარკვეული საგნის ან მოვლენის მოხმარების გზით და ამ საგანს და მოვლენას გულისხმობს თავის თავში უარყოფითი ნიშნით — დანაკლისის სახით“ [4,108].

ვ. კაკაბაძე მოთხოვნილების ბუნების გახსნისას დიდ ყურადღებას აქცევს მოთხოვნილებითი მდგომარეობისა და მისი საგნის ურთიერთობას. მოთხოვნილება — ამბობს ავტორი — არის მოთხოვნილებითი მდგომარეობისა და მოთხოვნილების საგნის სპეციფიკური ერთიანობა, რომელიც ცნობიერებაში გვევლინება შინაგანი დაძაბულობისა და საგნისაკენ სწრაფვის იმპულსის სახით [2,26].

ზემოაღნიშნული დახასიათებებიდან, რომლებიც რამდენადმე ტიპური, როგორც ჩვენი ისე საზღვარგარეთული ფსიქოლოგიისათვის (ე. წიუტენი, ა. პიერონი და სხვ.), ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მოთხოვნილება გაგებულაა როგორც ორმაგი ბუნების მქონე ფსიქიკური მდგომარეობა: კერ ერთი, მას გააჩნია შინაარსობრივი მხარე, ე. ი. ის ინტენციონალური ვითარებაა — ზასიათდება საგნობრივობით. საგნობრიობა ამ შემთხვევაში ისეთი კატეგორიაა, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ ფიზიკურ საგანს არ გულისხმობს, მასში შეიძლება მოიაზრებოდეს ფიზიკურიც, ფსიქიკურიც, სოციალურიცა და იდეალურიც, აქტიცა და შინაარსიც; მეორე, მასში მოცემულია აქტივობის ტენდენცია, მიმართული საგნებისა და მოვლენებისაკენ. ჩვეულებრივ ვითარებაში ის მანამდე განიცდება ასეთად, სანამ საგნები არ მოხმარებულა, მისი მოხმარების პროცესი არ განხორციელებულა.

გარდა ამისა, მოთხოვნილებასთან დაკავშირებით ანგარიშგასაწევეია ის გარემოება, რომ მისთვის დამახასიათებელია როგორც დამაკმაყოფილებელ საგანთა, ისე მისი მოხმარების ხერხების გამრავალფეროვნება—ე. ი. მოთხოვნილებები ვითარდებიან. ერთი სახის მოთხოვნილება შეიძლება დაკმაყოფილდეს ერთი სახეობის სახეობურ საგნით, მაგრამ ეს საგანი მოცემული სახის მოთხოვნილების სრულ დაკმაყოფილებას არ იწვევს: „მას შეუძლია მაგივრობის გაწევა, მაგრამ ეს მაგივრობა მაგივრობაა და დანარჩენ ობიექტთა შესატყვისი მოთხოვნილების მოსპობას არ ნიშნავს“ [6,9].

გარდა ზემოაღნიშნული წინამძღვრებისა, პრესტიჟის მოთხოვნილების რაობის გარკვევა და მისი შინაგანი ფსიქოლოგიური ბუნების შესახებ მსჯელობა არანაკლებ მნიშვნელოვან კავშირშია მოთხოვნილებათა კლასიფიკაციისა და ამ კლასიფიკაციის პრინციპების დადგენასთანაც. საერთოდ ეს მით უფრო აუცილებელი ჩანს, რადგანაც: „ქცევა და მოთხოვნილება ერთმანეთთან არსებითად დაკავშირებული მოვლენებია და ქცევის განვითარების ყველა დონეზე შესწავლისათვის ფუნდამენტურ როლს მოთხოვნილება თამაშობს“ [4,269].

ფსიქოლოგიაში ფართოდ გავრცელებული შეხედულების თანახმად, არსებობს ორი ტიპის მოთხოვნილება, რაც „მაღალი და დაბალი“ „მატერიალური და სულიერი“, „ბიოგენური და ფსიქოგენური“ და ა. შ. მოთხოვნილებათა სახელწოდებითაა ცნობილი. არსებული ორი ტიპის ანალიზი მოწმობს, რომ ე. წ. „მატერიალურ“ მოთხოვნილებათა კლასს ქმნიან ისეთი მოთხოვნილებები, რომლებიც უკავშირდებიან ორგანიზმის სასიცოცხლო პროცესებს და მონაწილეობენ იმ ქცევის ორგანიზაციის საქმეში, რომელიც სიცოცხლის შენარჩუნებას ემსახურება.

მეორე ტიპის ე. წ. „ფსიქოგენური“ მოთხოვნილებები სპეციფიკური ადამიანური მოთხოვნილებებია და მას მიაკუთვნებენ შემეცნების, ესთეტიკური ტკბობის, აფელაციის და სხვა მსგავსი შინაარსის მქონე მოთხოვნილებებს. ზემოაღნიშნულ კლასთა გამოყოფა ხშირად ეფუძნება ქცევის სუბიექტის, ობიექტისა და პროდუქტის მიხედვით კლასიფიკაციის პრინციპებს.

ცნობილია, რომ ქცევის სუბიექტი შესაძლებელია იყოს ინდივიდი, სოციალური ჯგუფი და მთელი საზოგადოება, ამიტომ, ამ პრინციპის მიხედვით, გამოყოფენ ინდივიდუალურ და საზოგადოებრივ მოთხოვნილებებს; ქცევის ობიექტის პრინციპის საფუძველზე კლასიფიკაციისას — ბიოლოგიურ და მაღალი რიგის მოთხოვნილებებს. მაშინ როდესაც მოთხოვნილებათა კლასიფიკაცია სწარმოებს ქცევის პროდუქტის მიხედვით, გამოყოფა მოთხოვნილებები მიმართული სხვადასხვა საგნებზე, ღირებულებებზე, ცოდნის შექენაზე და ა. შ.

ზოგჯერ კლასიფიკაცია წარმოებს ობიექტურად მნიშვნელოვანი კრიტერიუმების საფუძველზე და ამ „ობიექტურად მნიშვნელოვანში“ მოთხოვნილებებს შემგუებლურ ფუნქციას გულისხმობენ.

ცნობილი პოლინელი ფსიქოლოგი კ. ობუხოვსკი ამ პრინციპის მიხედვით გამოყოფს ორი ტიპის მოთხოვნილებას, რომლებიც აქტიურ მონაწილეობას იღებენ ადამიანის გარემოსთან შეგუების პროცესში, ესენია თვითშენახვისა და გამრავლების მოთხოვნილებები. ავტორი თვითშენახვის მოთხოვნილებას თვითყოფისა და საორიენტაციო მოთხოვნილებებად ყოფს და ამ უკანასკნელს მიაკუთვნებს: შემეცნების მოთხოვნილებას, ცხოვრების საზრისის მოთხოვნილებას, ემოციური კონტაქტის მოთხოვნილებას.

მოცემული მოთხოვნილებებიდან რომელიმე მათგანის დაუქმყოფილებლობას მივყავართ იქამდე, რომ გარემოში ადამიანის ორიენტირება ნაკლებად სრულყოფილი ხდება [11,78].

გარდა ამისა ფსიქოლოგიაში ცნობილია მოთხოვნილების შეფარდებითი სიძლიერის მიხედვით კლასიფიკაციის ცდები. ამ მხრივ აღსანიშნავია ლ. ბრენტანოსა და ა. მასლოუს კლასიფიკაციები.

ლ. ბრენტანო, იმის მიხედვით ადამიანისათვის ამა თუ იმ მოთხოვნილების დაქმყოფილება რამდენად „გადაუდებელია“, განასხვავებს მოთხოვნილებებს: საკვებზე, სექსუალურ ტკბობაზე, სხვის მიერ აღიარებაზე, სიკვდილის შემდეგ უკვდავყოფაზე.

ა. მასლოუ ამავე პრინციპით გამოყოფს მოთხოვნილებათა ხუთ ანსამბლს: ფიზიოლოგიურს, უსაფრთხოების, სიყვარულის ანუ კომუნიკაციის, ყურადღე-

¹ ტერმინ „მატერიალურს“ ზოგად მნიშვნელობით ეხმარობთ და მასში ვგულისხმობთ ამავე კატეგორიის ცნებებს: „ბიოგენურს“, „დაბალს“, და ა. შ. ხოლო „ფსიქოგენურში“ — სულიერს, მაღალს და ა. შ.

ბის, თვითგანხორციელების და თითოეულ მათგანში შემდეგ შინაარსებს ათავსებს:

ფიზიოლოგიურში: საცვების, წყლის, სექსუალური, ძილისა და ა. შ.

უსაფრთხოებისაში: სტაბილობის, საიმედოობის, დაცვის, დაფარვის...

სიყვარულისაში: სიმპატიის, განწყობილების, მიკუთვნების, კონტაქტობის, ინტიმურობის და ა. შ.

ყურადღებისაში: საკუთარი პიროვნების მაღალი შეფასება, როგორც საკუთარი თავის ისე სხვების მხრიდან:

ა) სიძლიერე, წარმატება, დაძლევა, კომპენტენტურობა, დამოუკიდებლობა;

ბ) პრესტიჟი, რეპუტაცია, სტატუსი, დიდება აღიარება, პატივისცემა, მნიშვნელობა.

თვითგანხორციელებაში: მოთხოვნა იმად გახდომისა, რისი გახდომის უნარიც აქვს ადამიანს.

ა. მასლოუ აღნიშნულ მოთხოვნილებათა რომელებს უწოდებს ადამიანის ძირითად მოთხოვნილებებს და თვლის, რომ ისინი თანაშობილნი (კონსტიტუციური) არიან [16].

ის ფაქტი, რომ მოთხოვნილებები იცვლებიან და განსხვავებული ბუნების გამო სხვადასხვა კლასს ქმნიან, საქმის წამდვილ ვითარებას ასახავს, მაგრამ ხშირად ყურადღების ვარგულ რჩება ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება, რომლისადმი ანგარიშის გაწევა აუცილებლობით არის ნაკარნახევი. კერძოდ, რამდენადაც მოთხოვნილებათა მრავალსახეობა და მათი პრაქტიკული მიზნებისათვის გამოყენება მოითხოვს ცალკეულ კლასთა გამოყოფისა და ერთგვაროვანი ბუნების მოთხოვნილებათა ერთ ჯგუფში გაერთიანებას, იმდენად კითხვის ქვეშ დგება მაგ., შემეცნებისა და სხვასთან ურთიერთობის მოთხოვნილების ერთ კლასში გაერთიანების საკითხი², რადგან მათი შინაგანი ფსიქოლოგიური ბუნების განსხვავებული მექანიზმები ესაჭიროებოდა.

აღნიშნული პრობლემის გადაჭრას ზოგიერთი ავტორი (ა. კოვლიოვი, შ. ჩხარტიშვილი და სხვა) ცდილობს მოთხოვნილებათა სამკვიდროს სამ ძირითად, დამოუკიდებელ ჯგუფად დაყოფის გზით. ა. კოვლიოვი ამ ჯგუფებს მატერიალურს, სულიერს და საზოგადოებრივს უწოდებს და ასეთი კლასიფიკაციის პრინციპად ამა თუ იმ ობიექტზე პიროვნების მიმართულების (направленность) პრინციპს იყენებს³.

შ. ჩხარტიშვილი განასხვავებს ბიოგენურ, ფსიქოგენურ და სოციოგენურ მოთხოვნილებებს. ავტორის აზრით, ბიოგენურ მოთხოვნილებათა წარმოშობისა და დამაკაოფილების აუცილებელი პირობაა ინდივიდში მიმდინარე სხეულებრივი ცვლილებები. ფსიქოგენურისა — ფსიქიკური პროცესები, ხოლო სოციოგენური მოთხოვნილებები წარმოიშვებიან მეორე ადამიანთან ან ადამიანთა ჯგუფთან ურთიერთობისას.

როგორც მსჯელობიდან ჩანს, ზემოაღნიშნულ მოთხოვნილებებს (ბიოგენ-

² ზემოთ განხილული კლასიფიკაციების მიხედვით, ეს მოთხოვნილებები ერთ კლასში, კერძოდ, ფსიქოგენური მოთხოვნილების კლასში ერთიანდებიან.

³ დღეს საბჭოურ ფსიქოლოგიაში ინტენსიურად გამოიყენება წამყვანი მოთხოვნილების ცნება, რომელიც ამასთანავე ქვეყნის მყარ, დომინანტურ მოტივებს წარმოადგენს და ხშირად სპეციალურ ლიტერატურაში მიმართულობის (направленность) სახელწოდებითაა ცნობილი.

ნურს, ფსიქოგენურს და სოციოგენურს) ის განასხვავებს ერთმანეთისაგან, რომ მათ გააჩნიათ ე. წ. სპეციფიკური საგანი (წარმომშვეები და დამაკმაყოფილებელი) და ამიტომ პრინციპს, რომელსაც მოცემული კლასიფიკაცია ეყრდნობა, პირობით სპეციფიკური საგნის პრინციპი შეიძლება ეწოდოს, რაც მოთხოვნილებათა ცალკეულ კლასთა გამოყოფისა და მისი შესწავლის, პრაქტიკული მიზნით გამოყენების დიდ პერსპექტივას ქმნის.

ამ პრინციპის მიხედვით, შემეცნების მოთხოვნილება, გამომდინარე იქიდან, რომ ის კონკრეტულ მომენტში შესაძლებელია დამაკმაყოფილდეს იმის მიუხედავად მისი სუბიექტი იმყოფება თუ არა სხვა ინდივიდებთან ურთიერთობაში, განსხვავებული ტიპის მოთხოვნილებაა, ვიდრე სხვასთან ურთიერთობისა, რადგან მის წარმოშობასა და აღკვეთას მხოლოდ სოციალურ ჯგუფთან ან ინდივიდთან ურთიერთობა განაპირობებს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ სოციალურ მოთხოვნილებათა საერთო ნიშანს სხვა ადამიანთან ან ადამიანთა ჯგუფთან ურთიერთობა, უშუალო კონტაქტი წარმოადგენს. ე. წ. „უშუალო კონტაქტის“ ეფექტს და მის როლს პიროვნების განვითარებაში კარგად გვიხსიათებს კ. ოზუხოვსკი, როდესაც ეხება ემოციონალური კონტაქტის მოთხოვნილებას. „ემოციონალური კონტაქტის მოთხოვნილება დამაკმაყოფილებდა მაშინ — ამბობს კ. ოზუხოვსკი — როდესაც ინდივიდი განიცდის, რომ ის სხვა ადამიანის ემოციური მიმართების საგანია და ამასთანავე თვითონვე აქვს უნარი გამოავლინოს ასეთივე დამოკიდებულება სხვის მიმართ... ბავშვები, რომლებიც განვითარების სხვადასხვა ფაზებში მოკლებულნი არიან ამ ფაზისათვის დამახასიათებელი პირობებით ემოციონალური კონტაქტის მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებას, ფორმირდებიან როგორც არასრულფასოვანი პიროვნებები [13,55].

ცნობილია, რომ რამდენადაც ადამიანი სოციალურია, იმდენად ის ფართო ურთიერთობებს მოითხოვს. დავსვათ ასეთი კითხვა: რა არის მიზეზი იმისა, რომ ადამიანმა ურთიერთობებს მიმართოს და თავისი ცხოვრებისათვის აუცილებელ პირობათა შორის სხვა ადამიანებთან კონტაქტი მნიშვნელოვან კომპონენტად აქციოს? პრესტიჟის მოთხოვნილების რაობის გარკვევა ვფიქრობთ, რომ ამ კითხვაზე პასუხის გაცემასაც მოითხოვს. ამიტომ მოკლედ შევეხებით ურთიერთობის საკითხსაც.

სხვადასხვა დისციპლინებს შორის, რომლებიც ურთიერთობის პრობლემებს იკვლევენ, პირველობა ფსიქოლოგიას ეკუთვნის. აღნიშნული საკითხის შესწავლას დიდი ხნის ისტორია აქვს და საბჭოთა თუ საზღვარგარეთულ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში დიდი მასალა არის დაგროვილი ა. ლეონტიევის, მ. ლისინას, შ. ჩხარტიშვილის, ა. ბოგუსლოვსკაიას, კ. ოზუხოვსკის, ზ. ფროიდის, რ. ზაზოს თუ სხვათა შრომების სახით.

ზემოაღნიშნულ ავტორთა შრომების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ადამიანის სოციალური აქტის ასახსნელად სხვადასხვა სახის მიდგომა არსებობს. მაგ., ფსიქოანალიტიკური თეორიის წარმომადგენლებს მიაჩნიათ, რომ ადრეული ასაკიდანვე ურთიერთობას ლიბიდური საფუძველი აქვს, ხოლო, ბიპევიორიზმის თანახმად, კომუნიკაციური აქტი განისაზღვრება, როგორც გამომშვეები, ისე განმამტკიცებელი სტიმული.

აღნიშნულ თვალსაზრისს უპირისპირდება შეხედულება, რომლის თანახმად ურთიერთობის არსი აქტიურ მოქმედებაშია. მისი საშუალებით ადამიანი ცდილობს გარკვეული სახით ინფორმაციის მიღებასა და გადაცემას (ა. ზაპო-

როეცი, მ. ლისინი, ა. რუხჯია). ამ საკითხთან დაკავშირებით, მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია უნგრელი ფსიქოლოგის ლ. გარაის მოსაზრების გათვალისწინებაც. როგორც ავტორი აღნიშნავს, ადამიანისათვის დამახასიათებელ ძირითად მოთხოვნილებას შრომითი აქტივობის მოთხოვნილება წარმოადგენს და სხვა დანარჩენი მოთხოვნილებები მისი მოდიფიკაციაა. ამიტომ ლ. გარაი ურთიერთობის მოთხოვნილებას განიხილავს შრომის მოთხოვნილების თავისებურ გამოვლენად, რომელიც მიმართულია გარკვეული მიზნის რეალიზაციისა და მისი მიღწევის გზებისა და საშუალებების პოვნისაკენ. ის განაპირობებს ადამიანის მოთხოვნილებას სხვა ადამიანზე, რომელიც მისი მოღვაწეობის პოტენციური საშუალებაა [7,70]. ამასთანავე, ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ისიცაა ცნობილი, რომ, საერთოდ, ურთიერთობის მოტივი როგორც საკუთარი, ისე სხვისი პიროვნების შეცნობა-შეფასებაა⁴.

მოცემულ ეტაპზე ჩვენს ძირითად მიზანს შეადგენს ვაჩვენოთ, პიროვნების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, თუ რა ძირითადი მოტივით არის განსაზღვრული ურთიერთობის აქტები და ასაკობრივ ზრდასთან ერთად როგორ ეცვლება მას შინაარსი.

როგორც არსებული გამოკვლევები მოწმობენ [15] (3—4 წლამდე) სკოლამდელთა ურთიერთობას უფროსებთან და სხვა ადამიანებთან განსაზღვრავს პრაქტიკულ საქმიანობაში სასურველი შედეგის სწრაფად მიღწევის სურვილი. განვითარების შემდგომ ეტაპზე (4—5 წ.) ურთიერთობის მოტივი ბუნების საგნებსა და მოვლენებზე ინფორმაციის მიღების მოთხოვნილებაა, ხოლო 5—6 წლამდე სკოლამდელებში ჩნდება მოთხოვნილება გაიგოს როგორც საკუთარი და სხვისი მოქმედების ზნეობრივი მომენტები, ისე შეაფასოს ახლობლებისა და თანატოლების ქცევები და პიროვნული თვისებები.

როგორც ანალიზი ცხადყოფს სხვა ადამიანებთან კონტაქტის დამყარების მოთხოვნილება ასაკის ზრდასთან ერთად ძლიერდება, ამასთანავე პარალელურად იცვლებიან ის საგნები, რომლებიც ამ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებენ და რომელიმე კონკრეტული ასაკისათვის მის სპეციფიკურ შინაარსს წარმოადგენენ.

ცნობილია, რომ ადამიანის განვითარება გულისხმობს არა მარტო ფიზიკურ არამედ ფსიქიკურ ზრდასაც, რაც თავის მხრივ ცნობიერების, თვითშეფასების სხვადასხვა პიროვნული თვისებების განვითარებასაც მოიცავს.

როგორც გამოკვლევები მოწმობენ სასკოლო ასაკში ურთიერთობის მოტივად სულ სხვა სახის მოთხოვნილებები გვევლინებიან, ვიდრე სკოლამდელ ასაკში: სასკოლო ასაკში ქცევის ძირითადი ფორმა სწავლაა და ამ დროს მოზარდისათვის დიდი ღირებულების მქონეა წარმატების მოპოვება სწავლაში. მ. ნეიმარკის გამოკვლევებმა აჩვენეს, რომ მოზარდობის ასაკისათვის ბავშვების 50%-ზე მეტს უყალობდება პიროვნების მიმართულება სწავლასთან დამოკიდებულებაში და ამ ასაკის პირველ წლებში მოზარდისათვის ნიშანი განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი ხდება [1,290].

ამასთანავე აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ამ პერიოდშივე გაცილებით სწრაფი ტემპით იზრდება მოზარდის სწრაფვა მისი საქმიანობისა და პიროვნუ-

⁴ ამ მოსაზრებამ ასახვა პოვა 1974—75 წწ. თბილისსა და კრასნოდარში ჩატარებული კონფერენციის მასალებში. იხ. Проблемы формирования социогенных потребностей, Тбилиси, 1974. г. Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг-друга. Краснодар, 1975.

ლი თვისებების შეფასების, საკუთარი პიროვნების წინ წაწევისა და შეცნობისაკენ, რაც ასაკის ზრდასთან ერთად დამოუკიდებელ და წამყვან მოთხოვნილებად იქცევა (ლ. ბოკოვიჩი, მ. ნეიშარკი, შ. ჩხარტიშვილი). ამ დროს ხდება ისე, რომ ადამიანისათვის სხვებთან ურთიერთობის ძირითადი მოტივი რომელიმე სოციალურ ჯგუფში გაერთიანებაა, რადგან ყოველი ინდივიდი თავის პიროვნებას შეიცნობს არა პირდაპირ, საკუთარ თავთან მარტო დარჩენით, არამედ — იმ სოციალურ ჯგუფთან ურთიერთობით, რომლის წევრიც თვითონ არის. ასეთი გზა მაქსიმალურად აკმაყოფილებს იმ ძირითად მოთხოვნილებას, რომლის შინაარსი პიროვნული სრულყოფაა.

თვითშემეცნება, როგორც ი. კონი აღნიშნავს, შეიძლება განხორციელდეს ორი გზით: პირველი გზა სხვადასხვა ალოგოკური ქცევების განხორციელებაა, რომელიც იმდენად არ ახსნება სხვებისაგან გამოყოფის, პოპულარობის მოპოვების სურვილით, რამდენადაც საკუთარი გამბედაობის თვითშემოწმებით. მეორე გზა კი სოციალური შედარება, გარშემომყოფთა აზრების ურთიერთშეპირისპირებაა [8,84]. ვფიქრობთ, რომ თვითშემეცნების მეორე გზის დროს ცნობიერდება ქცევის ის ნორმები, რომელიც სოციალურ ჯგუფს გააჩნია და რომლისადმი ანგარიშის გაწევა ძირითადად განაპირობებს ქცევის სუბიექტისთვის ამ ჯგუფში აღიარების, ნდობისა და გავლენის მოპოვებას. ერთი სიტყვით, ამ დროს ყალიბდება პრესტიჟის მოთხოვნილება, იქმნება ამ მოთხოვნილების ნამდვილი სუბიექტი. პრესტიჟის მოთხოვნილება და მისი დაკმაყოფილების იმპულსი ურთიერთობის ერთ-ერთ ძირითად მოტივად იქცევა.

რას ეწოდება პრესტიჟის მოთხოვნილება და რა შინაარსი უნდა ჰქონდეს ამ ცნებას? ამ კითხვაზე ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში განსხვავებული შეხედულებები არსებობს.

მოთხოვნილების ცნობილი მკვლევარი მურეი (Murray) პრესტიჟის მოთხოვნილებას აღიარების მოთხოვნილების კერძო სახედ მიიჩნევს, ხოლო გერმანელი მეცნიერი ფ. ლერში ამ მოთხოვნილებას თავის გამოჩენის სწრაფვასთან აიგივებს. მისი აზრით, პრესტიჟის მოთხოვნილების შინაარსია თანადადმიანებისაგან რაც შეიძლება მაღალი რანგის შეფასების მიღება. ჰ. რემპლანი ფიქრობს, რომ პრესტიჟის მოთხოვნილების ფაქტთან მაშინ გვაქვს საქმე, თუ ქცევის სუბიექტი ისწრაფვის თანადადმიანების თვალში თავისი ღირებულების მაღლა აწევისაკენ.

ცნობილი ამერიკელი ფსიქოლოგის ა. მასლოუს მიხედვით, პრესტიჟის მოთხოვნილება ყურადღების ცენტრში ყოფნის მოთხოვნილების კერძო სახედაა გამოცხადებული, რომლის სუბიექტი კმაყოფილდება როგორც თავისი თავის, ისე სხვების მხრიდან მისი პიროვნების მაღალ რანგში შეფასებით.

წარმოდგენილი განსაზღვრებებიდან შესაძლებელია შემდეგი სახის დასკვნის გამოტანა: 1) პრესტიჟის მოთხოვნილება თავის გამოჩენის, „მე“-ს პრეზიციის განმტკიცების მოთხოვნილებაა⁵ და 2) ის გულისხმობს თავის გამოჩენის ყოველგვარ ფაქტს. უარყოფს რა ამ უკანასკნელს, შ. ჩხარტიშვილს მიიჩნია: „პრესტიჟის მოთხოვნილება არის თავის გამოჩენის ისეთი მოთხოვნილება, რომელსაც მხოლოდ მაღალი ღირებულების პიროვნული თვისებების კატეგორიებში შეფასება აკმაყოფილებს“ [5,118]. აღნიშნულ მოსაზრებასთან ახლოს დგას ა. პეტროვსკის მოსაზრებაც, რომლის აზრით: ინდივიდები იმის მი-

⁵ ამ შეხედულებას იზიარებენ: შ. ჩხარტიშვილი, მ. ნეიშარკი, ვ. პეტროვსკი და სხვ.

ხედვით სარგებლობენ მეტ-ნაკლები ავტორიტეტითა და პატივისცემით სხვადასხვა ჯგუფებსა და კოლექტივებში, შეეზრდებიან ან გამოეყოფიან მის წევრებს, თუ რა ადგილს იჭერს მათი პიროვნული მახასიათებლები იმ „ღირებულების სკალაზე“, რომელიც მიღებულია მოცემულ სოციალურ ჯგუფში. პრესტიჟი საზოგადოების საზოგადოების მიერ პიროვნების დამსახურებული აღიარებისა. საზოგადოებრივი პრესტიჟი — განაგრძობს ავტორი — რომლის მოპოვება ხდება ძირითადად ორ დონეზე — ოფიციალურად და არაოფიციალურად, რელიზირდება ყოველდღიურ ცხოვრებისეულ მოვლენებში: სიყვარულის გრძნობის გამოვლენაში, რომელიმე ინდივიდისაგან პატივისცემაში და ა. შ. [12, 140].

პრესტიჟის მოთხოვნის შესწავლა საბჭოთა ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში არსებითადაა დაკავშირებული ლ. ზოჯოფინისა და მ. ნეიმარკის სახელებთანაც. მ. ნეიმარკი ერთმანეთისაგან განასხვავებს პიროვნების სამი სახის მიმართულებას: პირადულს, კოლექტიურს და საქმიანს (უანგარო ინტერესი საქმისადმი, სინამდვილის შემეცნებისადმი). მისი აზრით, პირადული მოთხოვნა, რომელშიც შედის პრესტიჟის მოთხოვნა, იქმნება მოტივაციურ სტრუქტურაში თვითდამტკიცების, პირადი კეთილდღეობისა და სიმშვიდის მოტივით.

შ. ჩხარტიშვილი სოციოგენურ მოთხოვნებს, რომელიც გარკვეული მოსაზრების გამო ცალკე კლასად არის გამოყოფილი⁶, სამ ჯგუფად ყოფს, ესენია: სასხვისო, სასხვის-სათავისო და სათავისო. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით, პრესტიჟის მოთხოვნა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სათავისო ანუ თვითგამოყოფის მოთხოვნების ჯგუფის წარმომადგენელია. ამ უკანასკნელის შინაარსია მთლიანი სოციალური ჯგუფიდან საკუთარი ინდივიდუალობის სტრუქტურული გამოყოფა და განმტკიცება. გარდა პრესტიჟის მოთხოვნებისა სათავისო ანუ თვითგამოყოფის მოთხოვნებს მიეკუთვნებიან ისეთი მოთხოვნებები, როგორცაა: პირადი ღირსების დაცვის, დამოუკიდებლობის მოპოვების, სხვისი ყურადღების ცენტრში ყოფნის მოთხოვნებები.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გარდამავალი ასაკის პირველ საფუძველზევე განსაკუთრებული სიძლიერითვე ელინდება საკუთარი ძალების რწმენის, თავისი მე-ს წინ წაწევის, გავლენის, ნდობისა და ავტორიტეტის მოპოვების სურვილი, და როგორც შ. ჩხარტიშვილი აღნიშნავს, ამ სურვილის დაკმაყოფილება მხოლოდ სოციოგენურ მოთხოვნებათა ფუნქციაა. ამასთანავე ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ მხოლოდ ისეთი სოციოგენური მოთხოვნებისა, რომლის პირდაპირი საგანი სოციალური ნორმა, ამ ნორმისადმი ანგარიშის გაწევაა.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სოციოგენურ, კერძოდ, სათავისო სოციოგენურ მოთხოვნების ჯგუფში შედის ყურადღების ცენტრში ყოფნის მოთხოვნა. ამ მოთხოვნებსა პრაქტ. ვ. ნორაკიძე შემდეგნაირად ახასიათებს: ასეთი მოთხოვნების შინაარსია სხვაზე დიდი შთაბეჭდილების მოხდენა, საკუთარი მიღწევით ხალხის გაკვირება და დაინტერესება, საზოგადოებაში საკუთარი ეფექტური პოზით ყურადღების გამოწვევა [10, 101]. ამრიგად, ამ მო-

⁶ შ. ჩხარტიშვილთან პიროვნება სამ სტრუქტურულ მთლიანობად არის წარმოდგენილი. აღნიშნული მოთხოვნებები იმის მიხედვით მთლიანი პიროვნების რომელ ქვესტრუქტურაში აღმოცენდებიან და რა კატეგორიის მოვლენებში ნახულობენ ისინი თავიანთ დაკმაყოფილებას, დაყოფილია სამ ჯგუფად: ბიოგენურ, ფსიქოგენურ და სოციოგენურ მოთხოვნებათა ჯგუფებად.

შეფასდეს, აუცილებლად მაღალი საზოგადოებრივი ღირებულების იყოს, არამედ ის, რომ პრესტიჟის მოპოვება აუცილებლად საზოგადოებრივი აზრის, სოციალური ნორმებისადმი ანგარიშის გაწევას მოყვება, ე. ი. მისი დაკმაყოფილების პირდაპირი და სპეციფიკური საშუალება მისადმი ანგარიშის გაწევაა. ამიტომ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით შესაძლებელია ვილაპარაკოთ არა ცრუ და ნამდვილ პრესტიჟზე, არამედ ვიწრო და ფართო საზოგადოებრივ პრესტიჟზე.

ამრიგად, მოთხოვნილებას თუ ის ისეთი ქცევის ორგანიზაციას ედება საფუძვლად, რომელიც სოციალური ნორმის (საზოგადოებრივი აზრის) ანგარიშის გაწევით ინდივიდის სოციალური განმტკიცების, აღიარების, ნდობისა და გავლენის მოპოვებას უზრუნველყოფს, პრესტიჟის მოთხოვნილება ეწოდება.

Н. Г. ЗЕНАИШВИЛИ

ПОТРЕБНОСТЬ В ПРЕСТИЖЕ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЕЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ

Резюме

Психологическая природа потребности в престиже недостаточно изучена учеными как за рубежом так и в нашей стране.

В соответствии со взглядами, распространенными в зарубежной психологической литературе, потребность в престиже проявляется в утверждении позиции «я», в стремлении приобрести влияние и доверие в какой-либо социальной группе. Она предполагает любой факт самовыражения.

Однако существует и такое представление, в соответствии с которым потребность в престиже удовлетворяется исключительно только оценкой в категориях высших ценностей личностных качеств.

По нашему мнению при определении сущности потребности в престиже должно подчеркиваться не только то, что ее субъект удовлетворяется высшей оценкой его личностных качеств, но и то, что для полного осуществления потребности в престиже необходимо учесть общественное мнение, требований социальных норм.

ლიტერატურა

1. ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგია, რედ. ა. პეტროვსკი, თბ., 1978.
2. კაკაბაძე ვ. მოთხოვნილების ფსიქოლოგიური პრობლემა, „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და საპარტოლის სერია, 1977, № 3.
3. უზნაძე დ. შრომები, ტ. III—IV, თბ., 1976.
4. უზნაძე დ. შრომები, ტ. VI, თბ., 1977.
5. ჩხარტიშვილი შ. აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია, თბ., 1974.
6. ხოჯაევა ზ. მოთხოვნილების საკათხისათვის საბჭოურ ფსიქოლოგიაში, დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. X, 1956.
7. Г а р а н Л. Историко-материалистический подход к проблеме специфических человеческих потребностей. «Вопросы психологии», 1966, № 3.
8. К о н И. С. Открытие «Я», М., 1978.

9. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. М., 1975.
10. Норакидзе В. М. Методы исследования характера личности. Тб., 1976.
11. Обуховский К. Психология влечения человека. М., 1972.
12. Петровский А. В., Шпалинский В. В. Социальная психология коллектива, М., 1976.
13. Проблемы формирования социогенных потребностей, ред. Ш. Н. Чхартишвили, Тб., 1974.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М., 1940.
15. Развитие общения к дошкольников. Под редакц. А. Запорожца и М. Лисиной. М., 1974.
16. Maslow A. Motivation und Persönlichkeit. 1978.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტმა

А. Б. ДОБРОВИЧ

(Москва)

УСТАНОВКА И БЕССОЗНАТЕЛЬНОЕ В СВЕТЕ ПРОБЛЕМ ПСИХОТЕРАПИИ

1. На современном этапе теория и практика психотерапии едва ли могут ограничивать поле своего внимания областью сознательных психических явлений, изучаемых у пациента. Сами клинико-психологические факты, фиксируемые, с одной стороны, в процессе исследования личности пациента, а с другой — в ходе направленного лечебного или педагогического влияния на эту личность, побуждают психотерапевта вновь и вновь обращаться к понятию «бессознательного» как неотъемлемой части того психического целого, с которым он, психотерапевт, постоянно вступает в соприкосновение [8, 11, 19, 20, 27].

Все это предполагает, казалось бы, наличие четкого и всеми однозначно понимаемого содержания понятия «бессознательное». Тем не менее, вопрос о содержании этого понятия остается одним из самых запутанных в сегодняшней психологии [1, 3, 28]. Международный симпозиум по проблеме бессознательного, состоявшийся в 1979 г. в Тбилиси, показал, что на первый план при обсуждении этой проблемы выдвигаются сегодня общеизвестная психоаналитическая концепция бессознательного, а также теория установки Д. Н. Узнадзе — теория, позволяющая представителям советской психологической школы заявить свои права на область бессознательного [3, 4, 17, 28]. Цель настоящего сообщения — в очередной раз сопоставить эти два учения и высказать некоторые мысли о месте каждого из них в той будущей теории бессознательного, которая по нашим предположениям, может сложиться в ближайшее время хотя бы как рабочая гипотеза в рамках теории психотерапии.

2. Концепция бессознательного в учении З. Фрейда о структуре и внутренней динамике личности достаточно часто подвергалась критическому рассмотрению как в советской, так и в зарубежной литературе [1, 4, 10, 30, 37, 38, 39]. Мы, однако, хотели бы заострить внимание на тех аспектах этого учения, которые (при всей его спорности в целом) являются, по меньшей мере, пояснительно-конструктивными понятиями с точки зрения психотерапевтической практики. Напомним прежде всего о делении личности З. Фрейдом на три подструктуры или три этажа [25, 26, 34].

Первым и основным этажом он считал «инстинктивное эго», или «Оно», понимаемое как врожденный психический аппарат человека, обслуживающий биологические потребности и адаптирующий целостный

организм к среде. Среди биологических потребностей З. Фрейд особое значение придает необузданным, по его мнению, сексуальным и агрессивным побуждениям, изначально присущим человеку. Средством обуздания «инстинктивного эго» и являются, по З. Фрейду, последующие два этажа, надстраиваемые уже в психике ребенка за счет его социализации (воспитания).

Прежде всего у ребенка начинается формирование «Суперэго». Эта инстанция личности представляет собой свод этических, логических и эстетических норм, постепенно усваиваемых ребенком за счет его инстинктивного (связанного с «перенесением либидо») уподобления себя значимым старшим, т. е. тем лицам, от которых, собственно, эти нормы исходят. Психоаналитическая концепция рассматривает формирование «Суперэго» как этап развития личности, предшествующий становлению сознания. На базе «Суперэго» у ребенка далее формируется сознание: аппарат конвенционально-логического восприятия реальности и форма относительного контроля поведения посредством постоянно интернализуемых человеком социальных шаблонов. Сознание и оказывается третьим, надстроенным над «Оно» и «Суперэго», личностным этажом [25, 35, 36]. Каждая из этих трех инстанций обладает своим специфическим содержанием и собственным «языком». Причем язык сознания (традиционно понимаемый как «здоровый смысл») полностью непригоден для освоения субъективных психических содержаний как из сферы «Оно», так и из сферы «Суперэго» [24, 25, 34].

Такова в психоаналитическом понимании структура личности. Внутренняя же ее динамика определяется, по З. Фрейду, неутрачивающим антагонизмом между «Оно» и надстроенными над ним этажами. Из этой исключительно напряженной борьбы и проистекает сущность симптоматики неврозов, а по мнению некоторых адептов психоанализа, также и сущность симптоматики психозов [29].

З. Фрейд, хорошо чувствуя, насколько осмысленная им «универсальная» структура и внутренняя динамика личности оторваны от современного ему хода нейрофизиологических изысканий, предпринял попытку создать квази-материалистическую (механистическую) концепцию мозговой деятельности, предлагающую «субстрат» только что очерченной психологической панорамы. Так называемая «метапсихология» З. Фрейда не выдерживает, как известно, современной научной критики. С другой стороны, следует подчеркнуть, что сам принцип концептуального моделирования сложной системы (с отодвиганием на второй план вопроса о том, какими конкретными материальными средствами осуществляется деятельность этой системы) как эвристический принцип науки сегодня никем не оспаривается.

Тем отчетливее выступают вперед промахи и заблуждения «отца психоанализа». Представление о том, что именно сексуальные и агрессивные тенденции, да еще необузданного толка, являются ведущими тенденциями инстинктивного уровня человеческой психики, начиная уже с детского возраста и сохраняясь до конца, остается, можно сказать, на

совести З. Фрейда; это представление не согласуется ни с общенаучными, в частности, с общебиологическими воззрениями сегодняшнего дня, ни с эмпирическими фактами, накопившимися в психологии и в психотерапии [4, 27, 33, 37, 40]. Далее, фетишизация антагонизма между инстинктивным и культурно (социально) обусловленным фактором в человеческой психике заслонила перед умственным взором З. Фрейда факт **синергии** личностных подструктур, этого фундаментального условия целостности и эффективности психического аппарата [2, 3, 17, 23]. Наконец, методологическое несовершенство построений З. Фрейда проявилось в том, что психические содержания, находящиеся вне сознания, либо изгнанные из сознания, по существу трактуются психоанализом как «те же» мысли, представления, воспоминания, желания и т. п., то есть как «те же» факты сознания, но только «минус осознание» [2, 23, 27].

3. Однако, как уже было сказано, наша задача не в том, чтобы повторять многочисленные критические выступления в адрес психоанализа, а в том, чтобы пристальнее приглядеться к позитивным или, по меньшей мере, конструктивным сторонам этого учения. Обратимся, в частности, к чрезвычайно важной для психотерапии идее З. Фрейда о психологических динамических процессах («динамизмах»), с помощью которых осуществляется становление и внутренняя жизнь личности [24, 25, 26, 34, 36]. Ниже эти динамизмы будут представлены систематизированными и интерпретированными в понимании автора настоящего сообщения.

«Инстинктивному эго» психоанализ приписывает, собственно, лишь один динамизм: фиксацию либидо на тех или иных объектах, т. е. психическое выражение потребности как бессознательного «влечения» к образу кого-то или чего-то. Это влечение выражается в соответствующих актах поведения индивида — актах, направленных на получение удовольствия или на агрессию, если что-либо препятствует получению удовольствия.

Для выработки навыков обуздания асоциального поведения общество (прежде всего в лице родителей или значимых воспитателей ребенка) как раз и приступает к формированию в детской психике инстанции «Суперэго». Появившееся «Суперэго» далее развивает собственные, присущие данной инстанции, динамизмы. Основные из них таковы.

Динамизм **идентификации** (id) означает бессознательное уподобление себя значимым другим, отождествление себя с ними и их — с собой. Динамизм **персонификации** (ps) проявляется в бессознательном присвоении объекту (точнее, его субъективному образу) статуса «персоны», т. е. живого и автономного существа, имеющего определенные переживания и намерения. Персонификации подлежат многие неодушевленные объекты, коль скоро они вызывают у ребенка яркий и хотя бы отчасти положительный (амбивалентный) эмоциональный отклик; так персонифицируются в детстве, скажем, игрушка, дерево, река и т. п. Противоположный персонификации динамизм может быть обозначен как **объективирование** (ob) и проявляется в бессознательном субъективном «от-

нятии» статуса персоны даже у одушевленных объектов, коль скоро они безразличны или вызывают однозначно негативную реакцию (например, ребенок «не догадывается», что объект его агрессии может испытывать боль). Динамизм **трансференции** (tf) в общем виде означает бессознательный субъективный перенос свойств одного объекта (образа) на другой. В качестве частного случая трансференции динамизм **интроекции** (ie) предполагает субъективное приписывание образу «я» или «мое» тех свойств, которые для ребенка содержатся в положительно значимых («приятных») для него персонах. Динамизм **проекции** (pr), напротив, означает бессознательное приписывание ребенком собственных свойств и переживаний каким-либо другим персонам; причем собственные переживания с положительной эмоциональной окраской имеют тенденцию проецироваться на персон «приятных», а с отрицательной — на «неприятных».

Однако важнейшим динамизмом, появление которого знаменует созревание «Суперэго», следует считать динамизм актуальной задержки, своевременного ограничения тех или иных инстинктивных побуждений. Природа такой задержки, по З. Фрейду, коренится в фиксации либидо на значимой персоне, от которой реально исходит соответствующий запрет. Эту психологическую процедуру, за неимением общепризнанного термина в психоаналитической литературе, мы обозначим как динамизм **лимитации** (lm).

С появлением сознания функционирование «Суперэго» пополняется, согласно психоаналитической доктрине, действием еще двух наиболее важных динамизмов. Один из них может быть обозначен как динамизм **цензуры** (cs) — динамизм, с помощью которого «Суперэго» не допускает или в крайне искаженном и усеченном виде пропускает в сознание психические содержания из бессознательной сферы. Этот динамизм, складывающийся, вероятно, на базе уже освоенного психикой динамизма лимитации, ослабляет свое действие лишь во сне, в состояниях особой экзальтации или аномального возбуждения, в актах творчества, в гипнозе и в психопатологических состояниях. Поскольку же ослабление цензуры дает возможность инстинктивным психическим содержаниям время от времени проникать в сознание, то для обеспечения целостности психической адаптации к миру «Суперэго» пользуется еще одним динамизмом — динамизмом «вытеснения», или **репрессии** (gr). Имеется в виду вытеснение недопустимого для сознания материала назад, в сферу «Оно». Здесь мы уже перешли к рассмотрению компенсаторных (или защитных) динамизмов, возникающих в психике при сформированном сознании. Однако, прежде чем перечислить их, отметим следующее.

Мы можем соглашаться или не соглашаться с З. Фрейдом относительно того, являются ли объектом цензуры сексуальность, агрессивность и производные от них «комплексы»; мы вправе отрицать тотальный антагонизм, приписываемый психоанализом отношениям между бессознательно-инстинктивными и социально обусловленными инстанциями личности; но мы не должны упускать из виду эвристическую ценность

тех построений З. Фрейда, которые дают ключ к пониманию феноменов **психологической защиты** как таковой. В вопросе о том, «от чего» защищается сознание, можно с психоанализом спорить; но в вопросе о том, «как» происходит эта защита, с психоанализом нельзя не считаться.

4. Перейдем к защитным динамизмам, присущим индивиду со сформировавшимся сознанием. Два таких динамизма — цензуру и репрессию — мы только что описали. По непонятным причинам сам динамизм прорыва содержаний «Оно» в сознание З. Фрейдом терминологически не выделен; из системных соображений мы считаем полезным восполнить этот случайный пробел и предлагаем говорить о динамизме **экспликации** (ex), имея в виду экспликацию в сознании психического материала из сферы «Оно».

Чтобы сделать следующий шаг в выстраиваемой системе представлений, разделим все возможные случаи психологической защиты сознания на два класса. Первый класс — это случаи, когда экспликация материала (от которого защищается сознание) фактически отсутствует, что может быть объяснено либо чрезвычайно сильной цензурой, либо весьма эффективной репрессией, не оставляющей никаких следов вытесненного материала в сознании. Второй класс — это случаи, когда экспликация все же происходит, т. е. сознание каким-то образом «откликается» на остающиеся в нем психические содержания из сферы «Оно».

Случаи первого класса («неэкспликативные») предполагают ряд исходов, каждый из которых может быть представлен как своеобразный динамизм личности. Основные из этих динамизмов таковы.

Псевдоамнезия (am) означает «забвение» определенных негативно окрашенных представлений, т. е. в действительности неспособность субъекта мобилизовать их из памяти в русло сознания. Наряду с псевдоамнезией можно выделить динамизм **псевдоабулии** (ab), заключающийся в том, что субъект избирательно, и без всякого субъективного объяснения проявляет «безволие» в выполнении определенных обязанностей (хотя другие обязанности он выполняет энергично и целенаправленно). Еще один динамизм из рассматриваемой («неэкспликативной») группы — динамизм формирования нейро-соматических дисфункций, имеющих по существу защитный характер. Защита такого рода является замещением травмирующего психику осознания — травмирующей организмом дисфункцией. Иными словами, фрустрированная потребность, не допускаемая в сознание, «обращается» в соматоневроз, иногда заходящий весьма далеко. Этот динамизм носит название **конверсии** (cv) и лежит в основе множества функциональных «соматозов» и неврозов, десятки лет изучаемых так называемой психосоматической школой психоанализа [5, 31, 32]. Представители этой школы претендуют (и не всегда без оснований) на раскрытие психологических «причин» даже таких заболеваний как язва желудка, гипертоническая болезнь, экзема и др.

Динамизм **сублимации** (sl) означает, что психические содержания, недоступные осознанию, тем не менее стимулируют энергичные усилия личности в каком-либо направлении. Это направление на содержатель-

ном уровне может не иметь ничего сходного с вытесненными и цензурируемыми переживаниями. Следующий динамизм, принадлежащий к случаям описываемого «неэкспликативного» класса, может быть обозначен как динамизм **дистимии** (dt). Имеются в виду «беспричинные» колебания настроения (вне циклотимных фаз), когда субъект то вял, то напряженно-тревожен, то лихорадочно-весел, но при этом не отдает себе отчета в странностях своего эмоционального состояния, т. е. не отображает их в сознании. Еще один динамизм из этой группы описывается как **регрессия** (rg). Речь идет о том, что психический материал, недоступный осознанию из-за мощных динамизмов цензуры и репрессии, перерабатывается лучностью путем активизации в ней ранних динамизмов «Суперэго». Это делает восприятия, реакции и суждения субъекта как бы нарочито инфантильными. Обратимся теперь ко второму классу случаев, когда имеет место хотя бы частичная экспликация негативного психического материала в сознании.

Динамизм **деформации** (df) может быть представлен как ведущий динамизм сновидения. Сознание во время сновидений, как известно, включено не полностью или действует урывками; динамизмы цензуры и репрессии в это время ослаблены; происходит, следовательно, обильная экспликация в сознании психического материала из сферы «Оно». Однако этот материал оказывается настолько деформированным, что при пробуждении его травмирующее действие на субъект минимизируется. Динамизм **символизации**, (sb) означает замещение эксплицированного в сознании материала его символическим аналогом. Динамизм **фантазии** (fp) предполагает интрапсихическое (с участием сознания) созидаение или выстраивание таких ситуаций и обстоятельств, в которых могут хотя бы частично выявиться вытесняемые из сознания представления. Динамизм **формирования реакции** (rf) проявляется в том, что эксплицированный материал оформляется в сознании как бы с обратным знаком. «Классический» пример действия этого динамизма — стремление подростка дразнить и унижать девочку, которую в действительности ему хотелось бы приласкать (о чем он, однако, «не догадывается»). Динамизм **рационализации** (ri) представляет собой выстраивание рациональных доводов, с помощью которых негативный эксплицированный материал может быть представлен в сознании как позитивный или хотя бы приемлемый. Динамизм рационализации является одним из ведущих динамизмов, обеспечивающих психологическую защиту субъекта как в норме, так и в патологии, при психозах в частности. Клиника психиатрии показывает, например, что как только «беспричинный» психотический страх находит в сознании свое «объяснение» (рационализация), больному субъективно становится значительно легче /5, 35/.

Следующему динамизму, требующему нашего рассмотрения, можно присвоить название **трансдрессации** (ta). Речь идет о сознательном приписывании собственных (вытесняемых) негативных свойств другому лицу. В психоаналитической литературе этот динамизм носит название «классической» проекции. Можно думать, что явления трансдрессации

предполагают одновременную активизацию раннего динамизма проекции. Сцепка динамизмов: проекция — трансдресация чрезвычайно характерна как для психопатизаций личности, так и для психозов.

В заключение упомянем динамизм отчуждения, или **алиенации** (al), означающий, что сознание и «Суперэго» как бы отнимают у эксплицированного материала качество принадлежности к «я». Чаще всего алиенации предшествует символизация эксплицированных представлений. Динамизм алиенации, согласно психоанализу, конституирует все формы психических автоматизмов: от навязчивых мыслей до псевдогаллюциноза. В далеко зашедших случаях психоза динамизм алиенации приобретает форму **диссоциации** (ds) или расщепления личности.

5. Только что развернутая панорама внутренних динамизмов личности, подтверждаемая многочисленными примерами из клиники, дает повод думать, что фрейдовская концепция психодинамики несомненно помогает своим систематизирующим принципом, во всяком случае, практике психотерапии. Однако следует отличать эту регулирующую функцию той или иной концепции вообще от ее **реалистичности**, т. е. от ее способности отразить действительное положение вещей, которое поддается изучению лишь в рамках современной научной методологии. Вспомним в этой связи, что концепция эфира когда-то сыграла свою положительную роль в разных областях физики, давая возможность объяснить немалое число наблюдаемых фактов; со временем, однако, понятие «эфир» стало использоваться лишь как метафора. Нетрудно заметить, что и такие фундаментальные понятия психоанализа как «цензура» и «вытеснение» представляют собой по существу метафоры. Понимание этого обстоятельства побуждает сегодня психологов самых разных направлений обращаться к собственно научным данным о функционировании бессознательного психического. Среди достижений науки в этом направлении ведущую роль играет, по нашему мнению, теория установки, выдвинутая Д. Н. Узнадзе и свыше полувека разрабатываемая многочисленным отрядом его учеников.

6. Вряд ли есть необходимость подробного и традиционного изложения теории установки в настоящем сообщении. Ограничимся ее общим абрисом, причем сделаем это в контексте современных представлений нейрокибернетики.

Встреча живого существа с биологически значимым раздражителем, или, вернее, ситуацией, обуславливает активирование такого целостного состояния индивида, в котором дано упреждающее, иначе говоря, предварительное, решение задачи, реализуемое направленной активностью данного существа. В случае животного эта активность дана в виде целенаправленного действия, в случае человека это может быть и внешним поведением и разворачиванием содержания сознания. Способность субъекта без всякого участия сознания активизировать в себе определяющие отношения ситуации еще до фактической реакции организма основывается на постоянном функционировании механизмов так называемой первичной установки [16, 18, 22, 23]. Первичная установка есть бессоз-

нательный психологический процесс, заключающийся в непрерывном моделировании внешней ситуации, которая для индивида всегда выступает как ситуация удовлетворения потребности [16, 17]. Установка во всех случаях — полностью бессознательный механизм, но психологической природы, поскольку она определяет содержательный аспект и сознания, и действия. Этот ее бессознательный характер не может быть отождествлен с бессознательным характером, напр., процессов переживания животного, которое видит, ощущает, чувствует, но не знает об этом, не имеет непосредственного знания о том, что оно переживает, поскольку не имеет сознания, т. е. интеллектуализированной психики. Установка как таковой механизм никогда и никем не переживается.

Это моделирование в свете нейрокибернетических представлений состоит, как можно думать, в следующем: а) нервная система акцептирует информацию (сигналы) об актуальной потребности данного момента; б) полученные сигналы используются одновременно для активизации направленного во вне внимания индивида (обострение внимания) и для активизации его прошлого опыта (апелляция к прошлому опыту); в) мобилизованные из прошлого опыта серии бессознательно отраженных отношений и вообще все возможности субъекта и составляют последовательности упреждающих отражений, которые оказываются приуроченными к реально действующим раздражителям; г) каждое из таких упреждающих отражений подается в анализаторы рецепции для сличения с реально действующими раздражителями, что обеспечивает всегда избирательный (в духе актуальной потребности) характер восприятия; д) при соответствии реально действующего раздражителя его упреждающему отражению автоматически пускается в ход заготовленная реакция на этот раздражитель — реакция, основанная на прошлом опыте адаптации организма; е) в случае рассогласования между реально действующим раздражителем и его упреждающим отражением происходит блокирование заготовленной реакции и развешивается, но, конечно, лишь в случае имеющего сознание субъекта, т. е. в случае человека — процесс «объективации»; ж) объективация заключается, во-первых, во внутренней остановке субъекта, во-вторых, в том, что «неожиданный» реальный раздражитель воспринимается более подробно, разносторонне и полно, в-третьих, в том, что в прошлом опыте индивида мобилизуются все новые последовательности досознательных содержаний, подача которых в анализаторы рецепции раньше или позже приводит к осознанию данного «неожиданного» раздражителя и к реализации модифицированной заготовленной реакции на него; з) при объективации субъект «схватывает» и учитывает ведущий параметр первоначального рассогласования между упреждающим отражением «ожидавшегося» раздражителя и реальным «неожиданным» раздражителем; и) весь описанный ход досознательного моделирования поведения можно определить как «действие актуальной установки»; к) после удовлетворения некоторой доминирующей потребности нервная система разрушает прежнюю и

формирует новую актуальную установку, которая опирается на очередную доминирующую потребность и учет новой ситуации; л) непрерывный процесс смены актуальных установок в соответствии со сменой потребностей и составляет бессознательный психологический механизм фундаментального характера, обозначенный Д. Н. Узнадзе как первичная установка [6, 17, 23, 27].

7. Достаточно столь беглого обзора теории установки, чтобы прийти к выводу, что эта теория описывает среди других активностей и работу как бы «инстинктивного психического», присущего человеку, так и всем высшим животным. Тогда возникает вопрос: не соответствует ли первичная установка, по крайней мере в структурном плане, тому этажу личности, который З. Фрейд определял как «инстинктивное эго»? При сопоставлении этих теорий с очевидностью обнаруживаются черты несовместимости «бессознательного» в духе З. Фрейда и «досознательного» в духе Д. Н. Узнадзе.

Во-первых, в отличие от гипотетического «Оно», первичная установка никоим образом не оперирует психическими содержаниями типа фактов сознания, но только, «минус осознание». Из сознания в сферу первичной установки никакие содержания не «вытесняются», да и не могут «вытесняться». **Во-вторых**, первичная установка, в отличие от «Оно», есть не антагонист сознания, но неперемное условие функционирования самого сознания. Как указывает Д. Н. Узнадзе, «без установки (имеется в виду действие первичной установки — А. Д.) не может существовать никакой законченный конкретный психологический процесс вообще, и для того, чтобы сознание начало действовать в каком-нибудь определенном направлении, предварительно должна быть утверждена активность установки, призванной для того, чтобы в каждом отдельном случае дать направление этому сознанию» [21].

В цитированном положении Д. Н. Узнадзе содержится, как нам кажется, ключ к пониманию того, что индивидуальное сознание формируется обществом на базе функционирования у ребенка первичной установки; по нашей гипотезе, это происходит в моменты объективации, когда апелляция индивида к его прошлому опыту пополяется (за счет воспитания) апелляцией к общественному опыту, выраженному в понятиях [7].

Добавим к сказанному одно чрезвычайно важное и реалистическое положение, разработанное Д. Н. Узнадзе и его школой: после того, как сознание ребенка уже сформировалось (на базе первичной установки), характер самой первичной установки, ее функционирования, изменяется столь радикальным образом, что следует говорить не о первичной установке как таковой, а о выработанной на базе процесса объективации **установке личности**. В этой общественно обусловленной модификации сам процесс досознательного моделирования поведения опирается уже не только на учет сменяющихся биологических потребностей и биологически значимых ситуаций, но и на учет выработавшихся социальных потребностей личности и социаль-

но значимых ситуаций¹. Диалектический характер этих представлений исключает редукционизм и делает подход Д. Н. Узнадзе к психике глубоко реалистическим [4, 28].

Наконец, **в-третьих**, нет никаких оснований утверждать, будто сексуальная потребность и потребность в агрессии являются доминирующими инстинктивными потребностями, на основе которых должны были бы выстраиваться актуальные установки человека.

Итак, мы можем структурно определить целостную установку личности как «фундамент», как обязательное условие сознания, но у нас нет никаких оснований идентифицировать эту психологическую инстанцию с фрейдовским «Оно». Вероятно, поэтому Д. Н. Узнадзе полагал, что «понятие бессознательного должно быть отвергнуто и на его место следует вводить... понятие установки» [21].

Тем не менее, с готовностью «отвергая» вслед за Д. Н. Узнадзе «Оно» в качестве нижнего этажа сознания, мы не вправе без раздумий отвергнуть феноменологию этого «Оно» — при понимании этой феноменологии как проявления специфической психодинамики, присущей личности. Следовательно, необходимо осмыслить форму и способ функционирования «еще одного бессознательного» (помимо установки), конструктивно увязав эту загадочную личностную сферу как с деятельностью установки, так и с деятельностью сознания [28]. Одной из попыток этого рода и является ход мыслей, представленный ниже.

8. Мы выступаем в поддержку уже высказывавшейся в советской литературе [2, 4, 27, 28] гипотезы о том, что область «бессознательного психического», близкая по своим функциям к фрейдовскому «Оно», есть область **пост-сознательного** (или около-сознательного), между тем как установке принадлежит роль **до-сознательного**. По нашим представлениям, пост-сознательное как личностная инстанция является прямым следствием взаимодействия первичной установки с формирующимся в детстве сознанием. Согласно данному ходу мысли, эта сфера психики, функционально близкая к «Оно», есть по отношению к сознанию не фундамент, не «нижняя», но «смежная» область. Причем точно так же, как установкой постоянно определяется, по Д. Н. Узнадзе, «направленность сознания», установкой же определяется и степень активности этой смежной с сознанием области в каждом «законченном конкретном психологическом процессе».

Говоря конкретно, мы рассматриваем пост-сознательное как «то,

---

¹ Понимание первичной установки автором статьи не совсем совпадает с понятием таковой у Д. Н. Узнадзе. Согласно пониманию, данному в статье, первичная установка — это скорее еще невдифференцированная на базе процессов объективации установка. Но поскольку такая, можно сказать, терминологическая интерпретация не выходит из рамок общего смысла теории установки, она не нарушает содержание последней. Надо лишь помнить что установка в понимании Д. Н. Узнадзе во всех случаях есть целостная модификация субъекта как носителя психики, а в случае человека этот субъект — личность (Ред.).

что ранее было составной частью функционирующего сознания, но в дальнейшем перестал быть ею». Это положение, на наш взгляд, прямо ведет нас к генезису пост-сознательного. В самом деле, синкретический характер ассоциативных процессов, типичный для ребенка на ранних стадиях становления у него сознания, как раз на этих стадиях оказывается не чем иным, как «формой сознания»; в дальнейшем, когда понятийные связи под влиянием научения берут верх над синкретическими, последние — как форма переработки информации — обычно почти не используются при тотальной психической активности субъекта. Однако в особых случаях, например, когда система понятийных связей сознания оказывается недостаточной для разрешения конфликта между субъективно желаемым и объективно возможным, в действующее сознание поступает значительная примесь заново активизированных синкретических образований. Примеры этого «синкретического сдвига» в сознании легко почерпнуть из общеизвестных фактов. Например, женщина, у которой умер ребенок, будучи до этого атеисткой и обладая развитым реалистическим мышлением, начинает допускать возможность «загробной жизни», где она могла бы вновь встретить свое дитя. Если это так, то своеобразная «мифологическая готовность» может быть присуща любому человеку.

Ничто не мешает нам предположить, что раннее синкретическое «мышление» включает в себя, среди всего прочего, такие психологические процедуры, как идентификация, персонификация, интроекция, проекция и др. Но поскольку дальнейшее развитие интеллекта предполагает отказ сознания от этих «пра-логических» (или, что не менее верно, «пара-логических») процедур, использование их в актах тотальной психической активности субъекта заметно ограничивается. Тем самым они переходят в область пост-сознательного, составляя, возможно, субстрат «Суперэго».

«То, что ранее было составной частью функционирующего сознания, но в дальнейшем перестало быть ею» — определение, хорошо подходящее и к негативным содержаниям сознания, т. е. таким содержаниям, от которых личность вынуждена «защищаться». Здесь мы имеем дело с представлениями, которые, побывав в сознании, опять-таки перестают использоваться при построении осознанных моделей поведения. Но в данном случае они переходят в область пост-сознательного не в силу их паралогичности, а потому, что будучи осознаны, они могут причинить «душевную боль». Тем не менее, при известных обстоятельствах они все же возвращаются в сознание хотя бы в дозированном и искаженном виде (что перекликается с фрейдовской идеей «комплексов»).

Добавим к сказанному, что понятие пост-сознательного психического проливает свет также на проблему «личностных смыслов», поставленную советской психологической школой [9, 12]. Мы полагаем, что «личный смысл» некоторого объекта или в некоторых

условиях есть около-сознательное психическое образование, основанное на эмоционально-синкретической форме освоения реальности.

Так обстоит дело в плане структуры личности: мы утверждаем единство инстанций установка (бессознательное) — сознание — пост-сознательное (около-сознательное). Переходя к ключевому для нас моменту внутренней динамики личности, считаем, что продуктивно осмыслить этот момент позволяет, как нам кажется, именно и только теория установки.

Действие установки можно рассматривать как тот **реальный механизм**, который регулирует как появление в сознании около-сознательных примесей, так и их исчезновение из «потока сознания». Конкретно этот регуляторный процесс мыслится нам следующим образом. Тотальная психическая активность субъекта предполагает мобилизацию установкой данных индивидуального сознания в качестве ведущей смыслообразующей и контролирующей инстанции управления поведением. Мобилизуя главным образом понятийно-логические формы переработки информации, установка, однако, активизирует и отдельные синкретические ассоциативные поля, принадлежащие сфере пост-сознательного. Это «захватывание» синкретического материала носит отнюдь не случайный характер. Участие ранних «пра-логических» стереотипов мировосприятия в актах зрелого миропонимания обеспечивает субъективный эмоциональный отклик на реальность — отклик не нормативно-безличного характера, но, напротив, глубоко и уникально личного, знаменующего неразрывную связь личного прошлого с настоящим, объективного с субъективным, «я» с миром. Далее, что касается частичного выхода негативных представлений из около-сознательной сферы в русло сознания, то и этот выход не случаен. Он обеспечивается установкой именно потому, что за данными негативными представлениями всегда скрывается некая фрустрированная потребность индивида — будь то потребность биологическая или социальная. Но если негативный материал никак не может быть акцептирован сознанием, вызывая лишь новую волну неразрешимой «душевной боли», то именно установка является механизмом «выведения» негативных содержаний из сознания — в около-сознательную сферу. Фактически такое «выведение» может заключаться просто в том, что установка прекращает активизирование этих содержаний при сознательной психической активности субъекта. Нетрудно подметить, что данное описание регуляторных действий установки есть не что иное, как попытка более реалистически осмыслить фрейдовские динамизмы экспликации и вытеснения.

Далее, коль скоро мы можем представить сознание и пост-сознательное как две специфические (хотя и взаимосвязанные) формации личности, ничто не мешает нам допустить, что каждая из этих формаций, будучи активизирована установкой, располагает механизмами собственной специфической активности, т. е. располагает имманентными ее процедурами переработки информации, так что одно-

временное (синэргическое или антагонистическое) развертывание этих процедур как раз составляет реалистическую «плоть» вышеописанных динамизмов личности (fn, rt, ta и др.).

Иными словами, приняв данную гипотезу, мы получаем принципиальную возможность от метафорических спекуляций психоанализа перейти к собственно научной методологии исследования внутренней динамики личности.

9. Заметим в заключение, что представленная выше картина совместного функционирования до-сознательного (бессознательного), сознания и постсознательного отнюдь не оторвана от реалий деятельности мозга и не нуждается в качестве опоры в какой-нибудь «метапсихологии», наподобие фрейдовской. Это картина, на наш взгляд, хорошо согласуется с современными нейрофизиологическими данными. По-видимому, до-сознательная общерегулирующая деятельность установки имеет своим мозговым коррелятом функционирование так называемой неспецифической активирующей (ретикулярной) системы, без основополагающего участия которой невозможны никакие психологические процессы, в частности, акты осознания [13, 14, 15]. В свете этих представлений, активизирование (со стороны ретикулярной формации) определенных зон коры мозга ведет как к мобилизации логико-рациональных, так и к мобилизации архаически-синкретических форм переработки информации. Конкретная представленность того и другого в процессах корковой активности (коррелирующих с «сознанием» чего-либо) зависит от совокупности внешних и внутренних обстоятельств жизнедеятельности и личностной активности субъекта, а также от состояния его аффективной сферы, обязательно включая сюда состояние интегративно оценивающих общую ситуацию организма «центров удовольствия» и «центров неудовольствия» [15].

Итак, влед за другими авторами мы высказываем убеждение в том, что не отрицание фрейдовского «бессознательного» и не подмена его установкой, но именно конструктивный синтез того ценного, что содержится в обоих учениях, есть столбовая дорога современной психологической науки. Роль тбилисского симпозиума 1979 г. в постановке этой проблемы синтеза представляется нам неопределимой и непреходящей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бассин Ф. В. Проблема бессознательного, М., 1968.
2. Бассин Ф. В., Прангишвили А. С., Шерозия А. Е., Шерток Л. О нелегкой судьбе «интегрирующего» подхода в психологии. Труды Института психиатрии МЗ СССР, посв. памяти С. В. Цуладзе, Тб., 1978.
3. Бассин Ф. В., Прангишвили А. С., Шерозия А. Е. О перспективах дальнейшего развития научных исследований в психологии. «Вопросы психологии», 5, 1979.
4. Бассин Ф. В., Прангишвили А. С., Шерозия А. Е. К истории и современной постановке вопроса о бессознательном психическом. В кн.: «Бессознательное. Природа, функции, методы исследования». Т. I, с. 23—36, Тб., 1978.

5. Березин Ф. Б. Некоторые механизмы интрапсихической адаптации и психосоматические соотношения. В кн.: «Бессознательное», т. II, с. 281—291, Тб., 1978.
6. Бжалава И. Т. Психология установки и кибернетика, М., 1966.
7. Добрович А. Б. Фонарь Дюгена, М., 1981.
8. Зацепицкий Р. А., Карвасарский Б. Д. Роль неосознаваемых мотивов в клинике неврозов. В кн.: «Бессознательное», т. II, с. 354—360, Тб., 1978.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность, М., 1975.
10. Лейбин В. М. Психоанализ и философия неофрейдизма, М., 1977.
11. Лозанов Г. Проблемы суггестологии, София, 1973, с. 56.
12. Лурия А. Р. Язык и сознание, М., 1979.
13. «Механизмы целого мозга». Сб. статей под ред. П. К. Анохина, М., 1973.
14. Мэгун Г. Бодрствующий мозг, М., 1960.
15. Олдз Дж. Выявление подкрепляющих систем головного мозга методом самораздражения. В кн.: «Механизмы целого мозга», с. 199—231, М., 1963.
16. Прангишвили А. С. Психологические очерки, Тб., 1975.
17. Прангишвили А. С. К проблеме бессознательного в свете теории установки: школа Д. Н. Узнадзе. В кн.: «Бессознательное», т. I, с. 84—94, Тб., 1978.
18. Рамишвили Д. И. Об основном содержании теории установки. «Вопросы психологии», 3, 1957.
19. Рожнов В. Е., Бурно М. Е. Учение о бессознательном и клиническая психотерапия: постановка вопроса. В кн.: «Бессознательное», т. II, с. 346—353, Тб., 1978.
20. Свядощ А. М. Неврозы и их лечение, М., 1971.
21. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки, Тб., 1949 (на груз. языке). Цит. по: Григолава В. В. Контрастная иллюзия, бессознательное и установка. В кн.: «Бессознательное», т. I, Тб., 1978, с. 123.
22. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки, Тб., 1961.
23. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования, М., 1966.
24. Фрейд З. Методика и техника психоанализа, М.-Л., 1923.
25. Фрейд З. Бессознательное, М., 1925.
26. Фрейд З. Я и Оно. Л., 1927.
27. Шерозия А. Е. К проблеме сознания и бессознательного психологического. Т. I, Тб., 1969, т. II, Тб., 1973.
28. Шерозия А. Е. Психика, сознание, бессознательное, Тб., 1979.
29. Шильдер П. Очерк психиатрии на психоаналитической основе, Одесса, 1928.
30. Шорохова Э. В. Некоторые методологические вопросы психологии личности. В сб. «Проблемы личности», М., 1970.
31. Alexander F., French T. M., Pollock G. H., Psychosomatic Specificity. Vol. I, Chicago, London, 1968.
32. Ammon G., Psychoanalyse und Psychosomatik, München, 1974.
33. Brody E. B., A Critical Examination of Freud's Theory of the Preconscious. В кн.: «Бессознательное», Тб., 1978 т. I, с. 455—468.
34. Freud S., The Basic Writings, N. Y., 1938.
35. Freud S., An Outline of Psychoanalysis, London, 1949.
36. Freud S., Collected Papers, London, 1953.
37. Isenberg G., The Existentialist Critique of Freud. The Crisis of Autonomy, New Jersey, 1976.
38. Jahoda M., Freud and the Dilemmas of Psychology, London, 1977.
39. Klein G., Two Theories or One? Bull. Menninger Clin., 37, 1973.
40. Widlocher D., Freud et le Probleme du Changement, Presses Universitaires de France, 1970.

ახალი თარგმანები

რენე ლეკარტი

მსჯელობა მითოდის შესახებ

გონების კარგად წარმართვისათვის და გაცნობიერებაში მემარტიბების
 ძიებისათვის*

VI

უკვე სამი წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც დავამთავრე ტრაქტატი, რომელიც შეიცავს ყოველივე ამას, და რაც დავიწყე მისი გადასინჯვა, რათა ვადაშეგა გამომცემლისათვის, სწორედ ამ დროს შევიტყვე, რომ პირებმა, რომელთაც პატივს ვცემ და რომელთა ავტორიტეტიც ჩემი მოქმედებებისათვის არახაკლებ განმსაზღვრელია, ვიდრე ჩემი საკუთარი გონებაა ჩემი აზრებისათვის, არ მოიწონეს ერთი შეხედულება ფიზიკის დარგში, რომელიც ცოტა ხნით ადრე გამოქვეყნდა სხვა ავტორის მიერ. მე არ მინდა ვთქვა, რომ ვეთანხმები ამ აზრს; ძაგრამ ამ შეხიშვნამდე მასში არაფერი ისეთი არ დამინახავს, რაც შეიძლებოდა საჩოთიროდ ჩაშეთვალა რელიგიის ან სახელმწიფოს თვალსაზრისით და რაც, მაშასადამე, მე თვითონ ხელს შემეშლიდა მის დაწერაში, თუკი გონება მისი დაწერისკენ შიბიძვებდა; ამან გამოიწვია ჩემი სიფრთხილე — ხომ არ არის ჩემს შეხედულებებშიც რაიმე არასწორი მიუხედავად იმ დიდი გულმოდგინებისა, რომელსაც ყოველთვის ვიჩენდი, რათა არ მერწმუნა რაიმე ახალი დებულება გარდა იმისა, რის უეჭველ დასაბუთებასაც შევძლებდი, და არ დამეწერა არაფერი, რაც ვიხმეს ზიანს პოლტანდა. ეს საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ შეშეცვალა გადაწყვეტილება ჩემი შრომის გამოქვეყნებაზე. და მიუხედავად იმისა, რომ მოტივები, რომელთა გამოც მივიღე ჩემი პირველი გადაწყვეტილება, ძალიან ძლიერი იყო, ჩემმა ძველმა ანტიპათიამ მწერლის ხელობისადმი ძაიძულა მყისვე ახალი მოტივები მომენახა ამ განზრახვაზე ხელის ასლება. ეს მოტივები როგორც წიგნის დაწერის სასარგებლოდ, ისე მის წინააღმდეგ იმგვარია, რომ არა მარტო მე ვარ დაინტერესებული მათი გადმოცემით, არამედ შესაძლებელია, რომ მკითხველებმაც მოისურვონ მათი შეტყობა.

მე არასოდეს არ მიმინიჭებია დიდი მნიშვნელობა აზრებისათვის, რომლებიც ჩემ გონებაში ჩნდებოდა. და ვინაიდან ვერ მივიღე სხვა ნაყოფი მეთოდისაგან, რომელსაც ვაღაგვარ, თუ არ ის, რომ დაკმაყოფილება მოვიპოვე ზოგ სიძნელესთან დაკავშირებით, რაც გონებაჭკურტით მეცნიერებებში გვხვდება, ან კიდევ იმის გამო, რომ ვცდილობდი წარმემართა ჩემი ზნენი იმ წესების თანახმად, რო-

* დასაწყისი იხ. „მაცნე“, ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1982, № 1, 2.

მელთაც ეს მეთოდი მასწავლიდა, თავს ვალდებულად არც კი ვთვლიდი დამეწერა ამის შესახებ; რადგან, რაც შეეხება ზნეებს, თითოეული ადამიანი ისე მტკიცედ ადგას თავის საკუთარ აზრს მათ შესახებ, რომ ამ სფეროში იმდენი რეფორმატორი აღმოჩნდებოდა, რამდენიც თავია, ნებადართული რომ იყოს სხვებისათვის იმათ გარდა, ვინც ღმერთმა მთავრად დაადგინა თავის ხალხზე ან ვისაც წინასწარმეტყველებისათვის საკმარისი მადლი და გზნება (zèle) მიანიჭა, ზნეობაში რაიმეს შეცვლა; და თუმცა ჩემი სპეკულაციები ჩემთვის დიდად სასიამოვნო იყო, მაინც ჩავთვალე, რომ, შესაძლებელია, სხვებსაც გააჩნიათ საკუთარი, რომლებიც, შესაძლებელია, მათ ჩემსაზე უფრო მოსწონთ. მაგრამ როგორც კი შევიძინე რაღაც ზოგადი ცოდნა ფიზიკის დარგში და როგორც კი დავიწყე მისი შემოწმება ცალკეული სიძნელეებისადმი მიყენებით, შევნიშნე, თუ რა შორს შესძლებია ამ ახალ ცოდნას ჩემი წაყვანა და თუ რამდენად განსხვავებული ყოფილა იგი იმ პრინციპებისაგან, რომლითაც დღემდე სარგებლობდნენ; ამიტომ გადავწყვიტე, რომ ამ ცოდნას ვერ დავფარავდი დიდი ცოდვის ჩაუდენლად იმ კანონის მიმართ, რომელიც გვავალდებულებს ჩვენი შეძლებებისაგაგარად ხელი შევეწყუთ ყველა ადამიანთა კეთილდღეობას. რადგან ამ ცოდნამ მაფიქრებინა, რომ შესაძლებელია მივალწიოთ ისეთ შემეცნებებს, რომლებიც დიდად სასარგებლო იქნება ცხოვრებისათვის, და რომ იმ სპეკულაციური ფილოსოფიის ნაცვლად, რომელიც სკოლებში ისწავლება, შესაძლებელია მივავნოთ ისეთ პრაქტიკას, რომლის საშუალებითაც, გვეცოდნებოდა რაცეცხლის, წყლის, ჰაერის, ვარსკვლავების, ცათა და ყველა ჩვენს ირვჯღივ მყოფ სხვა სხეულთა ძალა და მოქმედება ისევე ნათლად, როგორც ვიცნობთ ჩვენ ხელოსანთა სხვადასხვა ხელობებს, ჩვენ შევძლებდით ამ ცოდნის გამოყენებასაც ყველა იმ საქმეში, რომელშიც კი იგი გამოსადეგი იქნებოდა, და ამგვარად ბუნების ბატონები და მფლობელები გავხდებოდით. ასეთი ცოდნა სასურველია არა მხოლოდ იმისთვის, რომ გამოვიგონოთ უამრავი საშუალებები, რომლებიც შეგვაძლებინებენ ყოველგვარი წვალების გარეშე დავტკბეთ მიწის ნაყოფით და მასზე არსებული ყველა დანარჩენი სიკეთით, არამედ, უმთავრესად, ჯანმრთელობის შენარჩუნებისათვის, რომელიც—ეს ექვს ვარეშეა—პირველი სიკეთე და ყველა სხვა სიკეთეთა საფუძველია ამ ცხოვრებაში. რადგან თვით ვინიც კი ისე ძლიერაა დამოკიდებული სხეულის ორგანოების ტემპერამენტსა და განლაგებაზე, რომ, თუკი შესაძლებელია რაიმე საშუალების აღმოჩენა, რაც ადამიანებს უფრო ბრძენს და უფრო უნარიანს გახდის, ვიდრე აქამდე ყოფილან, მე ვფიქრობ, რომ ეს საშუალება მედიცინაში უნდა ვეძებოთ. მართალია, დღევანდელი მედიცინა ცოტა რასმე შეიცავს ისეთს, რისი სარგებლიანობაც მნიშვნელოვანი იყოს, მაგრამ. თუმც არ ვაპირებ მის აბუჩად ავღებას, მაინც ღარწმუნებული ვარ, რომ არ არის არც ერთი ადამიანი თვით იმათ შორისაც კი, ვისი პროფესიაც მედიცინაა, რომელიც არ აღიარებდეს, რომ ყოველივე ის, რაც ცნობილია მედიცინაში, თითქმის არაფერია იმასთან შედარებით, რაც ჯერ კიდევ შესასწავლია, და რომ შესაძლებელი იქნებოდა თავიდან ავეცილებინა ძალიან ბევრი როგორც სხეულის, ისე სულის დავადებანი, ეგებ მოხუცებულობის სისუსტეც კი, საკმაო ცოდნა რომ გავგაჩნდეს მათ გამომწვევ მიზეზებზე და იმ წამლებზე, რომლებსაც ბუნება იძლევა. ვინაიდან, განზრახული მქონდა რა, მთელი სიცოცხლე მიმეძღვნა ესოდენ საჭირო მეცნიერების ძიებისათვის და ვიპოვე რა ჯეროვანი გზა, რომელიც, ჩემის აზრით, შეუცდომლად წამიყვანდა მისკენ, თუ სიცოცხლის ხანმოკლეობა ან გამოცდილების უკმარისობა ხელს არ

შემიშლიდა ამაში, მე გადაწყვიტე, რომ ყველაზე კარგი საშუალება ამ ორი დაბრკოლების წინააღმდეგ ისაა, რომ კეთილსინდისიერად ვაცნობო საზოგადოებას ის მცირედი, რასაც აღმოვაჩენ, და წავაქეზო უნარიანი გონებანი, რათა სხვაზე წინ წავიდნენ და თავისი მიდრეკილებისა და შესაძლებლობის შესაბამისად წვლილი შეიტანონ ადამიანთა იმ გამოცდილებაში, რომლის მოპოვებაც გეჭირდება; მათ საზოგადოებას უნდა აცნობონ ის, რასაც თვითონ შეიტყობენ, რათა ყოველმა შემდგომმა საქმე იქ დაიწყოს, სადაც მისმა წინამორბედმა დაამთავრა. რადგან მრავალთა ცხოვრებისა და შრომის ამგვარი შეერთებით ჩვენ ყველანი ერთად გაცილებით უფრო დაგწინაურდებით, ვიდრე თითოეულ ჩვენგანს ცალ-ცალკე ძალუძს.

რაც შეეხება ცდებს, მე შევამჩნიე, რომ ცდები მით უფრო აუცილებელია, რაც უფრო შორს მივდივართ შემეცნებაში; რადგან დასაწყისისათვის უმჯობესია ვისარგბლოთ მხოლოდ ისეთი გამოცდილებით, რომელიც თავისით წარმოუდგება ჩვენს შეგარბნებებს და რომლის უკულებელყოფაც არ შეგვიძლია მასზე მცირეოდენი რეფლექსიისასაც კი; იმის ნაცვლად, რომ ყველაზე იშვიათი და სწავლით გაშუალებული (étudiée) გამოცდილება ვეძიოთ; ამ არჩევანის საფუძველი ისაა, რომ ამგვარი იშვიათი გამოცდილება ხშირად გვატყუებს, თუ ვერ არ ვიცით ყველაზე ზოგადი მიზეზები, ხოლო გარემოებები, რომელზედაც დამოკიდებულია ასეთი იშვიათი გამოცდილება, თითქმის ყოველთვის ისეთი კერძო და წვრილ-წვრილია, რომ მათი აღმოჩენა ძალზედ ძნელი ვახლავთ. მაგრამ რიგი, რომელსაც მე მივდედი, ასეთი იყო: პირველ ყოვლისა, ვცდილობდი ზოგადად აღმომეჩინა პრინციპები ანუ პირველი მიზეზები ყოველივე იმისა, რაც არის ან შეიძლება იყოს სამყაროში, ისე, რომ საამისოდ არაფერი არ გამეთვალისწინებინა გარდა ღმერთისა, რომელმაც ყოველივე ეს შექმნა, და ეს პრინციპები სხვა არსაიდან არ გამომეყვანა, თუ არ ჰქმნარიტებათა იმ უტყუარი ჩანასახებიდან, რომლებიც ბუნებრივად არსებობენ ჩვენს სულში. ამის შემდეგ მე განვიხილე, თუ რომელია პირველი და ყველაზე უფრო მარტივი (ordinaire) შედეგები, რომლებიც შეიძლება გამოვიყვანოთ ამ მიზეზებიდან; და, მე მგონი, ასეთი გზით აღმოვაჩინე ზეცა, ვარსკვლავები, დედამიწა და თვით წყალი, ჰაერი, ცეცხლი, მინერალები დედამიწაზე და ზოგი სხვა ისეთი საგანიც, რომელიც ყველაზე უფრო ჩვეულებრივი და მარტივია და რომლის შემეცნებაც, მაშასადამე, ყველაზე უფრო ადვილია. შემდეგ, როცა მოვისურვე შედარებით უფრო კერძო საგნებზე გადასვლა, მათი ისეთი მრავალგვარობა წარმომიდგა თვალწინ, რომ მივედი აზრამდე, ადამიანის გონებას არ შესწევს-მეთქი უნარი მიწაზე არსებული სხეულების ფორმის ანუ სახეების განსხვავებისა იმ უამრავ სხვა საგანთა ფორმებისაგან, რომლებიც შეიძლებოდა ყოფილიყო დედამიწაზე, თუკი ღმერთი ამას მოისურვებდა. მაშასადამე, მათი სასარგებლოდ გამოყენება მხოლოდ მაშინ შეიძლება-მეთქი, ვფიქრობდი, თუ წავალთ შედეგიდან მიზეზისაკენ და მივმართავთ მრავალ კერძო ცდას; ამის შემდეგ გონების თვალთ გადავხედე ობიექტებს, რომლებიც კი ოდესმე წარსდგომია ჩემს გრძნობებს, და—ვბედავ ვთქვა,—არ შემინიშნავს არც ერთი საგანი, რომელიც საქმად მარჯვედ ვერ ამეხსნას, ჩემი აღმოჩენილი პრინციპებიდან გამომდინარე. მაგრამ ისიც უნდა ვაღიარო, რომ ბუნების ძალა ისეთი სრული და ისეთი ვრცელია, ხოლო ჩემი პრინციპები ისე მარტივი და ზოგადი, რომ ვერ ვხედავ თითქმის ვერც ერთ შედეგს, რომლის გამოყვანაც, როგორც დასკვნა, რამდენიმე სხვადასხვა ხერხით არ შეიძლებოდა. ასე რომ ყველაზე ძნელი ჩემთვის იყო იმის გარკვევა, თუ რომე-

8. „მცნე“, ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1982, № 4

ლი წესითაა მოცემული შედეგი დამოკიდებული მოცემულ საფუძველზე. რადგან ამის გასარკვევად მე არ ვიცი სხვა ხერხი გარდა იმისა, რომ ხელახლა მივმართო რამდენიმე ცდას, რომლებიც იმგვარი იქნება, რომ მათი მიმდინარეობა სხვადასხვა იქნება იმისდა მიხედვით, თუ რომელია ეს წესი, რომლითაც მათი ახსნა გემართებას. თუმცა უკვე მივალწიე იმას, რომ, ვგონებ, კარგად ვარჩევ, თუ რომელი გზა უნდა ავირჩიო უმრავლეს შემთხვევაში იმ ცდათა შესარჩევად, რომელთაც შეუძლიათ ზემოთ ხსენებულ მიზანს ემსახურონ, მაგრამ ასევე ვხედავ, რომ ეს ისეთი ცდებია, ამასთან, ისეთი მრავალრიცხოვანი, რომ მათ ვერ გასწვდება ვერც ჩემი ხელები, ვერც ჩემი შემოსავალი, თუნდაც ათასი იმდენი მქონდეს, რაც მაქვს. ასე რომ ამიერიდან ბუნების შეცნობაში მეტად ან ნაკლებად დავეწინაურდები იმისდა მიხედვით, თუ რამდენი ასეთი ცდის ჩატარების საშუალება მექნება. ვიმედოვნებდი, ეს საზოგადოებისათვის გამეცნო ჩემ მიერ დაწერილი ტრაქტატით და იქვე ვცდილიყავი, რაც შეიძლებოდა ნათლად მეჩვენებინა მთელი სარგებლობა, რაც საზოგადოებას შეუძლია აქედან მიიღოს; ასე რომ ვავალდებულებდი ყველას, ვისაც კი ჰქვარს საერთოდ აღამიანთა სიკეთე, ანუ იმათ, ვინც სინამდვილეში არიან სათნონი და არა იმათ, ვინც თავს გვაჩვენებენ ასეთებად ან მხოლოდ სხვების აზრით არიან ასეთნი, ერთის მხრივ, შეეტყობინებინათ ჩემთვის ის გამოცდილებანი, რაც მათ ჰქონდათ, რა, მეორეს მხრივ, ხელი შეეწყობა ჩემი საკუთარი ცდებისათვის.

მაგრამ მას აქვთ გამოჩნდა სხვა შოტივებიც, რომელთაც შემაცვლევინეს აზრი და მაფიქრებინეს, რომ ჩემი მოვალეობა იყო განმეგრძო ყოველივე იმის წერა, რასაც მნიშვნელოვნად ჩავთვლიდი იმდენად, რამდენადაც მასში ჩემს მიერ ნაპოვნი რალაც ჭეშმარიტება აღმოჩნდებოდა, და ისეთივე მზრუნველობით მოვიკიდებოდი ამ საქმეს, როგორითაც იმ შემთხვევაში მოვეკიდებოდი, ხელნაწერის დაბეჭდვა რომ მქონოდა განზრახული. ამას, ერთის მხრივ, ის მიზანი ედო საფუძველად, რომ შეტი საშუალება მომცემოდა ჩემი შეხედულებების კარგად შემოწმებისა, რადგან უდავოა, რომ უფრო დაკვირვებით ვამოწმებთ ხოლმე იმას, რასაც ბევრი ნახავს, ვიდრე იმას, რასაც ჩვენთვის ვწერთ (და ხშირად ის, რაც ჭეშმარიტად მოძრეხებია, როცა მისი მოაზრება დამიწყია, ყალბად მომიჩვენებია მაშინ, როცა მისი ქალაღზე გადატანა მომინდომებია), მეორეს მხრივ კი, ის მიზანი, რომ არ დამეკარგა შემთხვევა საზოგადოებისათვის შეძლებისდაგვარად სარგებლობის მოტანისა, და, თუ ჩემს ნაწერებს რალაც ფასი აქვთ, მაშინ იმათ ვინც მათ ჩემი სიკვდილის შემდეგ წაიკითხავს, მათი უკეთ გამოყენება შესძლებოდათ, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დაეთანხმებულოყავი მათ გამოცემაზე ჩემ სიცოცხლეში, რათა არც წინააღმდეგობებს, არც კამათს, რომელიც მათ შეიძლებოდა გამოეწვიათ, არც დიდებას, რომელიც მათ შეიძლებოდა ჩემთვის მოეტახათ, არ წაერთმიათ ჩემთვის ის დრო, რომელიც განზრახული მქონდა ჩემი ცოდნის სრულყოფისათვის გამომეყენებინა. თუმცა მართალია, რომ თითოეული ჩვენგანი მოვალეა შეძლებისდაგვარად იზრუნოს სხვათა კეთილდღეობაზე, ხოლო იმას, ვინც არავის არგია, არავითარი ღირებულება არ აქვს, ასევე ჭეშმარიტია ისიც, რომ ჩვენი ზრუნვა აწყმითი არ უნდა შემოიფარგლოს და უძკობესია დავთმოთ ზოგი ისეთი რამ, რასაც, შესაძლოა, სარგებლობა მოაქვს ცოცხლებისათვის როცა განზრახული გვაქვს მოვიმოქმედოთ სხვა რალაც, რაც უფრო მეტ სარგებლობას მოუტანს ჩვენს შამამოკლებს. მართლაც, ძალიან მსურს ყველასათვის ცნობილი იყოს, რომ ის მცირედლი, რაც აქამდე შევიტყვე, თითქმის არაფერია იმასთან შედარებით, რაც არ ვიცი და

რისი შეტყობის იმედსაც არ ვკარგავ; რადგან ისინი, ვინც თანდათანობით აღმოაჩინეს ხოლმე ჭეშმარიტებას მეცნიერებაში, თითქმის იმათ გვანან, ვინც, იწყებენ რა გამდიდრებას, უფრო ადვილად ბედავენ დიდი რამის შეძენას, ვიდრე ადრე, როცა ღარიბები იყვნენ, ბედავდნენ უფრო მცირე რამისას; ან კიდევ ისინი შეიძლება შევადაროთ სარდლებს, რომელთა ძალები ჩვეულებრივ იზრდება ხოლმე მათი გამარჯვებების პროპორციულად და რომელთაც უფრო მეტი ხელოვნება სჭირდებათ არმიის შესანარჩუნებლად ბრძოლის წაგების შემდეგ, ვიდრე გამარჯვების შემდეგ ქალაქებისა და პროვინციების აღებისას. რადგან, ჭეშმარიტად, ბრძოლის გამართვას უდრის ყველა იმ სიძნელეთა და შეცდომათა დაძლევის ცდა, რომლებიც ხელს გვიშლიან ჭეშმარიტების შეძენებაში, და ბრძოლის წაგებას უდრის ყალბი შეხედულების შეწყნარება რაღაც საკითხზე, რომელიც ოდნავ მაინც ზოგადი და მნიშვნელოვანია. ამის შემდეგ ბევრად უფრო დიდი ხელოვნება სჭირდება ამოსავალ მდგომარეობაში დაბრუნებას, ვიდრე დიდი წარმატებების მიღწევას მაშინ, როცა უკვე ხელთ გვაქვს უტყუარი პრინციპები. რაც შემეხება მე, თუკი ადრე აღმომიჩენია რამდენიმე ჭეშმარიტება მეცნიერებათა სფეროში და ვიმედოვნებ, რომ იმის მიხედვით, რასაც წინაშედებარე ტომი შეიცავს, მკითხველი განსჯის, აღმომიჩენია თუ არა, შემიძლია ვთქვა, რომ ეს ყველაფერი მოსდევს იმ ხუთსა თუ ექვს მთავარ სიძნელეს, რომლებიც გადავლახე და რომელთა გადალახვაც მე მოგებულ ბრძოლად მიმაჩნია, და დამოკიდებულია მათზე. არ შეეუშინდები იმის თქმასაც კი, რომ, თუ ორი ან სამი ამგვარივე ბრძოლა კიდევ მოვიგე, ჩავთვლი, ჩემი გეგმა სავსებით განვახორციელე მეთქი; და იმისას, რომ ჩემი ასაკი არც ისე დიდია, რომ ბუნების ჩვეულებრივი დინების მიხედვით კიდევ ვერ გამოვნახო საკმაო თავისუფალი დრო ამავე მიზნისათვის. მაგრამ ვფიქრობ, რომ მით უფრო მეტად ძმართებს გაუფრთხილდე დროს, რომელიც დამირჩენია, რაც უფრო მეტი იმედი მაქვს მისი კარგად გამოყენებისა. და ისიც ექვევარეშა, რომ მრავალი ფემთხვევა ძეგუბრდა მისი გაცდენისა, ჩემი ფიზიკის საფუძვლები რომ გამოემეკვეყნებინა; რადგან, თუმცა თითქმის ყველა ეს საფუძვლი ისე ცხადია, რომ ძაბი გავოხება და ძაბი დაჯერება ერთია და რომ მათ შორის არ მოიპოვება არც ერთი ისეთი, რომლის დამტკიცებაც, ჩემის აზრით, არ შემეძლოს, მაინც— ვინაიდან შეუძლებელია, რომ ისინი დამეზხენენ სხვა ადამიანთა ყველა განსხვავებულ შეხედულებას, — მე წინასწარ ვხედავ, რომ ბევრჯერ გამაცდენდა ხოლმე წინააღმდეგობა, რომელსაც ამ შრომის გამოქვეყნება წარმოშობდა.

შეიძლება ითქვას, რომ ეს დაპირისპირებები სასარგებლონი აღმოჩნდებოდნენ ჩემთვის იმ მხრივაც, რომ შემაცნობინებდნენ ჩემს შეცდომებს, და იმ მხრივაც, რომ, თუკი რამ კარგი გამაჩნდა, სხვებს ამ გზით მისი უკეთ გაგების საშუალება მიეცემოდათ. და, ვინაიდან მრავალნი მეტს ხედავენ, ვიდრე ცალკე ადამიანი, გამოვიყენებდი რა ამიერიდან ამ დაპირისპირებებს, ამით სხვათა გამოგონებებსაც დაეხმარებდი ჩემს საქმეში. მაგრამ თუმცა ვხედავ, რომ ადვილად შესაძლებელია ვცდებოდე და თითქმის არასდროს არ ვენდობი პირველ ფიქრებს, რომლებიც მომდის, ჩემი გამოცდილება არ მაძლევს უფლებას იმედო ვიქონიო, რომ რაიმე სარგებელს გამოვიტან იმ შეპასუხებებიდან, რომლებსაც შევხვებ; რადგან ხშირად შემიმოწმებია როგორც იმათი მსჯელობები, ვინც მეგობრებად მიმაჩნდა, ისე იმათი, ვისაც გულგრილად ვთვლიდი, და თვით იმათიც კი, ვისაც ბოროტისმნდობობა და შური იმას აღმოაჩენინებდა ხოლმე ჩემს მსჯელობებში, რაზედაც ჩემს მეგობრებს კეთილგანწყობილება თვალს დაახუჭვი-

ნებდა. მაგრამ მაინც იშვიათად მომხდარა, ჩემთვის დაეპირისპირებინოთ რაღაც ისეთი მოსაზრება, რომელიც მე არ გამეთვალისწინებინოს წინდაწინვე, თუ, რა თქმა უნდა, ეს ძალიან დაშორებული არ იქნებოდა ჩემს თემას. ასე რომ თითქოს არასდროს არ შეგხვედრივარ ჩემი შეხედულებების ისეთ კრიტიკოსს, რომელიც თვით ჩემზე ნაკლებ მკაცრი ან ნაკლებ სამართლიანი მომეჩვენებოდა, და არც ის შემიმჩნევია ოდესმე, რომ დისკუტების საშუალებით, რომლებიც მიღებულია სკოლებში, აღმოჩინოთ რაიმე მანამდე უცნობი ჭეშმარიტება; რადგან როცა თითოეული მოკამათე ცდილობს გამარჯვების მოპოვებას, მაშინ უფრო მეტს ზრუნავენ ხოლმე იმაზე, რომ ის, რაც მხოლოდ სავარაუდებელია (vraisemblable), ჭეშმარიტებად გამოაჩინონ, ვიდრე იმაზე, რომ აწონ-დაწონონ საბუთები ორივე მოკამათე მხარის სასარგებლოდ. თუ ვინმე დიდი ხნის განმავლობაში კარგი აღვოკატი იყო, ამის გამო იგი სრულებითაც ვერ ხდება კარგი მოსამართლე.

რაც შეეხება სარგებლობას, რომელსაც სხვები მიიღებდნენ ჩემი ფიქრების შეტყობით, იგი მაინცდამაინც დიდი ვერ იქნებოდა, რადგანაც მე ეს აზრები ჯერ კიდევ არ განმიფიქრებია იმდენად, რომ არ იყოს საჭირო ზედ კიდევ ბევრი რამის დამატება, სანამ გამოვიყენებდეთ მათ პრაქტიკაში. და, ვფიქრობ, ფუჭი პატივმოყვარეობის გარეშე შემიძლია ვთქვა, რომ თუ ვინმეს შესწევს ამის უნარი, ეს უმაღლესი მე უნდა ვიყო, ვინმე სხვა; არა იმიტომ, რომ ქვეყნად არ მოიპოვებოდეს რამდენიმე ისეთი გონი, რომელიც შეუღარებლად აღემატება ჩემსას, არამედ იმიტომ, რომ არ შეიძლება სხვისგან მიღებული აზრის ისე კარგად გაგება და შეთვისება, როგორც საკუთარი აღმოჩენილისა. ეს იმდენად ჭეშმარიტია, რომ ხშირად მომხდარა, რომ ზოგი ჩემი შეხედულება ამისხნია საკმაოდ კარგი გონის მქონე ადამიანებისათვის და სანამ ვლაპარაკობდი, მათ თითქოს ძალიან ნათლად ესმოდათ ჩემი, მაგრამ შემდეგ, როგორც კი იმ შეხედულებათა გამოვრებას მოინდომებდნენ. ვამჩნევდი, რომ ისინი თითქმის ყოველთვის ისე უცვლიდნენ სახეს ჩემ აზრს რომ მას ჩემად ვეღარ ვაღიარებდი. ამის გამო, ვსარგებლობ რა შემთხვევით, ვთხოვ, ჩვენს შთამომავლებს მხოლოდ მაშინ დაიჯერონ, რომ ესა თუ ის აზრი, რომელსაც ჩემად წარუდგენენ, მართლაც ჩემია, როცა იგი თვით ჩემ მიერ იქნება გამოქვეყნებული. ამიტომ სრულებით არ მაოცებს ის უცნაურობები, რომელსაც მიაწერენ ანტიკური ხანის ფილოსოფოსებს, ვისმა თხზულებებმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწიეს, და ამ გამონათქვამების საფუძველზე არ ვფიქრობ, რომ მათი აზროვნება კარგა უგნური ყოფილა, ვითვალისწინებ რა, რომ ისინი თავისი ღრობის საუკეთესო გონებანი იყვნენ, ოღონდ მათი ნათქვამი ცუდად გადმოგვეცეს. ამას ისიც აღასტურებს, რომ მათ მიმდევართაგან ვერც ერთმა ვერ აჯობა მათ. დარწმუნებული ვარ, არისტოტელეს ყველაზე უფრო გულმოდგინედ დღევანდელი მიმდევრები თავს ბედნიერად ჩათვლიდნენ, ბუნების შესახებ იმდენივე ცოდნა რომ ჰქონოდათ, რამდენიც მათ მოძღვარს ჰქონდა, თუნდაც იმ პირობით, რომ ვერასოდეს ამაზე მეტი ცოდნა ვერ შეეძინათ. ისინი სუროს ჰგვანან, რომელიც სრულებით არ ცდილობს ავიდეს იმ ხეზე მაღლა, რომელსაც იგი უჭირავს, ხოლო ხშირად მის სიმაღლემდე ასული კვლავ დაბლა ეშვება. რადგან, მე მგონი, ესენიც დაბლა ეშვებიან, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ — უფრო ნაკლებ სწავლულნი ხდებიან, ვიდრე იქნებოდნენ იმ შემთხვევაში, თუ თავს შეიკავებდნენ მოძღვრის ნაწარმოებთა შესწავლისაგან: არ კმაყოფილდებიან რა იმის ცოდნით, რაც გასაგებად განმარტა მათმა ავტორმა, მათ სურთ ამის გარდა მის ნაწერებში აღმოაჩინონ ბევრი ისეთი სიძნელის გადაწყვეტაც, რომლის შესახებაც ავტორი არაფერს ამბობს და რომელ-

ზედაც მას შეიძლება არც არასოდეს უფიქრია. მაგრამ მათი ფილოსოფოსობის მანერა მოხერხებულია იმათთვის, ვისაც მხოლოდ უადრესად საშუალო გონება გააჩნია; რადგან იმ გარჩევთა და პრინციპთა ბუნდოვნება, რომლითაც ისინი სარგებლობენ, საშუალებას აძლევს მათ ისე გაბედულად ილაპარაკონ ყველაფერზე, თითქოს მართლაც იცოდნენ ყოველივე ეს, და თავიანთი მტკიცებები ისე დაიცვან ყველაზე გამჭირავნი და დახელოვნებული მოწინააღმდეგეების პირისპირ, რომ არ მოიძებნება მათი დარწმუნების არავითარი საშუალება. მე მგონია, რომ ამით ისინი იმ ბრმას ჰგვანან, რომელიც იმისათვის, რომ თანაბარ პირობებში შეებრძოლოს მხედველობის მქონე ადამიანს, ჩაიყვანს მას რაიმე ბნელი სარდაფის სიღრმეში. არ დავმაღავ, რომ, ჩემის აზრით, ეს ადამიანები დაინტერესებულნი არიან, რომ მე თავი შევიკავო ჩემი ფილოსოფიის პრინციპების გამოქვეყნებისაგან. ეს პრინციპები ძალზედ მარტივი და ცხადია, მათი გამოქვეყნებით მე თითქოს ფანჯრებს ვავაღებ და სინათლეს ჩაუღწევებ იმ სარდაფში, სადაც ისინი საჩხუბრად ჩასულან. მაგრამ სავალალო ისაა, რომ საუკეთესო გონებანიც კი მანცდამანც არ ამქდავენებენ ამ პრინციპთა შეტყობის სურვილს. საქმე ის გახლავთ, რომ, თუ მათ ჰსურთ, ლაპარაკი შესძლონ ყველაფრის შესახებ და მოიხვეჭონ მეცნიერთა სახელი, ამ მიზანს უფრო ადვილად მიაღწევენ იმ შემთხვევაში, თუ დასჯრდებიან სავარაუდებელ ჭეშმარიტებათა (vraisemblance) გამოთქმას, რასაც დიდი გარჯა არ სჭირდება ნებისმიერ თემზე მსჯელობისას, ვიდრე მაშინ, თუ ძიებას დაუწყებენ ჭეშმარიტებას, რომელიც მხოლოდ თანდათანობით იხსნება ზოგ საგნებში, ხოლო როგორც კი საქმე მიდგება სხვა საგნებზე, გვაიძულებს გულწრფელად გამოვტყდეთ ჩვენს არცოდნაში. და თუ მათ ცოტათოდენი ჭეშმარიტების ცოდნა ურჩევნიათ ყოვლისმცოდნის პატივს (რაც, რა თქმა უნდა, მართლაც ბევრად უმჯობესია) და განზრახვაც ჩემი განზრახვის მსგავსი აქვთ, მაშინ მათთვის ისიც საკმარისია, რაც ამის შესახებ ამ ნაშრომში ვთქვი, რადგან თუ მათ ჩემზე მეტად წინ წასვლის უნარი შესწევთ, მაშინ თვითონვე აღმოაჩენენ იმას, რაც მე უკვე ჩემ მიერ აღმოჩენილი მგონია. ხოლო ვინაიდან ყველაფერი, რაც აქამდე განვიხილე, რიგით განვიხილე, უეჭველია, რომ ის, რაც კიდევ აღმოსაჩენი მაქვს, უფრო რთული და ფარულია, ვიდრე ის, რასაც აქამდე შევხვდი; და ამ ადამიანებს ნაკლებ ესიამოვნებათ ყოველივე ამის ჩემგან გაგება, ვიდრე საკუთარი ძალით აღმოჩენა. იმაზედ აღარაფერს ვამბობ, რომ ჩვევა, რომელსაც ისინი შეიძენენ ჯერ ადვილი საგნების შესწავლით და შემდეგ თანდათანობით, საფეხურებრივად სხვა უფრო ძნელზე გადასვლით, მათ მეტი სამსახურს გაუწევს, ვიდრე ამას შესძლებდა მთელი ჩემი დარიგება. რაც შემეხება მე, დარწმუნებული ვარ, ახალგაზრდობაში რომ ჩემთვის ესწავლებინათ ყველა ჭეშმარიტებანი, რომელთა დასაბუთებებსაც შემდეგ ვეძებდი, მე რომ ისინი ყოველგვარი წვალების გარეშე შემეტყო, ალბათ, ვერასოდეს ველარ შევიტყობდი რამე სხვა ჭეშმარიტებებს; ყოველ შემთხვევაში, ველარასოდეს შევიძენდი იმ ჩვევას და მოხერხებულობას, რომელიც, ვფიქრობ, გამაჩნია ახალ ჭეშმარიტებათა აღმოჩენაში მას აქვთ, რაც მათ ძიებას მივდეგ. ერთი სიტყვით, თუ ქვეყნად არსებობს რაიმე ისეთი შრომა, რომელსაც ვერავინ ვერ დაასრულებს ისე წარმატებით, როგორც ის, ვინც იგი დაიწყო, მაშინ ეს სწორედ ის შრომაა, რომელსაც მე ვეწევი.

მართალია, ამ მიზნისათვის საჭირო ცდების ჩატარება ცალკეული კაცის ძალას აღემატება, მაგრამ, მეორეს მხრივ, იგი ვერც სხვის ხელებს გამოიყენებს ისე წარმატებით, როგორც თავისას, გარდა ხელოსნების ან იმ ხალხის ხელებისა.

რომლებსაც ფასს გადაუხდის და რომლებსაც გასამრჩელოს იმედით—რაც ძალზედ ქმედითი საშუალებაა—გააკეთებინებს ზუსტად ყველაფერს, რასაც კი დაავალებს. რადგან, რაც შეეხება მოხალისეებს, რომლებიც სასეიროდ ან ცოდნის შეძენის სურვილით თვითნოვე შესთავაზებენ მას თავის სამსახურს — თუნდაც არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ მათგან, ჩვეულებრივ, დაპირებებს მეტს ვღებულობთ, ვიდრე საქმეს, და რომ ისინი საუცხოო წინადადებებს იძლევიან ხოლმე, რომელსაც ვერასოდეს ვერ ასრულებენ—მათ, უთუოდ, უნდა გადაუხადოთ გარჯის ფასი ზოგიერთი სიმძნელის ახსნით ანდა, უკიდურეს შემთხვევაში, ქათინაურებითა და ფუჭი საუბრებით მაინც, რაც ყოველთვის უფრო მეტ დროდ დაგვიჭრდება, ვიდრე გაკეთებული საქმე ღირს. ხოლო რაც შეეხება სხვების მიერ უკვე ჩატარებულ ექსპერიმენტებს, თუნდაც ეს სხვები თანახმანი იყვნენ ჩვენ ეს ცდები შეგვატყობინონ (რასაც, რა თქმა უნდა, არასოდეს არ იზამს ის, ვინც მათ საიდუმლოდ თვლის), უნდა ითქვას, რომ ამ ექსპერიმენტებს იმდენი ზედმეტი გარემოებები და სხვა კომპონენტები ახლავს, რომ ძალიან ძნელია მათში კვშმარიტების გამოვლინება; გარდა ამისა, თითქმის ყველა ეს ექსპერიმენტი ყოველთვის ცუდად ახსნილი ან ყალბი აღმოჩენილიან ხოლმე იმის გამო, რომ მათი ჩამტარებლები ცდილობდნენ, მათთვის ისეთი სახე მიეცათ, რომელიც ამ ექსპერიმენტებს მათ პრინციპთა შესატყვისად გამოაჩენდა; თუ ზოგი ამ პრინციპთაგანი მაინც გაგვიწევდა სამსახურს, იგი არ ეღირობოდა იმ დროდ, რომელიც მის არჩევაში დაეხარჯეთ, ასე რომ, თუ ქვეყნად აღმოჩნდება ვინმე, ვისაც დანამდვილებით (assurance) შესწევს უნარი აღმოაჩინოს ყველაზე დიდი და საზოგადოებისათვის სასარგებლო საგნები, რაც კი შეიძლება არსებობდეს, და ამ მიზეზით სხვა ადამიანები ყველა ხერხით შეეცდებიან დაეხმარონ მას მისი გეგმის განხორციელებაში, მაშინ, ჩემის აზრით, ყველაზე საუკეთესო, რომელიც გაკეთებაც მათ შეეძლებათ, ის იქნება, რომ მისცენ მას ხარჯები ექსპერიმენტებისათვის, რომლებიც მას დასჭირდება, და არავის არ დართონ ნება თავისი აბეზარობით მას თავისუფალი დრო წაართვას. რაც შეეხება მე, გარდა იმისა, რომ სრულებითაც არ ვარ საკუთარ თავზე ისეთი დიდი შეხედულების, რომ ვინმეს რაიმე არაჩვეულებრივს დავპირდე, და არც თავს ვიტყუებ ფუჭი იმედით, რომ საზოგადოება დიდად უნდა იყოს დაინტერესებული ჩემი გეგმებით, ისე სულმდაბალი არ ვახლავართ, რომ ვინმესგან, ვინც არ უნდა იყოს იგი, მივიღო მოწყალება, რომელიც შეიძლება დაუმსახურებლად იქნეს ჩათვლილი.

ყველა ეს მოსაზრებები, ერთად აღებული, იმის მიზეზი გახდა, რომ ამ სამი წლის წინათ მე არ მოვისურვე უკვე მზა ტრაქტატის გამოქვეყნება და გადაწყვეტილებაც კი მივიღე, ჩემს სიცოცხლეში არ გამოემქვეყნებინა არც ასეთი ზოგადი შრომა და არც ისეთი, რომლიდანაც შესაძლებელი იქნებოდა ჩემი ფიზიკის საფუძვლების გაგება. მაგრამ შემდეგ კვლავ ორმა ახალმა მოსაზრებამ მაიძულა, დამებეჭდა აქ ზოგი კერძო ნარკვევი და ამით საზოგადოებისათვის ერთგვარი ანგარიში ჩამებარებინა ჩემი საქმიანობისა და ჩემი გეგმების შესახებ. პირველი მდგომარეობს იმაში, რომ, თუ ამას არ ვიზამდი, ბევრს იმათგანს, ვინც იცოდა, რომ მანამდე განზრახული მქონდა ზოგი თხზულების გამოქვეყნება, შეიძლება ჩემი თავშეკავება ისეთი მიზეზებისათვის მიეწერა, რომლებიც უფრო ჩემს საწინააღმდეგოდ მეტყველებენ, ვიდრე ჩემს სასარგებლოდ. თუმცა დიდების ვადამეტებული სიყვარული არ მჭირს (მეტის თქმასაც გაუბედავ — იგი მძულს, რამდენადაც ვთვლი, რომ იგი ეწინააღმდეგება სიმშვიდეს, რომელსაც ყველაზე მეტად ვაფასებ), მაინც არასოდეს ვცდილვარ

დამეფარა ჩემი მოქმედებები, როგორც დანაშაული, და არც დიდი სიფრთხილე გამომიჩენია, რათა უცნობი დაერჩენილიყო, რადგან, ჯერ ერთი, ამას უსამართლობად ჩავთვლიდი საკუთარი თავის მიმართ, მეორეც, ეს შემაწუხებდა და ამდენადვე დაარღვევდა გონების სიმშვიდეს, რომელსაც მე ესოდენ დავეძებ; და თუმცა—მიუხედავად იმისა, რომ ყოველთვის გულგრილი ვიყავი იმისადმი, უჩვენებოდი თუ არ ვიქნებოდი ცნობილი აღამიანი — ხელი ვერ შევიშალე. იმას, რომ რაღაც სახელი მომეპოვებინა, მაინც ჩავთვალე, რომ მმართველმა შეძლებისდაგვარად მეზრუნა, რათა ეს სახელი ცუდი არ ყოფილიყო. მეორე მიზეზი, რომელმაც მაიძულა ამ თხზულების დაწერა, შემდეგში მდგომარეობს: ვამჩნევდი, რომ თვითგანათლების მიღწევის გეგმა დღით-დღე ყოველდღობდა იმის გამო, რომ საამისოდ აურაცხელი ექსპერიმენტები მჭირდებოდა, რომელიც შეუძლებელია სხვის დაუხმარებლად; და თუმცა ისე დიდი აზრის არ ვარ ჩემს თავზე, რომ საზოგადოების მხრივ ჩემი ინტერესებისადმი დიდი მხარდაჭერის იმედი მქონდეს, მაინც არ მსურს იმდენად შევეცოდო საკუთარი თავის წინაშე, რომ ჩემს შემდეგ ამ ქვეყნად დამრჩენებს ჩემი გაიციხვის საბაბი მიეცე იმისათვის, რომ შემძლო ზოგი რამ ბევრად უკეთესად შესრულებული დამეტოვებინა მათთვის, ვიდრე დავტოვე, თუკი მოვიწოდებდი განმეამარტა მათთვის, თუ რით შეეძლოთ დამხმარებოდნენ ჩემს შრომაში.

ვადევნებ, რომ ჩემთვის ხელსაყრელია ავირჩიო რამდენიმე საკითხი, რომლებიც არც დიდ კამათს გამოიწვევენ, არც მაიძულებენ იმაზე მეტის განცხადებას ჩემი პრინციპების შესახებ, ვიდრე მსურს, და საკმაო სიცხადით დაანახებენ საზოგადოებას, თუ რა შემოიძლია მეცნიერებათა სფეროში და რა არა. არ ვიცი, გამომივიდა თუ არა ეს და არ მსურს წინ გავუსწრო ვინმეს მსჯავრს ჩემსავე თხზულებებზე ლაპარაკით; მაგრამ ძალიან მოხარული ვიქნები, თუ მათ განიხილავენ და იმისათვის, რომ უფრო მეტი საბაბი მიეცე მკითხველს საამისოდ, ვთხოვ ყველას, ვისაც კი რაიმე შენიშვნა ექნება ჩემი შრომის გამო, გაისარჯონ და გაუგზავნონ ჩემს გამომცემელს, რომლის მეშვეობითაც მე მას შევიტყობ და შევეცდები მაშინვე დავუბრუნო მას ჩემი პასუხი. ამ საშუალებით მკითხველებს ერთდროულად ექნებათ შენიშვნებიც და პასუხებიც და ადვილად განსჯიან, ვინ არის მართალი. რადგან პირობას ვიძლევი, რომ პასუხს არასოდეს არ გავაგრძელებ, არამედ მხოლოდ გულახდილად ვაღიარებ ჩემს შეცდომებს, თუკი ასეთი დავინახე; ან კიდევ, თუ შეცდომა ვერ დავინახე, უბრალოდ ვიტყვი იმას, რასაც მართებულად ჩავთვლი ჩემს მიერ დაწერილის დასაცავად, ისე, რომ არ დაეუმეტებ რაიმე ახალი საკითხის განმარტებას რათა დაუსრულებლად არ გავაგრძელო კამათი.

და თუ ზოგი მოსაზრებები, რომელთა შესახებაც ვილაპარაკე „დიობტიკის“ და „მეტეორების“ დასაწყისში, თავდაპირველად ეუცხოება მკითხველს იმის გამო, რომ მე მათ დაშვებებს (suppositions) ვუწოდებ და, თითქოს, არ ვფიქრობ მათ დასაბუთებას, მკითხველებს ვთხოვ მოთმინება იქონიონ ყოველივე ამის ყურადღებით წასაკითხად, და იმედიც მაქვს, კმაყოფილნი დამრჩებიან; რადგან საბუთები აქ ისეთი თანმიმდევრობითაა დლაგებული, რომ, თუ უკანასკნელები დასაბუთებულია პირველებით, რომლებიც მათი მიზეზებია, ეს პირველები თავის მხრივ დასაბუთებულია უკანასკნელებით, რომლებიც მათი შედეგებია; და არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამით ვუშვებ შეცდომას, რომელსაც ლოგიკოსები წრეს უწოდებენ, რადგან, რამდენადაც ცდა მთელი სიცხადით დასტურებს აღნიშნული შედეგების დიდ უმრავლესობას, მიზეზები იმდენად მათ დამტკიცე-

ბას (prouver) არ ემსახურება, რამდენადაც მათ ახსნას; პირიქით: სწორედ მიზეზები საბუთდება შედეგებით. მე მათ დაშვებები (suppositions) ვუწოდებ მხოლოდ იმიტომ, რომ ცნობილი გახდეს, რომ, ჩემის აზრით, შემიძლია მათი გამოყენება იმ პირველი ჭეშმარიტებებიდან, რომლებიც ზემოთ განვმარტე, მაგრამ შეგნებულად არ მოვიწოდებ ამის გაკეთებას, რათა ზოგ-ზოგმა მოაზროვნემ, რომელსაც ჰგონია, ერთ დღეში გაიგებ იმას, რაზეც სხვას ოცი წელი უფიქრიაო, როგორც კი მოცემულ თემაზე ორ-სამ სიტყვას გაიგონებს, და რომელიც მით უფრო ადვილად ვარდება ცდომილებაში და მით უფრო ნაკლები უნარი აქვს ჭეშმარიტების წვდომისა, რაც უფრო გამჭირაბი და ცოცხალი გონება აქვს, ვერ გამოიყენოს შემთხვევა და ვერ აავსოს იმაზე, რაც ჩემი პრინციპები ჰგონია, რაღაც ექსტრაგაგანტური ფილოსოფია, რომელიც მევე დამბრალდება. რაც შეეხება შეხედულებებს, რომლებიც საესებით მე მეკუთვნიან, მე არ მინდა მათ ბოდიში მოვხადო მათი სიახლის დამოწმებით, მით უფრო, რომ, ათე გულდასმით განვიხილავთ მათ საფუძვლებს, დარწმუნებული ვარ, ისინი ისე მარტივად და საღი აზრის შესაბამისად მოგვეჩვენებინან, რომ მათში ნაკლებ უჩვეულობას და უცნაურობას დავინახავთ, ვიდრე ნებისმიერ სხვა შეხედულებაში ამავე საგანზე. სრულებითაც არ ვიკვებხარ, რომ რომელიმე მათგანის პირველი აღმოჩენი ვიყო, არამედ თავს დამსახურებდა ვუთვლი იმას, რომ ეს ჭეშმარიტებები არც იმიტომ მიმიღია, რომ მათ სხვები გამოთქვამდნენ, და არც იმიტომ, რომ სხვები არ გამოთქვამდნენ, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი გონებამ მიკარნახა.

თუ ხელოსნები ვერ შეძლებენ მყისვე განახორციელონ ჩემს მიერ „ღიობ-ტრიკაში“ გახმაურებული გამოგონება, არა მგონია, რომ ამის გამო იგი ცუდი იყოს; რამდენადაც დიდი სიმარჯვე და ჩვევა საჭირო, რათა გააკეთოთ და ააწყოთ ჩემს მიერ აღწერილი მახეებები ისე, რომ არაფერი არსებითი არ გამოტოვოთ, არანაკლებ გამიკვირდებოდა ხელოსანთა წარმატება პირველ ცდაზე, ვიდრე ის, ვინმეს რომ ერთ დღეში ჩინებულად ესწავლა ბარბითის დაკვრა მხოლოდ იმიტომ, რომ მას კარგი ნოტები ექნებოდა. და თუ ვწერ ფრანგულად, ჩემი ქვეყნის ეხაზე, და არა ლათინურად, ჩემი წინამორბედების ენაზე, ეს იმიტომ, რომ ვიმედოვნებ, ისინი, ვინც თავისი საესებით წმინდა ბუნებრივი გონების იმედზე არიან, უკეთ განსჯიან ჩემს შეხედულებებს, ვიდრე ისინი, ვისაც მხოლოდ ძველი წიგნებისა სწამს; რაც შეეხება იმათ, ვისშიც საღი გონება განათლებასთან შეერთებულა და ვისაც მე ჩემს ერთადერთ მსაჯულებად ვისურვებდი, ისინი, დარწმუნებული ვარ, არ იქნებიან ისე მიეკრძოებულნი ლათინური ენის მიმართ, რომ უარი თქვან ჩემ მოსაზრებათა წაითხვავზე მხოლოდ იმის გამო, რომ ხალხური ენა ვინმარე.

დასასრულ, სრულებით არ მსურს აქ დაწვრილებით ვილაპარაკო წარმატებებზე მეცნიერების დარგში, რომელთა იმედიც მაქვს მომავალში, და არც საზოგადოებისათვის რაიმე პირობის მიცემა, რომლის შესრულებაშიც დარწმუნებული არ ვიქნებო; მხოლოდ ვიტყვი, რომ გადავწყვიტე სიცოცხლის დანარჩენი დრო მოვანდომო მხოლოდ იმას, რამ შევეცადო შევიძინო რაიმე ცოდნა ბუნების შესახებ, რომლიდანაც მედიცინისათვის უფრო საიმედო წესები გამოიყვანება, ვიდრე ის, რაც დღესდღეობით ხელთ გვაქვს. ჩემი მიდრეკილება იმდენად მაშორებს მოქმედების ყველა სხვა გეგმასა და წესს, განსაკუთრებით კი იმას, რომელიც სასარგებლოა ერთთათვის და მავნეა მეორეთათვის, რომ, თუ რაღაც გარემოებები მაიძულებენ რომელიმე მათგანს მივმართო, არც კი ვარ

დარწმუნებული, რომ მის გამოყენებას შევძლებ. ამას ვაცხადებ, თუმცა ვიცი, რომ ეს განცხადება არ გაზრდის ჩემს წონას საზოგადოებაში — რასაც არც ვესწრაფი; ყოველთვის უფრო დავალებულად ჩავთვლი თავს იმათ წინაშე, ვისი წყალობითაც დაუბრკოლებლად შევძლებ ჩემი თავისუფალი დროით სარგებლობას, ვიდრე იმათ წინაშე, ვინც შემომთავაზებდა ყველაზე უფრო საპატიო თანამდებობას ამ ქვეყნად.

ფრანგულიდან თარგმნა დოდო ლაზიჩიძემ

ჟურნალ „მაცნე“ ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერიის
 1982 წლის შინაარსი, № 1—4

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტისაგან, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისაგან, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსაგან, № 4.

სკკ ცენტრალური კომიტეტის, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს მიმართვა კომუნისტურ პარტიას, საბჭოთა ხალხს, № 4.

საინფორმაციო ცნობა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის შესახებ, № 4.

- ამხანაგ ი. ვ. ანდროპოვის სიტყვა, № 4.
 ამხანაგ კ. უ. ჩერნენკოს სიტყვა, № 4.
 იური ვლადიმერის ძე ანდროპოვი, № 4.
 ი. ვ. ანდროპოვის სიტყვა, № 4.
 დ. თ. უსტინოვის სიტყვა, № 4.
 ა. პ. ალექსანდროვის სიტყვა, № 4.
 ვ. ვ. პუშკაროვის სიტყვა, № 4.
 ა. თ. გორდიენკოს სიტყვა, № 4.

სსრ კავშირის შექმნის 60 წლისთავი — ქართულ ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ მეცნიერებათა განვითარების 60 წელი, № 4.

ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური მეცნიერებანი 70-იანი წლებში, № 1.

ფილოსოფია

- არზუმანიანი ს. (ერევანი), სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუცია და ხელოვნების პროგრესი, № 1.
 აუეზოვი მ. (ალმა-ათა), ენკილიადა, № 3.
 გრძელიძე დ., რვა დავების პრობლემა დიალოგ „პარმენიდში“, № 3.
 დოლიძე გ., შემთხვევითობა და მიზეზობრიობა დამატებითობის კონცეფციაში, № 1.
 დეკანოიძე ბ. მუშათა კლასის ცნების გაგებისათვის მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პერიოდში, № 3.
 დამენია ო. (სოხუმი), მოქმედების დიალექტიკა და აზროვნების აღზრდა, № 4.
 ვანეკი ი. (პრალა), სოციალური მართვა და ეკონომიკური ცნობიერება, № 2.
 თევზაძე დ. მნიშვნელობის ოთხი მოდუსი ლუისის სემანტიკური ანალიზის მეთოდში, № 1.
 კაბისოვი რ. (ცხინვალი), გ. ვ. პლენანოვი პირველი რუსული რევოლუციის არსისა და მამოძრავებელი ძალების შესახებ, № 4.
 კორტავა ვ. ადამიანის გონითი ქმნადობის საკითხისათვის მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის ეპოქაში, № 4.
 მარგველაშვილი გ., ეგზისტენციალურ-ონტოლოგიური თემატიკა რობერტ მუზილის „უთვისტომო ადამიანში“, № 1.

- მენაბდე ლ., ნეოფროიდიზმი და ახალი თეოლოგია, № 2.
- მღვიანი ლ., მოთხოვნების კატეგორიის კვლევის ზოგიერთი ასპექტისათვის, № 4.
- მესხი ვ., სოციალური აქტიურობა როგორც ისტორიული მატერიალიზმის კატეგორია, № 4.
- ნოღია გ., ფოერბახის შესახებ მარქსის შექვეყნ თეზისის ინტერპრეტაციისათვის, № 1.
- წურწუშია ლ., მხატვრული და საზოგადოებრივი პროგრესის ურთიერთმიმართების საკითხები ნ. ნიკოლაძის ესთეტიკურ შეხედულებებში, № 2.

ფსიქოლოგია

- ბალიაშვილი მ., განწყობისა და საქმიანობის თეორიათა მიმართების შესახებ, № 3.
- გერსამია ი., სტუდენტ-ვოკალისტის საჯარო გამოსვლისათვის ფსიქოლოგიური მზადყოფნის ფორმირების ზოგიერთი წანამძღვარი, № 2.
- გერსამია ი., შემსრულებლის მუსიკალური და პიროვნული ტემპისა და რითმის ურთიერთშეგავლენისა და ურთიერთგანპირობებულობის პრობლემისათვის, № 3.
- გოგოლაძე ქ., აკუსტიკური და ობტკური შეგრძნების ინტერმოდალური ერთიანობის საკითხისათვის, № 3.
- დოლიძე დ., მუსიკის პერმენენტის საკითხის წარმოშობისათვის, № 2.
- დობროვიჩი ა., (მოსკოვი), განწყობა და არაცნობიერი ფსიქოთერაპიის პრობლემათა შექვეყნ, № 4.
- ზენაიშვილი ნ., პრესტიჟის მოთხოვნილება და მისი ფსიქოლოგიური ბუნების ზოგიერთი საკითხი, № 4.
- კაკიაშვილი მ., ქართული პოეზიის ზოგიერთ ნიმუშში ფონეტიკური სიმბოლიზმის ფუნქციონირების შესახებ, № 2.
- პუშკინი ვ., ყანაველი ლ., ფიქსირებული განწყობისა და ობიექტივაციის ურთიერთდამოკიდებულება აზროვნების პროცესის დროს, № 3.
- სტოევ ს. (სოფია), არაცნობიერი და პიროვნების შეფასებითი ორიენტაცია, № 2.
- ფრანგიშვილი ა. მასალები საბჭოთა ფსიქოლოგიის სისტემაში განწყობის თეორიის განვითარების ისტორიისათვის, № 1, № 2.
- ჩარკვიანი დ., ბერაძე კ., ბოლქვაძე ფ., პროფესიული კვალიფიკაციის ამაღლებასა, ბიბლიოთეკაში სიარულსა და სხვადასხვა სახის ლიტერატურის კითხვას შორის ფსიქოლოგიური კავშირის შესახებ, № 1.
- ჯვარიშვილი რ., თარგმნის პროცესში მთარგმნელის პიროვნების ზოგიერთი ფაქტორის საკითხისათვის, № 3.

ახალი თარგმანები

- დეკარტი რ. მსჯელობა მეთოდის შესახებ (ფრანგულიდან თარგმნა დ. ლაბუჩიძემ), № 2, № 3, № 4.
- შელინგი ფ., კანტი, ფიხტე (გერმანულიდან თარგმნა ვ. ფეიქრიშვილმა), № 1.

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ნოდია გ., წიგნის განხილვა, № 1.

ჯიოევი ო., ზნეობრივი ღირებულების თავისებურების სერიოზული გამოკვლევა, № 3.

ინფორმაცია

ახალი წიგნები, № 1.

კონკურსი ახალგაზრდა მეცნიერთა საუკეთესო ნაშრომებზე, № 1.

ლევან გოციელის დაბადების 80-ე წლისთავი, № 1.

საიუბილეო სესია, № 1.

ზურაბ კაკაბაძე (ნეკროლოგი), № 1.

ვენორი ქვაჩიახია (ნეკროლოგი), № 2.

შოთა გაბილაია (ნეკროლოგი), № 2.

ანგია ბოჭორიშვილი (ნეკროლოგი), № 3.

სოსლან გაბარაევი (ნეკროლოგი), № 3.

ავტორთა საფურადღებოდ

ჟურნალში გამოსაქვეყნებელი მასალა წარმოდგენილი უნდა იყოს ორ ცალად, ქართულ ან რუსულ ენაზე. ქართულ ტექსტს უნდა ახლდეს რუსული რეზიუმე არა უმეტეს მანქანაზე დაბეჭდილი ერთი გვერდისა. წერილის მოცულობა, რეზიუმეს ჩათვლით, არ უნდა აღემატებოდეს ერთ საავტორო თაბახს (40 ათასი ასო ნიშანი); დაბეჭდილი უნდა იყოს სტანდარტის დაცვით.

წერილში გამოყენებული ნაშრომების სია დაურთოს ზოლოს, ტექსტში კი მიეთითოს რიგითი ნომერი კუთხოვან ფრჩხილებში. ავტორისეული შენიშვნები მიეთითება გვერდების მიხედვით.

სარედაქციო კოლეგია ნაშრომებს მიიღებს მეცნიერებათა აკადემიის შესაბამისი დაწესებულებების ან ამ დარგის აკადემიის ნამდვილი წევრებისა და წევრ-კორესპონდენტების წარდგინებით.

ჩვენი მისამართი: 380008, თბილისი 8, რუსთაველის 29,
საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

ფილოსოფიის ინსტიტუტი
(ჟურნალ „მაცნესათვის“)

სარედაქციო კოლეგია

122
6/43

ფასი 85 კაპ.

ინდექსი 76195